



**УНИВЕРЗИТЕТ
У НИШУ**

**Универзитетска
Библиотека
"Никола Тесла"**

**UNIVERSITY
OF NIŠ**

**University
Library
"Nikola Tesla"**



**ДИГИТАЛНИ
РЕПОЗИТОРИЈУМ
УНИВЕРЗИТЕТА
У НИШУ**

**Библиотека
Дисертације**

**DIGITAL
REPOSITORY
OF THE UNIVERSITY
OF NIŠ**

Ph.D. Theses

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ГРАЂЕВИНСКО-АРХИТЕКТОНСКИ ФАКУЛТЕТ
АРХИТЕКТОНСКИ ОДСЕК

Докторска дисертација



**СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА НИША
У ПОКРЕТУ МОДЕРНА
ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА**

мр Александар Кековић
дипл. инж. арх.

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ГРАЂЕВИНСКО-АРХИТЕКТОНСКИ ФАКУЛТЕТ
АРХИТЕКТОНСКИ ОДСЕК

Докторска дисертација:

СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА НИША У ПОКРЕТУ МОДЕРНА ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

КОМИСИЈА:

Ментор

проф. др Мирјана Анђелковић, дипл. инж. арх.
Редовни професор
Грађевинско-архитектонски факултет у Нишу

Члан

проф. Дарко Марушић, дипл. инж. арх.
Редовни професор
Архитектонски факултет у Београду

Члан

проф. др Петар Митковић, дипл. инж. арх.
Редовни професор
Грађевинско-архитектонски факултет у Нишу

Докторант:

мр Александар Кековић,
дипл. инж. арх.

***Посвећено:
Супрузи Ливији
Синовима Ристи и Алекси***

Садржај:

1.0.0.0. УВОД	4
1.1.0.0. Појава Модерне у Нишу и друштвено-политички контекст.....	5
1.2.0.0. Предмет и циљеви истраживања	7
1.3.0.0. Временско и просторно подручје истраживања	8
1.4.0.0. Грађа и методологија истраживања	8
2.0.0.0. ПОКРЕТ МОДЕРНА	9
2.1.0.0. Опште карактеристике покрета	10
2.2.0.0. Модерна у Европи	10
2.3.0.0. Модерна у Србији.....	11
2.4.0.0. Београд - Центар српског Модернизма	15
2.5.0.0. Модерна у Нишу	16
3.0.0.0. СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА МОДЕРНЕ НИША	18
3.1.0.0. Идентификација и типолошка анализа стамбених објеката.....	19
3.2.0.0. Типологија породичних стамбених објеката	19
3.2.1.0. Виле	19
3.2.2.0. Објекти ослоњени на суседни објекат.....	20
3.2.3.0. Двојни објекти.....	21
3.2.4.0. Угаони објекти	22
3.3.0.0. Типологија вишепородичних стамбених објеката	23
3.3.1.0. Објекти спратности П+1	23
3.3.1.1. Објекти ослоњени на суседни објекат	24
3.3.1.2. Интерполације	25
3.3.1.3. Угаони објекти.....	26
3.3.2.0. Објекти спратности П+2	26
3.3.2.1. Интерполације	27
3.3.2.2. Угаони објекти.....	28
3.3.3.0. Објекти спратности П+3 и П+4.....	30
3.3.3.1. Интерполације	30
3.3.3.2. Угаони објекти.....	32
3.4.0.0. Сажетак поглавља	33
4.0.0.0. УРБАНИСТИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СТАМБЕНЕ АРХИТЕКТУРЕ	34
4.1.0.0. Формирање новог градског језгра.....	37
4.2.0.0. Формирање новог уличног фронта	42
4.3.0.0. Уклапање у постојећи улични фронт	48
4.4.0.0. Сажетак поглавља	55

5.0.0.0. ФУНКЦИОНАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СТАМБЕНЕ АРХИТЕКТУРЕ МОДЕРНЕ НИША 56
5.1.0.0. Функционална структура стамбених објеката	57
5.1.1.0. Етажа приземља	58
5.1.1.1. Улазни простори	59
5.1.1.2. Централна позиција улаза	60
5.1.1.3. Периферна позиција улаза	62
5.1.2.0. Етаже спратова	64
5.1.3.0. Ступенишни простор	68
5.1.3.1. Централна позиција ступеништа	68
5.1.3.2. Периферна позиција ступеништа	70
5.1.3.3. Облик ступеништа	71
5.2.0.0. Организација стана	74
5.2.1.0. Анализа станова	76
5.3.0.0. Сажетак поглавља	79
6.0.0.0. КАРАКТЕРИСТИКЕ ОБЛИКОВАЊА ОБЈЕКТА 81
6.1.0.0. Волуметрија стамбених објеката	83
6.2.0.0. Архитектоника стамбених објеката	89
6.2.1.0. Обликовни елементи примарне пластике	90
6.2.2.0. Обликовни елементи секундарне пластике	97
6.3.0.0. Материјализација и хроматски ефекат	101
6.4.0.0. Сажетак поглавља	102
7.0.0.0. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА 104
7.1.0.0. Типологија стамбених објеката	106
7.2.0.0. Урбанистичке карактеристике објеката	106
7.3.0.0. Функционалне карактеристике објеката	107
7.4.0.0. Карактеристике обликовања објеката	108
8.0.0.0. ЗАКЉУЧАК 111
ЛИТЕРАТУРА И ДРУГИ ИЗВОРИ 112
ЛИТЕРАТУРА И ДРУГИ ИЗВОРИ	117
ИЗВОРИ ИЛУСТРАЦИЈА 119
ИЗВОРИ ИЛУСТРАЦИЈА	120



1.0.0.0. УВОД

1. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша, Ниш 2006., стр.25
2. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша, Ниш 2006., стр.26

1.1.0.0. Појава Модерне у Нишу и друштвено-политички контекст

”Правац Модерне се јавља код нас готово истовремено када и у Европи. То је нарочито било уочљиво после изложбе чешких архитеката у Београду 1928. године, али се њена појава везује и за утицај страних архитеката (архитеката руске емиграције, чешких архитеката итд.), као и наших архитеката који су се школовали у иностранству и у то време пројектовали и градили код нас. Град Ниш добија на значају и у политичком и економском смислу, али и на плану градње, када долази до нагле изградње великог броја јавних, индустријских и стамбених објеката. У почетку у маниру класицизма и фолклорне архитектуре, а касније, нарочито у периоду од 1930. године па све до Другог светског рата, пројектовало се и изводило претежно у духу Модерне. Тај период може се сматрати «златним периодом» развоја Ниша и његовог градитељства, али и златним периодом српске Модерне, па самим тим и нишке Модерне.”[1]

”Обнова земље после Првог светског рата, индустријализација, нагли прилив становништва у велике градове и бановинске центре, по основу нових намештења или по основу потребе за послом, изазвали су потребу за стамбеним простором. Држава, једним мањим делом, кроз изградњу шегртских домова и објеката социјалне и сличне намене, чији је идејни творац био, као министар социјалног старања, Драгиша Цветковић, настоји да делимично ублажи или реши проблем. Међутим, већи део потреба за стамбеним простором, новопридошли становници градова решавају изнајмљивањем било кућа било станова. Потребе су веће од потражње, а постојећи стамбени фонд има неадекватну намену. Вешти предузетници у томе виде извор зараде, те почињу интензивније да граде стамбене зграде са становима за рентирање. У почетку са мањим бројем стамбених јединица по етажи и мањим бројем етажа. Како се показало да мањи број станова и мали број етажа на све скупљем грађевинском земљишту не доноси велику зараду, инвеститори се одлучују на већу спратност са већим бројем станова по етажи и локалима у приземљу. У погледу потребе за декорацијом, инвеститор постаје свестан да то поскупљује и успорава изградњу, јер уметничка декорација је скуп и прецизан посао, а захтева доста времена и велико умеће.” [2]

“Под тим утицајем када Ниш постаје економски и културни центар једне од девет новоформираних територијалних јединица - Моравске бановине, Модерна се у овом граду јавља као израз новог времена и новонастале политичке и економске реалности. Ниш, град са историјом дугом преко два миленијума и са богатим архитектонским наслеђем, тих година привлачи имућне људе из других мањих вароши Србије, формирајући елиту богатих и угледних грађана. Они свој углед и финансијску моћ желе да преточе у трајна добра. Било да су то велике стамбене зграде или породичне куће, виле, хотели, фабрике, они настоје да ангажују врсне архитекте који ће њихове замисли да преточе у стварност. Зато није редак случај да овде остварују своја дела познати београдски архитекти као што је А. Секулић (хотел "Парк"), М. Борисављевић (палата

3. А.Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА У НИШКОЈ БАЊИ – ВИЛЕ И ХОТЕЛИ, Часопис «Архитектура и урбанизам» број 8, стр. 61-71

“Андоновић”), Б. Којић (стамбена зграда у Вождовој улици и вила “Ерна” у Нишкој Бањи). Нарочити допринос пројектовању у духу Модерне дају архитекти руске емиграције: А. Медведев (Шегртски дом 1940. и Берза рада 1937), Г. Самојлов (палата “Нишава” 1936), П. Лилер (стационар “Зеленгора” у Нишкој Бањи), В. Татаринов (Народно позориште 1937. и Бановинска стамбена зграда 1938). Са продором Модерне и њеним дефинитивним устоличењем код нас, инвеститори полако али сигурно прихватају тај начин архитектонског изражавања, и он постаје доминантан у периоду од 1930. до 1941. године. Посебан печат развоју Ниша и Бање, а самим тим и архитектонском стваралаштву, поготово у стилу Модерне, даје и значајни нишки политичар тога доба, господин Драгиша Цветковић, најпре као градоначелник Ниша, потом као министар, а напослетку као председник краљевске владе. Он је имао посебан осећај за политику и политичку реалност, али исто тако и слуха за савремене токове, између осталог и архитектонске, што је доказао ангажовањем архитеката Модерног правца на свим капиталним објектима у Нишу. То је проузроковало да се и други инвеститори угледају на представнике власти и граде сопствене објекте по пројектима архитеката који су са мање или више успеха и доследности следили дух Модерне. Архитекти, свесни ове чињенице као и могућности које пружа Модерна као функционалан архитектонски израз без декоративних елемената, опредељују се за нови покрет и у 30-тим годинама прошлог века, па све до Другог светског рата, њу као доминантан израз користе са мање или више успеха у обликовном и функционалном смислу. Подудараном интереса инвеститора за брзом и јефтином изградњом са већим корисним простором, корисника стамбеног простора за адекватним и функционалним простором, и архитеката који следе савремене токове за обликовно и функционално квалитетном архитектуром, дошло је до устоличења и развоја Модерне код нас, можда и брже и више него у другим европским земљама. “ [3]

Модерна архитектура у првој половини 20. века у основи је била резултат уклапања идеализоване визије друштва, засноване на надањима побуђеним бројним технолошким пробојима, и реалности као производа нагле индустријализације. Суочена са решавањем многих нових архитектонских проблема стварала је моделе за масовну стамбену изградњу, институције пословања, друштвене сервисе, а решавала је и проблеме великих урбаних система. Иако су начиниле драстичан раскид са непосредном прошлошћу, архитекте авангарде никад нису одбацивале историју саму по себи, већ искључиво њено извештачено коришћење. У њиховим делима постоји континуитет са архитектуром удаљених периода прошлости, схваћеном и реинтерпретираном на потпуно иновативан начин.

“Предуслови и основе нове уметности грађевинарства потпуно су разноврсни. Захтеви, које намеће начин на који се дати простор или објекат користи, одређују сврху и карактер грађевинског дела... Па ипак, изнад свега царује креативна воља архитекте. Он одређује у

којој мери су садржани појединачни елементи. Он из низа гради обликовну целину архитектонског здања.”

Лудвиг Хилберсмајер, 1927.

Доба архитектонског модернизма је било доба великих изазова, великих дела и великих људи. Међутим, без обзира на сав значај изазова и храбрости свих оних који су имали визију новог света, Модерна архитектура не би никад начинила тај одлучујући корак који дели инжењерство од уметности да није било снажних уметничких индивидуалности, стваралаца који су на суптилан начин били у стању да нове технологије преведу у потпуно нов свет облика.

1.2.0.0. Предмет и циљеви истраживања

Покрет у архитектури, у свету познат као Интернационални стил а код нас као Рана Модерна или само Модерна, оставио је значајна архитектонска остварења на тлу Србије. Богат архитектонски фонд у стилу Модерне, до сада недовољно истражен, изграђен је у Нишу између два светска рата. Предмет истраживања дисертације је стамбена архитектура која по својим карактеристикама припада овом архитектонско-урбанистичком покрету, а реализована је у Нишу.

Стамбена архитектура из овог периода заслужује посебну истраживачку пажњу (око 400 објеката изграђених у духу Модерне) јер представља веома обиман сегмент градитељског опуса тог времена у Нишу. Од целог фонда, по својим естетским, функционалним, архитектонским, па и урбанистичко-контекстуалним вредностима, може се издвојити око стотину објеката, који су основа истраживања у дисертацији. Да би основни предмет истраживања био квалитетно обрађен, он се мора сагледати и у ширем контексту Модерне, па ће се у потребној мери дати осврт на овај покрет у Европи и Србији.

За разлику од других праваца и стилова у архитектури, покрету Модерне у Нишу није посвећена пажња какву он заслужује, па чак ни већина објеката овог покрета није стављена ни под претходну заштиту споменика културе, иако они то по својим архитектонским карактеристикама и контекстуалним вредностима и те како заслужују. Овај рад би на једном месту указао на њихове архитектонске, функционалне, обликовне, естетске квалитете и културолошке вредности и специфичности, као и њихову урбану контекстуалност.

У првом делу овога рада разматрају се услови и утицаји који су допринели појави и развоју Модерне у Србији. Истраживање се посебно бави стамбеном архитектуром Модерне у Нишу, где се дефинишу основне карактеристике, попут типолошких, урбанистичких, функционалних и обликовних.

Стамбени објекти Модерне у Нишу сагледавају се типолошки са разних аспеката: по спратности, по положају у улици, по карактеру становања, по броју станова итд.

У мери у којој је у овом раду битно, сагледавају се и неке важне битне урбанистичке компоненте, попут стварања нових градских центара, стварања нових уличних фронтава и уклапања у наслеђену структуру постојећих уличних фронтава.

Функцији, као важној карактеристици стамбене архитектуре, посвећује се дужна пажња. У овом сегменту рада се анализира улазна партија и степениште и његов положај у објекту, организација приземља и стамбених етажа, као и диспозициона шема стамбених јединица.

Кроз анализу обликовних карактеристика објекта анализира се архитектура зграда у целини, као и карактеристични обликовни детаљи понаособ.

1.3.0.0. Временско и просторно подручје истраживања

Као што је већ напоменуто, предмет истраживања се налази у временском раздобљу од 1920. до 1941. године, односно између два светска рата. Уопште, тај период се посматра кроз стваралаштво водећих личности модернизма и кроз појаву и развој „праваца“ Модерне који су знатно утицали на стваралачки опус градитеља тога доба: футуризма, кубизма, експресионизма, де стајла, баухауса, конструктивизма и друге.

Област у којој се разматра тема ове докторске дисертације је град Ниш са Нишком Бањом, који се налази у Републици Србији, тадашњој Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевини Југославији.

1.4.0.0. Грађа и методологија истраживања

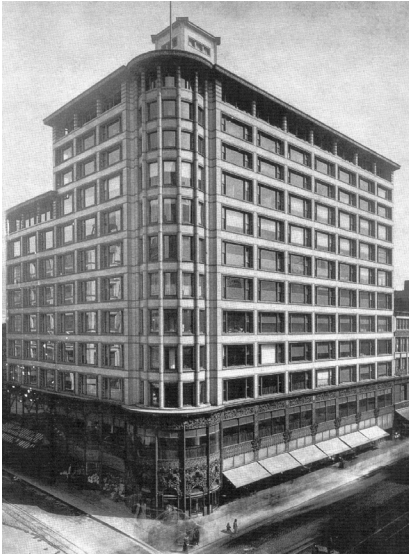
Грађу за ово истраживање представљају документациони извори, истраживачки радови, магистарски и докторски радови, остала литература (књиге, часописи), документација Историјског архива града Ниша, рад на терену. Документаристичку основу ове докторске дисертације представља монографија *Модерна Ниша 1920 – 1941*, у којој је дат свеобухватан приказ и извршена документарна примарна систематизација свих значајнијих јавних и стамбених објеката Модерне у Нишу у наведеном периоду. Текст докторске дисертације је документован мноштвом примера, графичких приказа и фотографија.

Акумулирана грађа представља основу за дефинисање критеријума и типолошко разврставање објеката у зависности од карактеристика разматраних елемената.

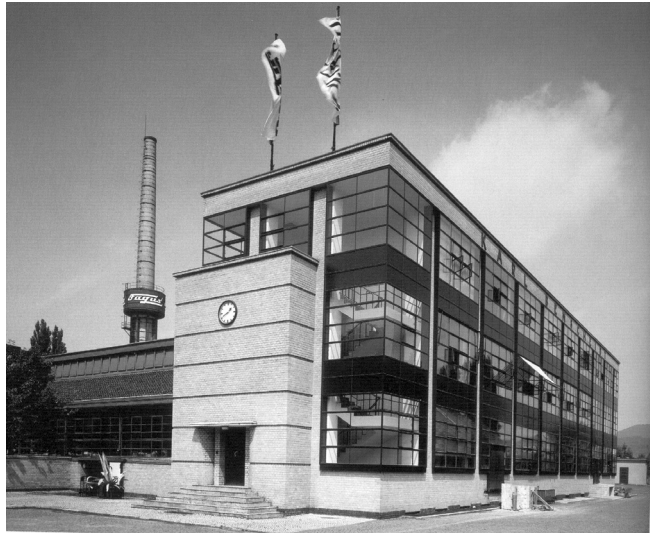
У раду су коришћене све познате и у пракси потврђене методе и системи, уз критичко вредновање и надградњу, које су на тај начин створиле валидни систем научног приступа задатом проблему. Од општих метода сазнања коришћене су пре свега историјска и статистичка метода, а од посебних индукција и дедукција, анализа и синтеза, класификација и типологија, генерализација. Докторска дисертација аналитички вишеслојно истражује утицаје, урбанистичке, функционалне и обликовне карактеристике у функцији постављене тезе о значајним вредностима и аутентичности нишке Модерне.



2.0.0.0. ПОКРЕТ МОДЕРНА



Сл.2.1. Робна кућа-Чикаго



Сл.2.4. Фабрика ципела ФАГУС



Сл.2.2. Стамбена зграда-Париз



Сл.2.3. Вила Милер-Праг

4. В. Митровић; АРХИТЕКТА ЂОРЂЕ ТАБАКОВИЋ, Покрајински завод за заштиту споменика културе, Нови Сад 2005, стр.5
5. В. Митровић; АРХИТЕКТА ЂОРЂЕ ТАБАКОВИЋ, Покрајински завод за заштиту споменика културе, Нови Сад 2005, стр.5

2.1.0.0. Опште карактеристике покрета

“У укупној историји архитектуре нема драматичнијих промена од оних које се догађају на пољу градитељства у првим деценијама 20. века, а посебно у периоду између два светска рата. Модернистички покрет развијен у том, са историјског становишта, веома кратком временском раздобљу, како у уметности тако и у архитектури, као да нема одговарајућег такмаца. Можемо сматрати да је Модерна архитектура и модернизам, пре свега, свеобухватна идеја, а никако стил, уз додатак да се ипак једна тако глобална појава као што је модернистичка архитектура, после једног века од свог настанка, ипак може тумачити као јединствена стилска појава у целокупној историји светске архитектуре.”[4]

Покрет Модерна се временски протеже кроз цео 20. век, са прекидом 70-тих и 80-тих година када се јавља реакција стилски уобличена као Постмодерна. Након две деценије, по Хајнриху Клоцу, на сцени је Друга Модерна или Неомодерна. У периодизацији покрета може се идентификовати неколико фаза:

1. Појава покрета – прве две деценије 20. века.
2. Рана Модерна – између два светска рата.
3. Зрела Модерна после Другог светског рата до 70-тих
4. Касна Модерна.

2.2.0.0. Модерна у Европи

“Мада Модерна није била први интернационални покрет у архитектури 20. века, ипак се у случају Модерне може слободно говорити о светском, планетарном покрету насталом у времену омеђеном великим светским ратовима. Иако су нека од дела којима је најављен стил модернизма већ била створена пре Првог светског рата, тек је у деценији после њега Модерна стасала у прави светски покрет коме се наредних година прикључују бројни светски архитекти, од Европе до Америке. Као претечу Модерне, можемо сматрати дела настала у Америци, и то каснији опус Луиса Саливена (Сл.2.1) и виле Френка Лојда Рајта, затим у Европи армиранобетонске грађевине Огист Переа (Сл.2.2) и виле Адолфа Лоса (Сл.2.3) настале током прве деценије 20. века, и посебно индустријске зграде и бројне пројекте, укључујући ентеријер, дизајн намештаја и производа за АЕГ Петера Беренса (1907), фабрику обуће "Фагус" Валтера Гропијуса и Адолфа Мајера (1911) (Сл.2.4). Поједина дела вишепородичне стамбене архитектуре и архитектуре породичних вила, која најављују Модерну као међуратни покрет, настала су пред сам почетак Првог светског рата првенствено у Прагу, од аутора који припадају тзв. чешкој кубистичкој школи у архитектури - Павела Јанака, Јозефа Гончара, Јозефа Хохола и других, од којих неки настављају плодну пројектантску и градитељску активност и у послератном периоду.”[5]

“Развој капиталистичких односа, који је омогућио велики замах производних структура и акумулацију капитала до тада неслућених размера,

6. М. Токарев; 100 години МОДЕРНА АРХИТЕКТУРА – придонесот на Македонија и Југославија (1918-1990) 3, самиздат, Скопје, 2006, стр.22
7. М.Токарев; 100 години МОДЕРНА АРХИТЕКТУРА – придонесот на Македонија и Југославија (1918-1990) 3, самиздат, Скопје, 2006, стр.22

затим нови начин студирања и његовог повезивања са привредом и производњом, али и ново послератно време у коме се човечанство ослобађало наслага које су довеле до Првог светског рата, били су природни савезник у глобалном ширењу и прихватању нових идеја модернизма у животу и архитектури. Ипак, настојање Модерне авангарде да свој циљ постигне изградњом и неговањем лепог укуса, као и пропагирањем социјалних теорија и новог вида морала, није уродило плодом. Овај племенит циљ постигнут је сасвим неочекиваним средствима, везом технологије, економије и филозофије, чиме је модернистички покрет брзо и коначно прихваћен у готово читавом свету. “[6]

2.3.0.0. Модерна у Србији

“Формирана 1918. год., Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца 1929. год. добија назив Југославија. У тој новоформираној држави постоје многе противречности на економском, социјалном и културном плану, са изоштреним националним тензијама. Конститутивне јединице које су формирале државу са собом носе различите традиције и под различитим су иностраним утицајем, од аустро-угарског до турског. Друштвени односи се додатно компликују религиозним тензијама између католика, православца и муслимана, као и новим политичким утицајима фашистичке Италије и нацистичке Немачке. У таквим изузетно сложеним условима развија се разноврсна архитектура, као одраз наглашеног културолошког нејединства Краљевине Југославије. По својој економској и социјалној структури земља је капиталистичка, али по начину производње она је аграрна и технички слабо развијена. Грађевинска техника је неразвијена и са ограниченом употребом нових материјала и нових конструктивних система. То је, са своје стране, придонело здруживању традиционалних, конзервативних архитектонских стилова. Најинтензивнија архитектонска активност у држави одвија се у градовима који су центри њених основних конститутивних делова – Београду, Загребу и Љубљани. Генерација архитеката са почетка 20. века је након Првог светског рата ишчезла и физички и духовно. У Београду, као престоници нове велике државе, јављају се нове потребе које преостале домаће архитекте не могу да задовоље. “[7]

“У таквим околностима српска архитектура у деценијама између два светска рата може се посматрати кроз три главне струје које су се развијале углавном паралелно и трајале током читавог међуратног периода.

Академска струја, чији су носиоци били руски емигранти, архитекти пристигли у Србију почетком двадесетих година, са традиционалним образовањем, који су често радили и у другим градовима Србије, преовладавала је у периоду непосредно по окончању Првог светског рата. Може се слободно рећи да је академска струја у почетку била подржана од стране државне номенклатуре, наклоњене академизму, посебно оном руског порекла. Ипак се наш академизам може сматрати стилизованим и различитим од модела који су пропагирани руски емигранти. Бројни домаћи градитељи такође су проналазили академске узорне у неким пројектима

8. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша, Ниш 2006., стр.11-12
9. В. Митровић; АРХИТЕКТА ЂОРЂЕ ТАБАКОВИЋ, Покрајински завод за заштиту споменика културе, Нови Сад 2005, стр.6

пројектованим под утицајем француског класицизма. Многи су градитељи у својим каријерама прошли кроз академизам оставивши некада веома вредна дела.

Традиционалистичка архитектура или романтичарски фолклоризам, у сакралној архитектури тзв. српско-византијског стила, био је промовисан још у време пред Први светски рат, а свој врхунац у сакралном и профаном градитељству доживљава у делу арх. Момира Коруновића и других архитеката у периоду између два рата. Српско-византијски стил суверено је владао и још влада у сакралној архитектури. Образац изградње био је компилирање традиционалних решења српске средњовековне архитектуре, од споменика рашке школе до архитектуре Моравске Србије. У профаној архитектури традиционални утицаји такође су повремено били веома плодносни, доводећи до изненађујуће ефектних објеката. Под утицајем традиционалне балканске архитектуре, бројни аутори које углавном знамо као модернисте - Којић, Табаковић, касније Брашован - пројектују нека од својих бољих дела. Може се рећи да су традиционални архитектонски утицаји имали два тока, један предвођен Коруновићем и његовим радикалним ставовима у «увозној» и домаћој, оригиналној, националној архитектури, док другом току припадају бројни српски архитекти који су повремено користили старо балканско градитељство као узор свом архитектонском стваралаштву.

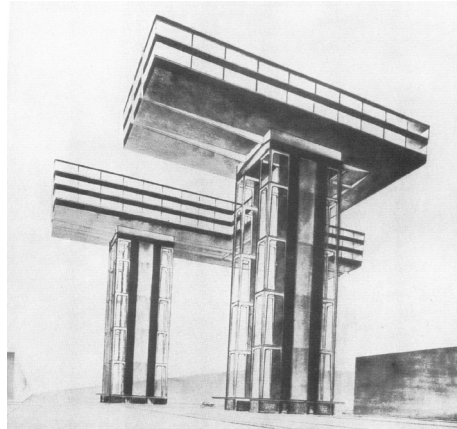
Трећа, модернистичка струја у међуратној српској архитектури, која је током четврте деценије превагнула код самих архитеката али и инвеститора, постала је убрзо најактуелнији и најраспрострањенији начин и стил градње. Победи модернизма над осталим правцима, бар током четврте деценије, допринели су многи разлози, од укуса који је плутајући стигао из Европе, поједностављивања пројеката, до пораста интереса за функционисање објеката код наших архитеката, и идеологије корисног и удобног коју је пропагирао модерни стил.“[8]

“Бројни архитекти су пројектовали у свим стилским опредељењима из различитих разлога, док су поједини остали верни свом опредељењу. Јасно раздвојена интересовања појединих архитеката за један од важећих стилских праваца повремено се укрштају и прожимају, вршећи практичан градитељски утицај на изведене грађевине. Ова подела у српској међуратној архитектури била је често потенцирана од стране самих инвеститора, појединаца, али и државне управе и војске, које су ипак, на крају, средином четврте деценије, прихватиле модерну архитектуру већ увелико укорењену код бројних архитеката и приватних инвеститора. Несугласице око стилског опредељења примењеног на поједина архитектонска дела биле су често, према традицији нашег карактера, опречне, оштре и ненадано бучне.“[9]

“Модерна за свој развој и експанзију у Краљевини СХС – Југославији може да захвали и тежњи и жељи краља Александра да створи јединствену земљу унитарног устројства са једним народом - југословенским. За тако нешто, сем политичког и националног предуслова, требало је створити и нову југословенску културу и уметност, па самим тим и архитектуру. На руку



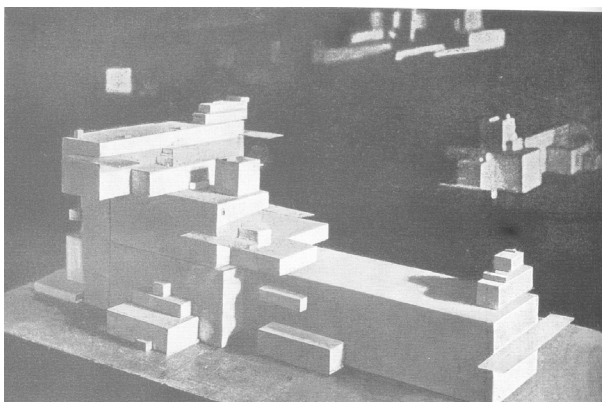
Сл.2.5. Баухаус Десау-Немача



Сл.2.6.Небеска Кула



Сл.2.7. Совјетски павиљон-Париз



Сл.2.8. Суперматска архитектоника

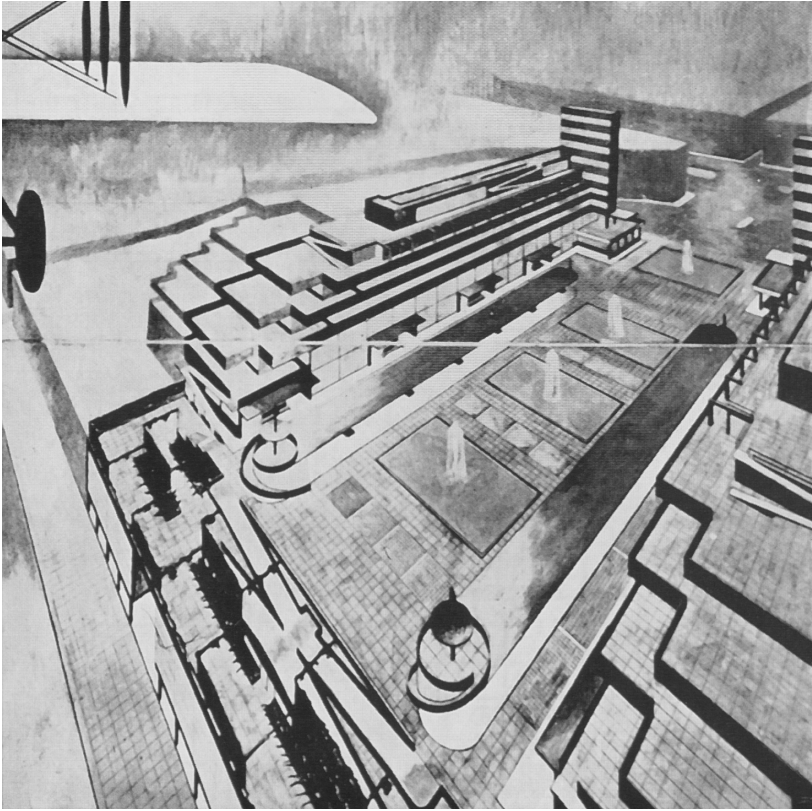
10. А. Кековиќ, З. Чемериќиќ; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитектата Ниша, Ниш 2006., стр.15

11. М.Токарев; 100 години МОДЕРНА АРХИТЕКТУРА – придонесот на Македонија и Југославија (1918-1990) 3, самиздат, Скопје, 2006, стр.23-24

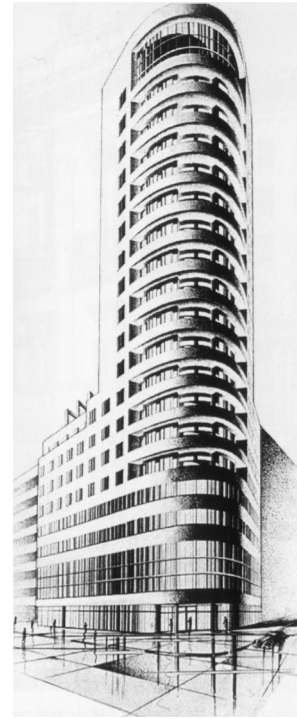
таквим његовим тежњама ишла су и културна, уметничка и архитектонска кретања у Европи тог времена. Потреси Првог светског рата, сломови Аустроугарске, Немачке и Руске царевине, довели су до урушавања старих вредности, а социјални бунт, који је захватио готово читаву Европу, до стварања нових социјалних вредности. Нове социјално-функционалне вредности у архитектури су се исказале кроз правац Модерне који је настао као покрет Баухаус 1919. у Немачкој, у Вајмару. Овај правац једним делом, и то оним социјалним који је нагињао левичарским и социјалним идејама, није одговарао краљу, као поборнику конзервативизма и заштитнику прогнаних руских царистичких следбеника. С друге стране, стил без декорације, какав је Модерна била и остала, представљао је идеалну подлогу за анулирање свих културно-уметничких и архитектонско-историјских наслеђа народа и земаља које су ушле у састав нове државе. Он је нудио супституцију претходних стилова без потребе да се њиховом компилацијом ствара нови, вештачки национални стил, или да се наметањем појединачног стила неког од конститутивних народа, други стилови, па самим тим и народи следбеници таквог културолошког обрасца доведу у подређен положај и изазове њихово додатно незадовољство. Модерна као спој функције, геометријске обликовности и тектонике, прихваћен готово у целој Европи, чинио се као идеалан за нову државу и нову нацију. Архитектура Модерне имала је у свом градитељско-извођачком смислу и додатне предности јер је била рационална, лакша и бржа за извођење, а није ни захтевала посебно мајсторство при изради компликованих декорација. Ово се уклапало и у економске могућности државе у којој је требало њене источне делове, ратом порушене, што пре обновити. “[10]

“Значајну улогу у развоју напредне ауторске мисли 20-тих година одиграла је Интернационална ревија за уметност и културу “Зенит” (1921-26). Још у првом броју ревије заговарају се радикалне промене у естетским, политичким и друштвеним вредностима уз помоћ неконвенционалне уметности. Због тога, а услед притиска локалне власти, редакција је принуђена да се 1923. год. пресели у Београд, надајући се да ће тамо наићи на бољи пријем. Авангардни ставови ревије Зенит привлаче најзначајније европске ауторе тог периода да у њој објављују своје текстове. Међу њима се свакако издвајају Пабло Пикасо, Валтер Гропијус (Сл.2.5), Ел Лисицки (Сл.2.6), Константин Мељников (Сл.2.7), Василиј Кандински, Робер Делоне, Александар Архипенко, Казимир Маљевић (Сл.2.8), Владимир Мајаковски, Сергеј Јесењин, Ханс Мајер и многи други.

“Може се рећи да, осим активности Зенита, други кључни моменат за развој модернизма у српској архитектури представља посета Међународној изложби декоративних уметности у Паризу (1925). Посету је организовао Клуб архитеката, чији је секретар био Бранислав Којић, један од будућих оснивача Групе архитеката модерног правца. Српски архитекти су на изложби у Паризу били одушевљени павиљонима пројектованим од стране Ле Корбизијеа и Константина Мељникова. “[11]



Сл.2.9 Конкурсни рад за Теразиску терасу-Београд



Сл.2.10 Конкурсни рад
Палата Албанија



Сл.2.11. Дунавска Бановина-Нови Сад

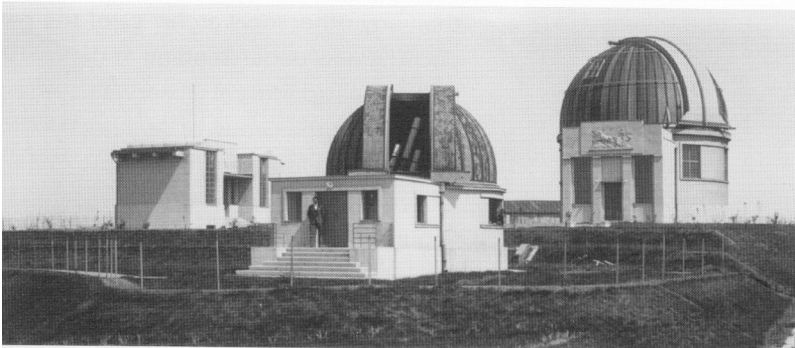
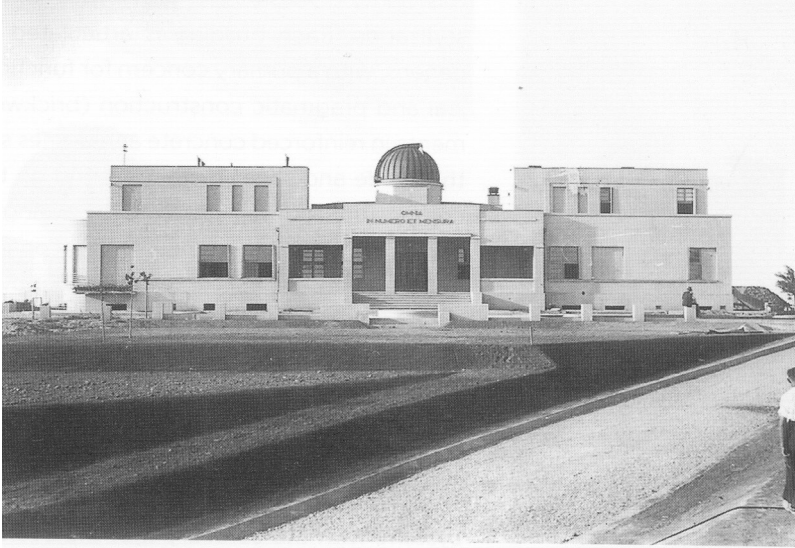
12. Д.Милашиновић Марић; АРХИТЕКТА ЈАН ДУБОВИ,Задужбина Андрејевић, Београд,
2001., стр.13

“Рад Групе архитеката модерног правца, као удружења модернистички настројених аутора коме су у званичном деловању у периоду 1928-1934. припадали Милан Злоковић (Сл.2.9, Сл.2.10), Бранислав Којић, Јан Дубови, Душан Бабић и још неки архитекти, био је иницијална каписла за остале српске градитеље који нису директно припадали покрету, као што су: Драгиша Брашован (Сл.2.13), Богдан Несторовић, Момчило Белобрк, браћа Крстић, Бранислав Маринковић, Милан Секулић, у Војводини Лазар Дунђерски, Табаковић, Данило Каћански, док у Нишу делују архитекти попут Александра Медведева, Весволда Татарина, Марка Бојића и других. Српска или тачније београдска модернистичка школа своје је највише циљеве остварила у пројектовању и подизању приватних кућа и вила, и посебно вишепородичних зграда за становање, а мање у архитектури коју можемо означити као социјалну - школе, здравствене и друге установе, као што је то био случај у Хрватској. Ипак, нека од најрепрезентативнијих дела српског модернизма излазе из оквира стамбене архитектуре, као на пример Злоковићева Дечја клиника (Сл.2.16), Комплекс Астрономске опсерваторије на Звездари арх. Јана Дубовија(Сл.2.12), или Брашованова Палата Дунавске бановине у Новом Саду. (Сл.11) “[12]

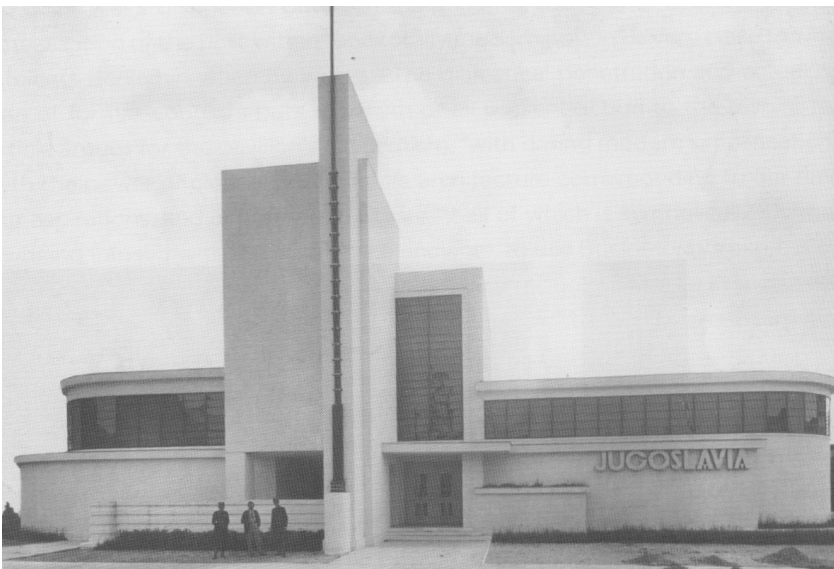
“Значајан допринос Модерне и модернистичког покрета огледа се у пропагирању и учествовању његових актера у архитектонским конкурсима. И поред честих манипулација којима се прибегавало у конкурсним утакмицама, може се рећи да је у међуратном периоду идеја конкурса, као средства за прибављање најбољих архитектонских решења и једине праве слободне утакмице која омогућава одабирање најбољег рада, пустила корен у српској градитељској пракси.

Из наведеног се може закључити да се први период српске модерне архитектуре карактерише једним видом турбулентне хаотичности, честим преокретима и великим колебањима. По Алексеју Бркићу, српска архитектура београдске школе је рођена на два места истовремено – на позицији и контрапозицији функционализма. Тада почињу да се истражују релације између рационалне промишљености и ирационалне представе. Разлог колебању на релацији рационално-ирационално се не налази ни у застрањивању модернистичког еклектицизма, ни у конструктивизму 30-тих година, већ у томе што млади архитекти нису претерано одушевљени геометризмом модерне, будући да су свесни да он може да их одведе на споредан колосек. Евидентно је да се уз помоћ увезених функционалистичких утицаја српска архитектура ослобађа прошлости и окреће ка светском процесу цивилизацијских промена. Међутим, српска школа се не покорава слепо функционалистичкој доктрини која постепено захвата велики број индустријских земаља. Томе донекле доприноси и индустријска неразвијеност Србије, али пре свега истраживачки дух домаћих архитеката, који је изнад профитерске добити.

Српска међуратна архитектура развијала се, посматрано територијално, паралелно на три подручја. Београд, као центар друштвене и приватне моћи нове земље, био је неоспорно центар архитектонског дешавања и образовања. Градитељи из Београда били су често ангажовани и у другим срединама -



Сл.2.12. Опсерваторијум-Београд



Сл.2.13. Павиљон Југославије 1931.-Милано

13. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша, Ниш 2006., стр.17

Несторовић за Народну банку пројектује већи број филијала и стамбених зграда широм земље: у Крагујевцу, Ужицу, Ваљеву, Шапцу, Тивту, Будви, Скопљу, Битољу и у Дубровнику; Прљевић подиже низ објеката у родном Ужицу; Добровић пројектује модернистичке виле у Дубровнику и околини; Којић ради у Нишкој и Буковичкој Бањи, Лесковцу и Скопљу; Злоковић гради у Јагодина, Сарајеву, Херцег Новом, Котору, Скопљу; Борисављевић и Самојлов у Нишу, Дубови у Битољу итд. Скоро сви београдски и српски модернисти учествују и на бројним архитектонским конкурсима широм земље, на којима често освајају високе пласмане. Друга област у коју је модерна архитектура продрла био је град Ниш као средиште новоорганизоване Моравске бановине. У Војводини, која је заједно са Барањом дуго била у саставу Аустроугарске монархије, посебно у Новом Саду, престоници Дунавске бановине, деловало је више локалних архитеката који су веома брзо, на самом почетку четврте деценије, прихватили модерне идеје у архитектури.“[13]

2.4.0.0. Београд - Центар српског Модернизма

“После бурних догађаја с почетка 20. века и разарања које је Београд претрпео током Првог светског рата, у граду је постепено почела веома жива грађевинска активност. Као нова престоница нове државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (потом Краљевине Југославије), настале спајањем Србије, Црне Горе и Македоније (“старе Србије”) са територијама које су биле у саставу Аустроугарске монархије (Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина и Војводина). Београд је у годинама после Првог светског рата постао прави велеград. Међуратни градитељи су Београд затекли као разрушен, неуређен и недовољно изграђен град који је требало претворити у престоницу нове државе и једну од престоница Балкана. Раст друштвеног стандарда, праћен бујањем капиталистичке привреде и нарастајуће индустрије са приватним и страним капиталом, као и потребе нове државе за новим грађевинама (сајмиште (Сл.2.14), јавне и управне зграде(Сл.2.15), школе, болнице, касарне) пред релативно малобројне престоничке архитекте поставио је велике и обимне пројектантске и градитељске задатке.

Поред јавних и државних објеката, током међуратног периода расте број приватних породичних кућа, подизаних за сиромашнији и богатији слој становништва, као и индустријских, магацинских и занатских постројења. Посебно се активно граде вишеспратне стамбене зграде колективне намене, тзв. рентијерски објекти. Већ током треће деценије у Београду делује више приватних архитектонских и градитељских бироа који су водили архитекти школовани у иностранству али и у Београду, и овлашћени инжењери који су такође имали право пројектовања и оснивања градитељских предузећа. Почетак слободног архитектонског живота текао је паралелно са деловањем градитеља из Архитектонског одсека Министарства грађевине и са Техничког факултета. Много руских архитеката, који су услед револуционарних догађаја у својој домовини потражили уточиште у Краљевини, употпуњавало је професионалну архитектонску сферу Београда



Сл.2.14 Старо Сајмиште-Београд



Сл.2.15. Палата Албанија-Београд



Сл.2.16.Дечија клиника-Београд

14. В. Митровић; АРХИТЕКТА ЂОРЂЕ ТАБАКОВИЋ, Покрајински завод за заштиту споменика културе, Нови Сад 2005, стр.8

Архитектура је у јавном животу Београда заузимала значајну улогу, али свакако мању него, рецимо, позоришни и књижевни живот или надлазећа уметност филма. Мада малобројне изложбе домаћих архитеката, као и изложбе савремене архитектуре других земаља (Чехословачке, Немачке), доприносиле су популарности архитектонског стваралаштва. Пораст јавне и стамбене градње додатно је утицао на присутност архитектуре у јавном и културном животу земље. Новој земљи, централизованом у свим својим сегментима, било је неопходно да успостави читаву државну инфраструктуру, што је градитељима широм земље донело доста посла.

Бројни приватни бирои и њихови прваци, као и архитекти из Архитектонског бироа Министарства грађевине, у исто време знатно су ангажовани и на пројектовању и градњи приватних и државних здања у другим градовима и варошима Србије и Македоније, често остављајући значајна градитељска и архитектонска дела у мањим срединама које нису имале богату градитељску традицију. Слична је ситуација и са неким од српских бања - Бања Ковиљача, Буковичка, Врњачка и Нишка Бања, са делима архитеката Минића, Злоковића, Којића, Медведева - у којима су архитекти били ангажовани и пре званичног продора модерне архитектуре у српску средину почетком треће деценије 20. века. “[14]

2.5.0.0. Модерна у Нишу

Сталешка удружења инжењера и градитеља која у Нишу имају дугу традицију, доприносе свеопштем развоју градитељске мисли и праксе. Још 1891. године основано је Месно нишко удружење српских инжењера и архитеката са 15 чланова, да би се друштвена активност нишких међуратних градитеља крунисала већ у децембру 1932, када је основано Удружење инжењера и техничара за Ниш и Моравску бановину. Убрзо потом, у марту исте године, у Нишу је одржана и редовна скупштина Удружења југословенских инжењера и архитеката. Стварањем и деловањем удружења, градитељска пракса у Нишу доживела је процват, како у професионалном тако и у естетском погледу. Тридесетих година 20. века, међу објекте грађанске и еклектичке архитектуре Ниша, продиру нове идеје модерне архитектуре чији је главни протагониста архитекта Александар Медведев.

Град Ниш добија на значају и у политичком и економском смислу, али и на плану градње, када долази до нагле изградње великог броја јавних, индустријских и стамбених објеката. У почетку у маниру класицизма и фолклорне архитектуре, а касније, нарочито у периоду од 1930. године па све до Другог светског рата, пројектовао се и изводило претежно у духу Модерне. Тај период може се сматрати «златним периодом» развоја Ниша и његовог градитељства, али и златним периодом српске Модерне, па самим тим и нишке Модерне. Нишка Модерна у периодизацији покрета припада периоду Ране Модерне.

15. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша, Ниш 2006., стр.27и стр.181

“Јавни објекти, и некада као и данас, по својој намени, представљају најрепрезентативнији сегмент и обележје једног града. Можда никада као у том периоду новије историје Ниша нису грађени репрезентативнији објекти јавног садржаја, као у времену између два светска рата, а поготово у време бановинског устројства Краљевине Југославије, када Град Ниш бива центар Моравске бановине. Захваљујући томе, али и чињеници да у то време град Ниш и Моравска бановина имају агилног и предузимљивог човека оданог и верном свом граду, господина Драгишу Цветковића, који, што у својству председника Општине Ниш, што као народни посланик, министар или, пак, председник Владе, стално доприноси развоју и напретку свога града. Захваљујући њему и агилној и предузимљивој управи града и Моравске бановине, граде се најрепрезентативнији објекти како тадашњег, тако и данашњег Ниша, попут зграде Бановине, Народног позоришта, Берзе рада, Шегртског дома (каснијој управи Општине и Града), бројне школе, хотели и здравствене установе, као и војни објекти. Већина ових објеката је изграђена у духу Модерне, на чему Ниш опет може захвалити поменутом г. Цветковићу, који је разумео савременост како политичког тренутка, тако и функционално-уметничке токове тог времена. Он велико поверење указује пројектантима који стварају у духу Модерне, превасходно истакнутим нишким архитектама и инжењерима руског порекла - Александру Медведеву и Весволду Татаринову, као и веома запаженом архитекти Марку Бојићу, такође из Ниша, али и бројним другим пројектантима, попут Родољуба Павловића, Миодрага Настасијевића, Александра Секулића, из Београда, или пак пројектантима из Загреба као што је Драго Иблер, од кога је и сам г. Цветковић наручио пројекат за сопствену стамбено-пословну зграду, који се није реализовао.

Захваљујући оваквом стицају веома повољних околности, град Ниш убрзано сустиже и прстиже до тада развијеније центре тадашње државе, надокнађујући векове турске окупације и ропства. Овај период градитељства у духу Модерне слободно можемо назвати «златним периодом» када Ниш постаје заиста у правом смислу речи «европски», како у духовном тако и градитељском смислу.“[15]



casino
Admiral

Admiral
CASINO
Admiral



SOKO MARKET



SOKO MARKET

Voždova 17 - Niš 522-547

**3.0.0.0. СТАМБЕНА АРХИТЕКТУРА
МОДЕРНЕ НИША**

У овом поглављу се на основу постављених критеријума врши идентификација и типолошка анализа стамбених објеката Модерне Ниша.

3.1.0.0. Идентификација и типолошка анализа стамбених објеката

Идентификација и систематизација, односно типолошка обрада објеката у укупном стамбеном фонду у Нишу, извршена је на основу неколико основних параметара: врсте становања (породично и вишепородично), врсте спратности и положаја у уличном фронту (угаони објекат, интерполација, слободностојећи објекат...). На основу ових параметара извршена је основна подела на породичне и вишепородичне објекте. Породични објекти су типолошки разврстани по карактеру становања (бањске виле и градске куће) и по положају у простору, односно положају у уличном фронту (слободностојећи објекти, објекти ослоњени на суседни објекат, двојне куће и угаони објекти). Вишепородични објекти су најпре разврстани по спратности (П+1, П+2 и П+3 – П+4), а затим је у односу на ову поделу извршена анализа у односу на положај у уличном фронту (објекат ослоњен на суседни објекат, интерполација и угаони објекат).

3.2.0.0 Типологија породичних стамбених објеката

Код породичног - индивидуалног начина становања уочавамо типове објеката, који су класификовани према већ поменутој врсти становања - бањске виле и градске куће, а затим и према положају у простору, односно положају у уличном фронту. На основу ових критеријума уочавају се следећи типови објеката породичног становања: виле, објекти ослоњени на суседни објекат, двојни објекти (двојне куће) и угаони објекти.

3.2.1.0. Виле

Најређи и истовремено и најлуксузнији тип породичног становања представљају Виле. Њих углавном сусрећемо у Нишкој Бањи и веома мало, готово нимало, у граду Нишу. Разлози леже у њиховој ексклузивности, коју су себи могли да приуште само најбогатији људи тог времена, као и у чињеници да се у то време у бањама у Србији, па и у Нишкој Бањи, сем хотела, пансиона и мотела, готово по правилу граде слободностојећи објекти породичног становања – Виле. (Сл.3.1, Сл.3.2)

16. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша,
Ниш 2006., стр.41

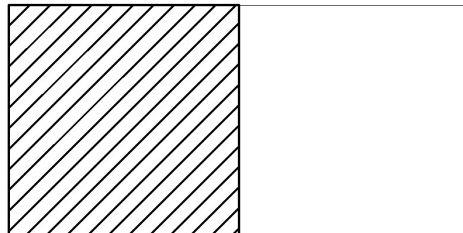


Сл.3.1. Вила Ристић



Сл.3.2. Вила Живковић

3.2.2.0. Објекти ослоњени на суседни објекат



Шема 3.1. Објекат ослоњен на суседни објекат

“Објекти ослоњени на суседни објекат јављују се у самом граду Нишу, као прелазни облик између слободностојећих вила Нишке Бање и развијенијих облика становања везаних за градску средину и начин живота. Градска зона има своја ограничења у простору и наслеђеној структури урбане средине са затеченим објектима, па су пројектанти, поштујући затечено стање, максимално желели да искористе слободни простор парцеле ослањајући једним делом своје објекте на суседне, већ постојеће зграде. Оваквим решењима се постизао и квалитет стамбено-корисног простора, али и максимална искоришћеност остатка парцеле за организовање дворишног простора. “[16] (Сл.3.3,Сл.3.4)

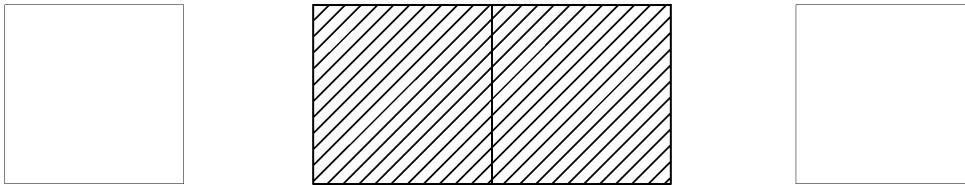


Сл.3.3. Објект ослоњен на суседа



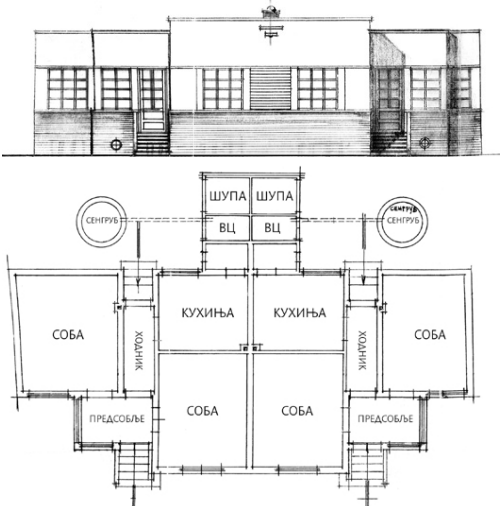
Сл.3.4. Објект ослоњен на суседа

3.2.3.0. Двојни објекти



Шема 3.2. Двојни објекти

“Ограниченост простора у граду и све скупља градска рента условила је рационалнији приступ коришћењу простора и пројектовању и грађењу породичних објеката. Инвеститори, најчешће повезани родбински, удружују се и граде објекте који у суштини задржавају приватност (посебан улаз, одвојеност функционалних целина итд.), али на мањем простору и са рационалнијом градњом. Први подтип двојних кућа - двојне спојене куће - имају компактнију структуру објекта и истовремено се могу сматрати и за објекте ослоњене на суседни објекат.” [17] (Сл.5,Сл.6)



Сл.3.5. Фасада и основа двојног објекта



Сл.3.6. Пример двојног објекта

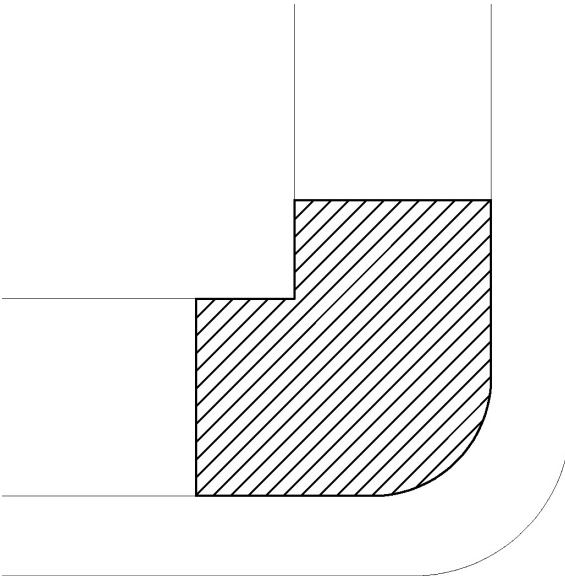
18. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша,
Ниш 2006., стр.41

“Интересантан пример пројектовања и градње представљају двојне куће које су физички раздвојене, али су повезане заједничким унутрашњим двориштем оријентисаним према улици. Ови објекти су са разуђеним основама, али са заједничким полујавним простором дворишта из којег се улази у објекте. “[18] (Сл.7)



Сл.3.7. Физички одвојени двојни објекти

3.2.4.0. Угаони објекти



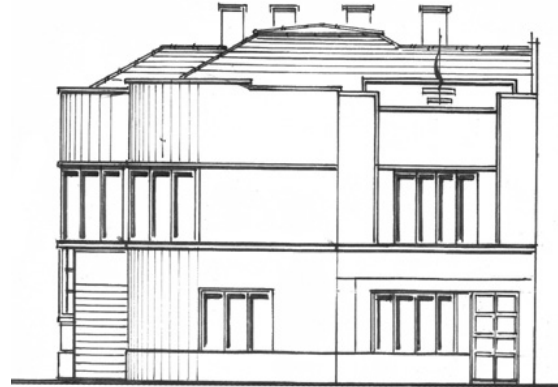
Шема 3.3. Угаони објекти

Све ограниченији и скупљи простор у граду условио је и још рационалнији приступ коришћењу простора, али и пројектовању и изградњи објеката. Поштујући регулациону и грађевинску линију, пројектанти настоје да вечити проблем објеката који се пројектују на углу реше на

функционално најоптималнији начин, при томе настојећи да истакну важност угла као споја двеју улица. Може се слободно сматрати да су угаони објекти овог типа уједно објекти са најрационалнијим функционалним решењем и најрепрезентативнијом архитектуром. (Сл.8, Сл.9)



Сл.3.8. Пример угаоног објекта



Сл.3.9. Фасада угаоног објекта

3.3.0.0. Типологија вишепородичних стамбених објеката

Вишепородични објекти су најпре разврстани по спратности (П+1, П+2 и П+3 – П+4), а затим је у односу на ову поделу извршена анализа у односу на положај у простору, односно на положај у уличном фронту (објекат ослоњен на суседни објекат, интерполација и угаони објекат).

У претходним истраживањима уочена је разлика између објеката ниже спратности и оних са већом спратношћу. Та разлика се превасходно огледа у броју стамбених јединица на етажи, али и у бројности типова објеката који се појављују код одређене спратности. Код објеката мање спратности имамо најчешће по једну стамбену јединицу на једној етажи и већи број типова објеката. Код стамбених објеката са највећом спратношћу сусрећемо се са обрнутом ситуацијом, где се број стамбених јединица повећава и организациона шема етаже усложњава, а број типова објеката који се појављују у простору уличног фронта своди на два основна типа интерполације и угаоног објекта.

3.3.1.0. Објекти спратности П+1

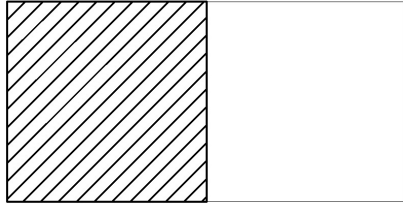
Ову врсту објеката можемо генерално поделити на три основна типа: објекте ослоњене на суседни објекат, интерполације и угаоне зграде.

Објекте спратности П+1 и ВП+1 можемо сматрати прелазним типом између породичног и вишепородичног становања. Овде срећемо објекте са две, најчешће стамбене етаже, али није редак случај да се приземље користи за неку пословну намену, најчешће за делатност власника зграде. Код ових објеката примећујемо да се стамбени простор, код објеката код којих се обе етаже користе за становање, некада користи као јединствен стамбени простор, некада као засебне стамбене јединице, односно станови.

19. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша,
Ниш 2006., стр.59

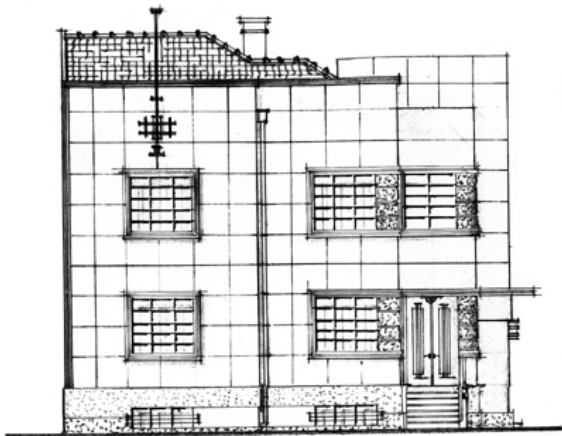
У већини случајева приземље и спрат се у распореду просторија на етажи не разликују, већ је спрат произашао из основе приземља.

3.3.1.1. Објекти ослоњени на суседни објекат



Шема 3.4. Објекат ослоњен на суседни објекат

“Објекти ослоњени на суседни објекат представљају наставак рационалног коришћења простора, које смо већ сусрели код породичног становања. Међутим, код овог типа вишепородичног становања, повећањем спратности добија се на волуминозности објекта и другачијој функционалној организацији, условљеној повећањем за једну етежу. Та разлика је најочљивија код новог елемента просторне организације - степеништа, које повезује горњу етажу са приземљем. Степениште је некада везано за заједнички улаз обеју стамбених јединица, а некада је са засебним улазом и користи се само за горњу етажу. У оба случаја оно је и посебан обликовни елемент и посебно се од стране пројектанта архитектонско-обликовно третира, најчешће као репрезентативни и реперни елемент објекта.” [19] (Сл.10,Сл.11)

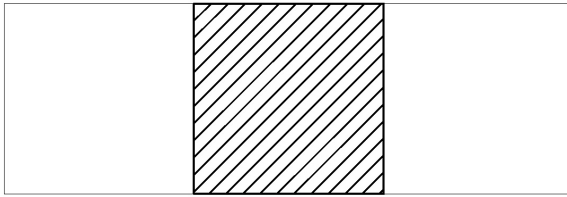


Сл.3.10. Објекта ослоњеног на суседа



Сл.3.11. Пример објекта ослоњеног на суседа

3.3.1.2. Интерполације



Шема 3.5. Интерполација

“Интерполација представља најрационалније коришћење градског земљишта. Она уједно представља, по својој функционалној организацији, и најтежи пројектантски задатак, па су се интерполацијом бавили само најзначајнији пројектанти тог времена. Интерполирани објект мора максимално и да се уклопи у постојећи улични фронт и да својом обликовношћу не наруши затечену структуру и обликовност постојећих зграда. Можемо слободно рећи да су пројектанти Модерне у потпуности у томе успели, како на примерима овог типа објеката, тако и на примерима осталих типова стамбених и јавних објеката у Нишу и целој ондашњој Србији, стварајући нов квалитет урбане матрице и визуре града. “[20] (Сл.12,Сл.13)

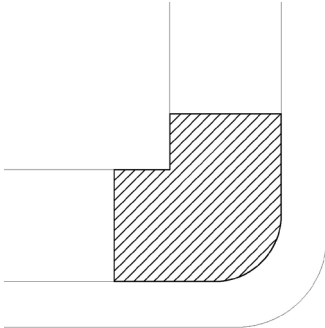


Сл.3.12. Интерполирани објекта



Сл.3.13. Пример интерполације више објеката

3.3.1.3. Угаони објекти



Шема 3.6. Угаони објекти

“Као и код породичних објеката, тако и код вишепородичних, бављење спојем улица, односно угаоном зградом која код објеката веће спратности представља и једну врсту интерполације, захтевало је од пројектанта велико знање и умешност, па су се са проблематиком овог типа објеката «у коштац хватали» само најбољи и најискуснији пројектанти. Угаони објекти временом постају и репер и окосница стварања уличног фронта, његов почетак и крај, те су стога од стране пројектаната посебно третирани и обрађивани. “[21] (Сл.14,Сл.15)



Сл.3.14. Угаони објекта



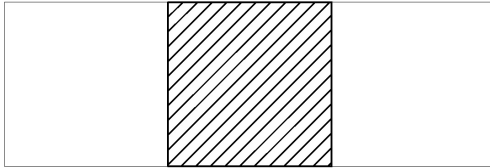
Сл.3.15. Поглед на угаони објекат

3.3.2.0. Објекти спратности П+2

Стамбени објекти ове спратности представљају још развијенији тип функционалне и обликовне структуре урбане матрице. У већини случајева настају крајем тридесетих година 20. века, па се могу сматрати и есенцијом пројектантског искуства архитеката Модерне Ниша. Код ових објеката вишепородичног становања у приземљу се најчешће налази пословни простор, а на спратовима већи број стамбених јединица - станова. Ово

усложњавање функција и корисника захтева од пројектаната додатну вештину и знање. Код објеката ове спратности уочавају се само два типа: интерполиране и угаоне зграде, што представља типолошки образац и за објекте веће спратности.

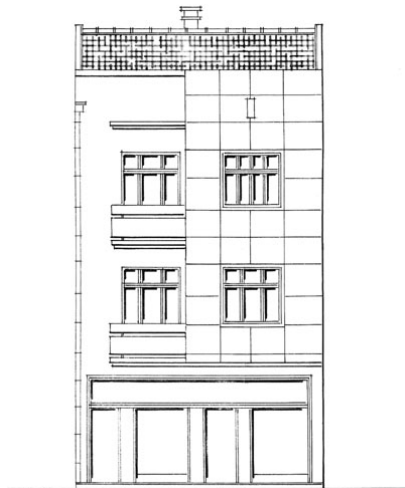
3.3.2.1. Интерполације



Шема 3.7. Интерполација

Интерполирани стамбени објекти ове спратности су рационална пројектантска решења, која прате грађевинску линију и наслеђену урбану структуру уличног фронта. Пројектанти максимално поштују затечени градитељски фонд претходних епоха и стилских праваца, настојећи да га допуне и уклопе се у задату структуру. Интерполиране објекте можемо поделити на два основна подтипа:

- објекте са уским уличним фронтом, где се иза уског фасадног фронта развија издужена основа објекта по дубини парцеле, максимално је користећи; (Сл.16,Сл.17)



Сл.3.16. Пример интерполације



Сл.3.17. Пример интерполације у уски улични фронт

- објекте са широким уличним фронтом, где иза разуђеније фасаде габарит објекта релативно плитко улази по дубини парцеле.(Сл.18,Сл.19)



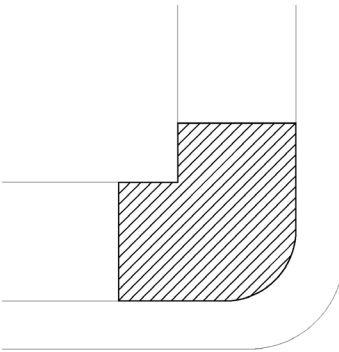
Сл.3.18. Пример интерполације



Сл.3.19. Интерполација у широки улични фронт

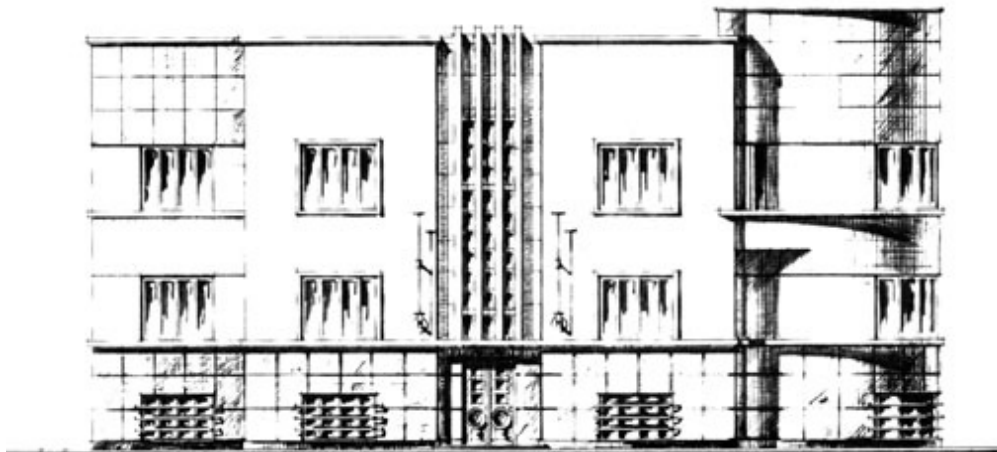
И у једном и у другом подтипу интерполације постигнута су веома интересантна обликовно-функционална решења, са већим бројем станова на етажама.

3.3.2.2. Угаони објекти



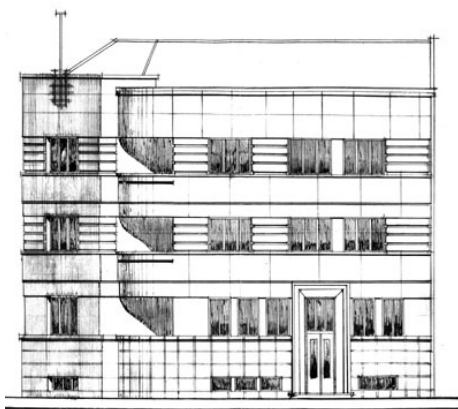
Шема 3.8. Угаони објекти

На примерима угаоних стамбених објеката ове спратности, уочавамо више начина и типова формирања угла, односно решавања проблема сустицања уличних фронтова. Архитекти Модерне решавају овај проблем на више начина, класичним праћењем радијуса улице у основи објекта, али и оштрим сустицањем два улична фронта који се мало ублажавају на линији додир, или пак наглашавају новим архитектонско-обликовним елементом - кулом, која је некада квадратне, а некада кружне форме у основи. У овим кулама су смештени најрепрезентативнији станови, односно њихови најрепрезентативнији делови.(Сл.20)



Сл.3.20. Пример угаонаог објекта са цилиндричном кулом

На данас једином тргу - раскрсници - скверу, који је у потпуности пројектован и изведен у духу Модерне крајем 40-тих година прошлог века, уочавамо сва три примера наведених типова угаоних зграда које формирају јединствену урбанистичко-архитектонску и амбијенталну целину, која уједно представља и сам врх нишке Модерне.(Сл.21, Сл.22, Сл.23)



Сл.3.21. Пример угаонаог објекта са квадратичном основом кулом



Сл.3.22. Угао са сутицањем улиних фронтава



Сл.3.23. Угао прати радиус улице

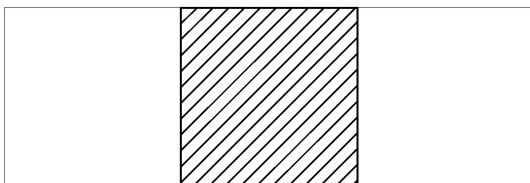
3.3.3.0. Објекти спратности П+3 и П+4

“Стамбени објекти веће спратности представљају развијени и богатији вид грађења тог времена, па је њихов настанак везан за развој технологије, умећа грађења, материјалних могућности итд. Објекти спратности од П+3 до П+4 граде се пред сам крај четврте деценије 20. века, што се поклапа са периодом интензивног пројектовања и грађења у духу Модерне, па су скоро сви већи стамбени објекти у овом периоду грађени у овом стилу. Модерна која није имала претераних декорација била је прихватљива како за пројектанте, тако и за инвеститоре, због релативно јефтине и брзе изградње, али и за извођаче од којих није захтевано претерано знање за извођење компликованих декорација. Ови објекти се неретко називају “палате” јер су за то време били и највеће зграде у Нишу, а поједине су имале и лифт, што је тада представљало изузетно висок стандард. Код вишепородичног становања ове спратности, приземља су готово по правилу са пословном наменом, јер су се ови објекти градили углавном у строгом центру ондашњег Ниша, где се приземље користило искључиво у пословне сврхе. На стамбеним етажама се смешта све већи број станова, јер су ове зграде предвиђене за рентијерски начин живљења. Све ово је условило да се на обликовност ових објеката обраћа посебна пажња, па се сем водећих пројектаната Ниша тог времена (Александра Медведева, Весволда Татаринова, Драгољуба Милићевића, Десимира Мишића, Марка Бојића и др.), ангажују и врхунски пројектанти Модерне из Београда (Бранислав Којић, Глигорије Самојлов, Јаша Албала и др.), или, пак, Модернисти из Загреба, попут Драге Иблера и Драге Галића.

Ово све говори да је дух Модерне крајем 40-тих година прошлог века преовладао и постао стандард савременог пројектантског промишљања и грађења.

Код објеката наведене спратности уочавамо два основна типа грађења: први тип су интерполирани објекти, а други - угаони тип објекта. “[22]

3.3.3.1. Интерполације



Шема 3.9. Интерполација

“Као и код примера вишепородичних стамбених зграда мање спратности, и овде интерполиране објекте можемо поделити на два основна подтипа, и то на:

- објекте са уским уличним фронтом, где се иза уског фасадног фронта развија издужена основа објекта по дубини парцеле, максимално је користећи; (Сл.24,Сл.25)



Сл.3.24. Интерполација уског уличног фронта



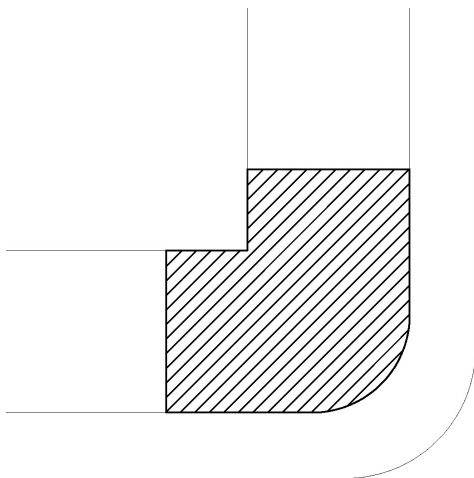
Сл.3.25. Интерполација

- објекте са широким уличним фронтом, где иза разуђеније фасаде габарит објекта релативно плитко улази по дубини парцеле (с тим што су ови последњи бројнији, са веома репрезентативно пројектованим фасадама). “[23] (Сл.26,Сл.27)



Сл.3.26. и Сл.27. Примери интерполација широког уличног фронта

3.3.3.2. Угаони објекти



Шема 3.10. Угаони објекти

“На примерима угаоних објеката вишепородичног становања ове спратности, уочавамо мањи број начина и типова формирања угла, односно решавања проблема сустицања уличних фронтова, у односу на претходне примере са нижом спратношћу. Угао се, сем класичног начина праћења радијуса улице у основи габарита објекта, решава оштрим сустицањем два улична фронта који се само мало ублажавају на линији додира. Оваква решења су најчешће произашла из максималног коришћења парцеле која се по правилу налазила у центру града, где је експеримент угаоне куле скуп и нерационалан елемент, поготово ако се има у виду да су ове зграде биле искључиво намењене рентирању. Ове зграде су својом волуминозношћу постале реперне тачке у граду у свом времену, па су и прозване »палате«, а и данас су једно од обележја центра града. “[24]

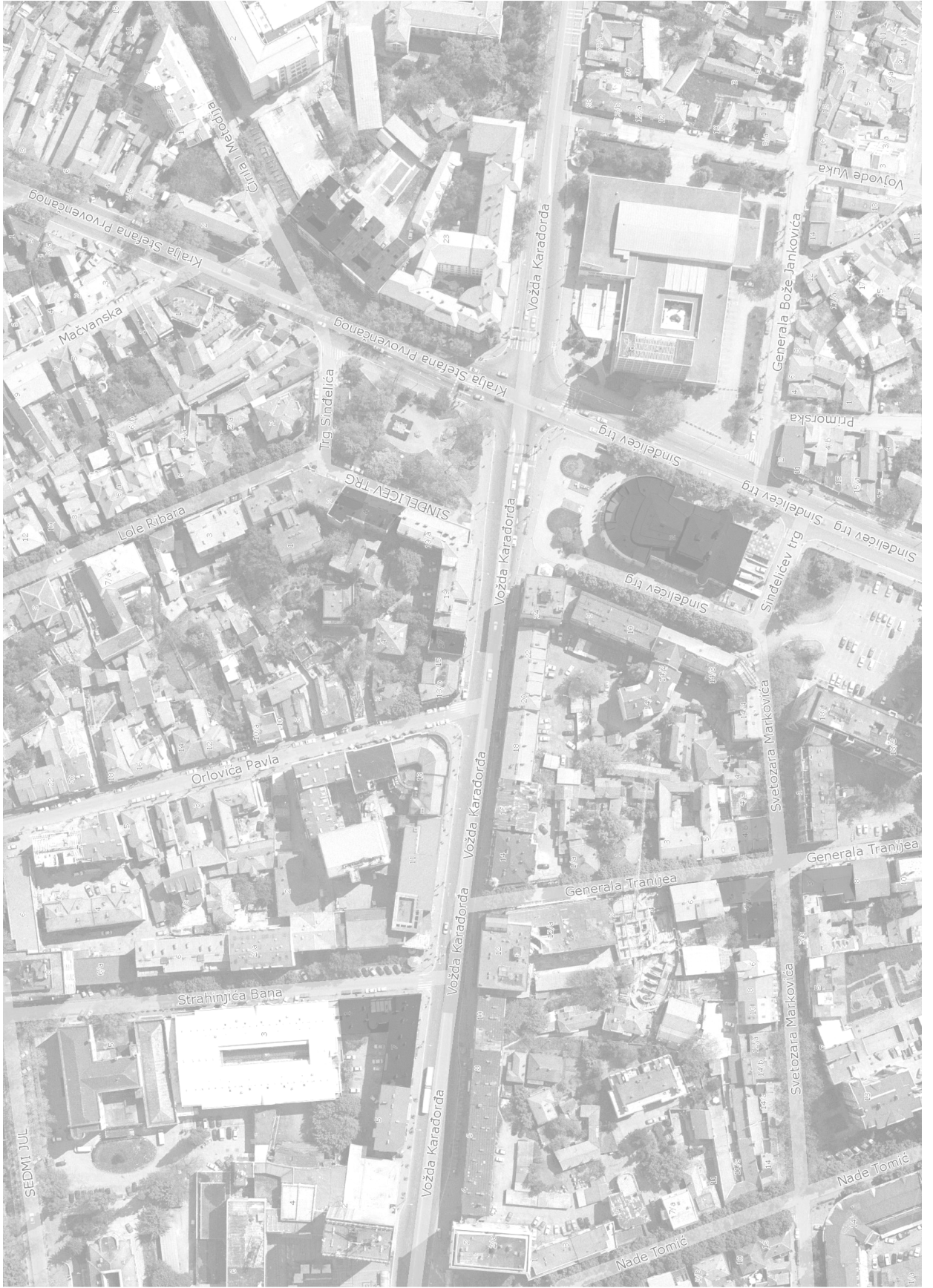


Сл.3.28. и Сл.3.29. Примери “палата” као начина решавања угла у центру града

3.4.0.0. Сажетак поглавља

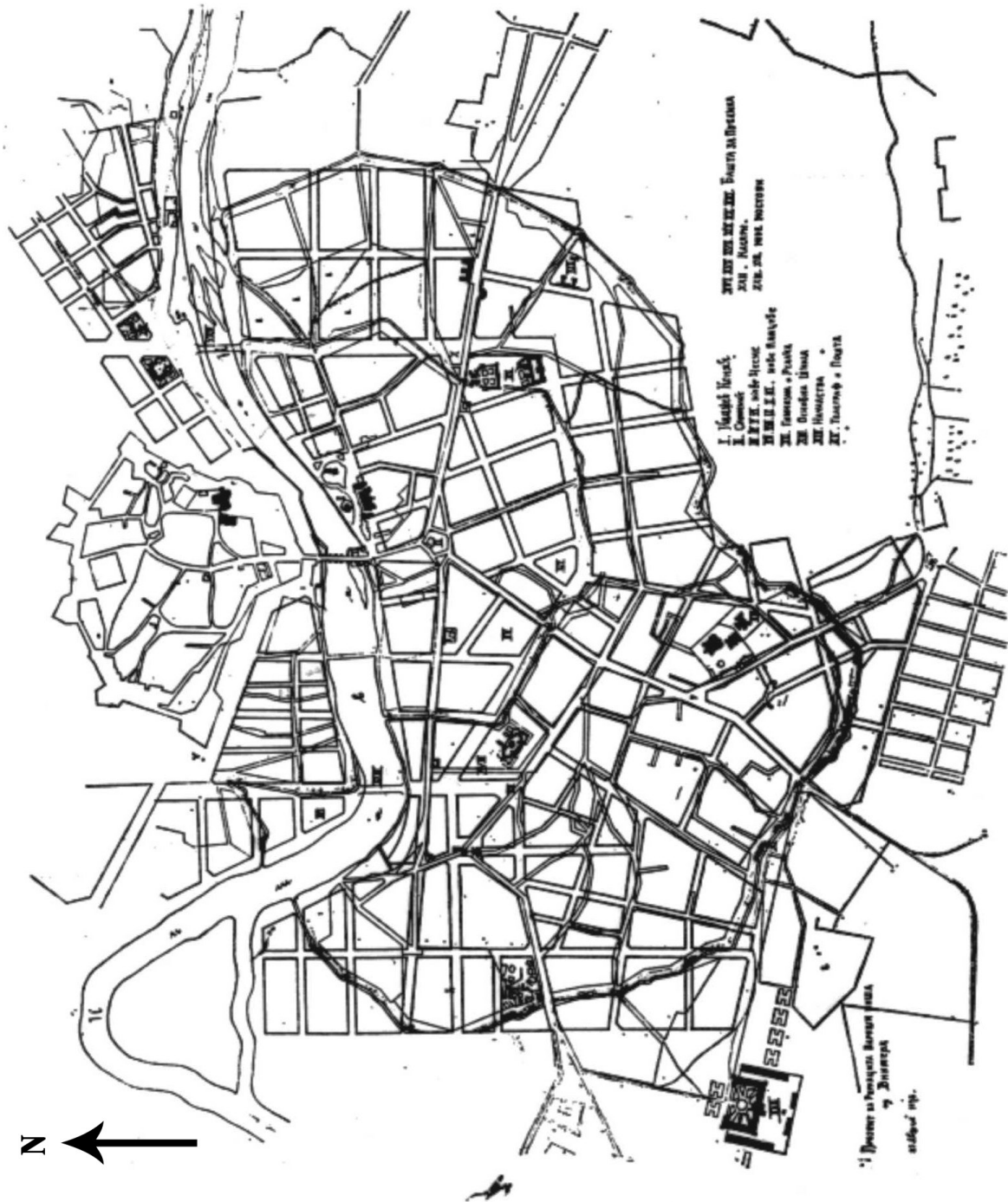
На основу досадашње анализе уочава се да у типолошком смислу породични објекти и вишепородични објекти мање спратности имају већи број типова и то: Слободностојећа кућа – Вила, тип двојне куће, тип објекта ослоњеног на суседни објекат, тип интерполисаног објекта и угаони тип објекта.

Стамбени објекти веће спратности имају свега два основна типа: Интерполисане стамбене зграде са два подтипа; интерполације уског и широког уличног фронта и угаони тип стамбеног објекта.



**4.0.0.0. УРБАНИСТИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ
СТАМБЕНЕ АРХИТЕКТУРЕ
МОДЕРНЕ НИША**

Карта 4.1. План Ниша из 1878.



25. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА У НИШКОЈ БАЊИ – ВИЛЕ И ХОТЕЛИ, Часопис «Архитектура и урбанизам» број 8, стр. 61-71,
26. ЕНЦИКЛОПЕДИЈА НИША”-Том 1, Градина, Ниш 1995.
27. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша, Ниш 2006., стр.27

У овом поглављу се сагледава допринос архитектуре објеката квалитетном стварању урбане матрице неког објекта или групације објеката у некој средини; може се сматрати посебним урбанистичко-пројектантским задатком, а о коначним резултатима и успешности датих решења суде време и људи. Временска дистанца од готово једног века од појаве првих објеката Модерне на нашим просторима и осамдесетак година од изградње првих објеката Модернистичког покрета у Нишу, представљају довољно дуг историјски период да се изврши објективна и квалитетна анализа њиховог доприноса и утицаја који је овај правац у архитектури извршио на стварање урбане матрице Ниша, односно да се да одређени суд да ли је архитектура Модерне у Нишу успела да се својим решењима уклопи у наслеђену структуру града и створи нове урбане вредности и реперне градске амбијенте.

Анализом појединих решења објеката у односу на окружење и односом појединих већих целина које су пројектоване у духу Модерне, покушава се дати одговор на питање да ли се архитектура Модерне уклопила у затечено окружење и да ли је створила нове и квалитетније урбане делове и целине.

“Први стамбени објекти Модернистичког покрета који су изграђени у Нишкој Бањи – виле и хотели, показују да, иако није било неке посебне урбанистичко-планске поставке за њихово настајање, ипак су својом, пре свега, обликовношћу успели да се наметну и постану једне од маркантнијих тачака у свом окружењу, па и нека врста препознатљивости Нишке Бање.”[25]

У самом граду Нишу процес стварања савремене урбане матрице почео је одмах по ослобођењу Ниша од вишевековне турске окупације 1878. (Карта 4.1) “По већ чувеном Винтеровом плану креће се у изградњу савременог европског града са трговима, скверовима и, за то време, широким улицама. После балканских ратова и Првог светског рата долази до нагле експанзије изградње која почива на планској документацији која је већ постојала, а нове друштвено-политичке и економске околности у којима Ниш постаје један од девет бановинских центара новоформиране државе доприносе интензивирању градитељске активности.”[26].

“Граде се интензивно нови јавни објекти администрације, културе, здравства, школства, интернати чији је инвеститор држава, град и бановинска управа. На другој страни се интензивира и изградња стамбених објеката породичног и вишепородичног становања која је пратила, па у неким случајевима и премашивала у градитељском опусу изградњу јавних објеката. Као што је већ раније речено, због убрзане индустријализације и наглог прилива становништва указала се и велика потреба за стамбеним простором, а затечени стамбени фонд, који је у великој мери био порушен у току поменутих ратова, није задовољавао ни капацитетно ни квалитативно потребе нових становника Ниша.”[27]

Јавни објекти се по правилу граде у ужем градском језгру, док се мање стамбене јединице, породичне куће и мањи вишепородични објекти у почетку овога периода граде на тадашњој периферији Ниша.

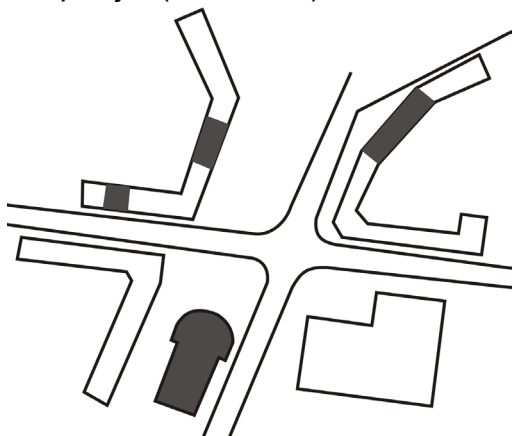
Карта 4.2. Предлог генералног регулационог плана Ниша из 1936.



Интензивирањем развоја и економским јачањем и државе и појединаца почетком 30-тих година прошлог века, што се поклапа са већом присутношћу објеката пројектованим у духу Модерне, интензивира се и градња јавних објеката, али и објеката вишепородичног становања који се сада локацијски смештају у централне зоне, добијајући и пословне садржаје у приземљима (што се пре свега односи на објекте изведене у најужем градском језгру). (**Карта 4.2**)

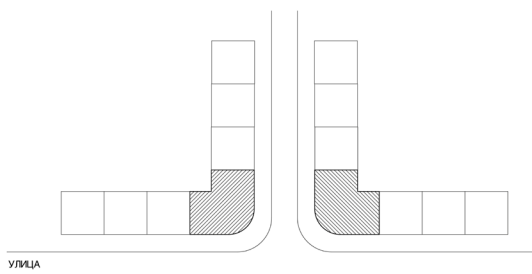
Поставку објеката Модерне у Нишу можемо посматрати кроз три карактеристична случаја - модела стварања урбанитета града.

Први случај - модел - представља стварање потпуно нових градских простора, са новим објектима јавне или стамбене намене пројектованим у духу Модерне, који постају нове реперне тачке око којих се формира групација објеката било јавног карактера или стамбеног садржаја. (Шема 4.1)



Шема 4.1. Модел стварања новог градског језгра

Други случај - модел - стварања урбанитета чине репрезентативни објекти стамбене намене који су пројектовани у духу Модерне. Овде најчешће угаоне стамбене вишеспратнице постају доминантни објекти из којих се даље стварају улични фронтови. (Шема 4.2)



Шема 4.2. Модел стварања новових уличних фронтова

Трећи случај - модел - стварања урбанитета, боље рећи допринос у изградњи и наставку континуитета изградње града Ниша, представљају интерполирани објекти у улични фронт. (Шема 4.3)

Карта 4.3. Синђелићев трг



28. А. Кековић, З. Чемерић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша, Ниш 2006., стр.183



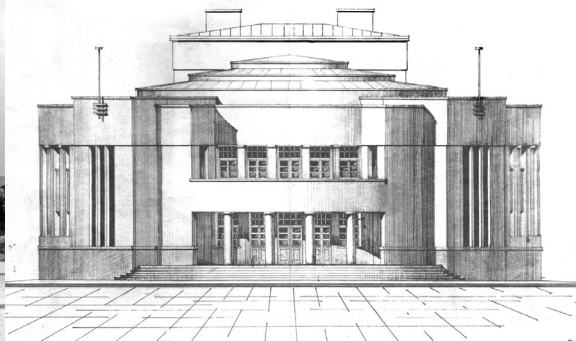
УЛИЦА

Шема 4.3. Модел уклапања у постојећи улични фронт

4.1.0.0. Формирање новог градског језгра

Јавни објекти су по правилу увек били репрезентативни и заузимали су доминантне и најатрактивније локације у граду, што је ауторима омогућило да створе нове визуре у панорами града. Око значајних јавних објеката стварали су се тргови, блокови или скверови оивичени објектима јавног и стамбеног карактера у којима у овом периоду преовлађује модернистичка архитектура.

“Један од најзначајнијих тргова у Нишу – Синђелићев трг (**Карта 4.3**), своје основне карактеристике и значај добио је тек изградњом Позоришта, иако се на њему већ од раније налазила зграда суда изведена у духу неокласицистичке архитектуре. (Сл.4.1,Сл.4.2,Сл.4.3) “[28]



Сл.4.1. Народно Позориште – окосница Синђелићевог трга



Сл.4.2. “Бановинска зграда”



Сл.4.3.Стамбене зграда - Симић

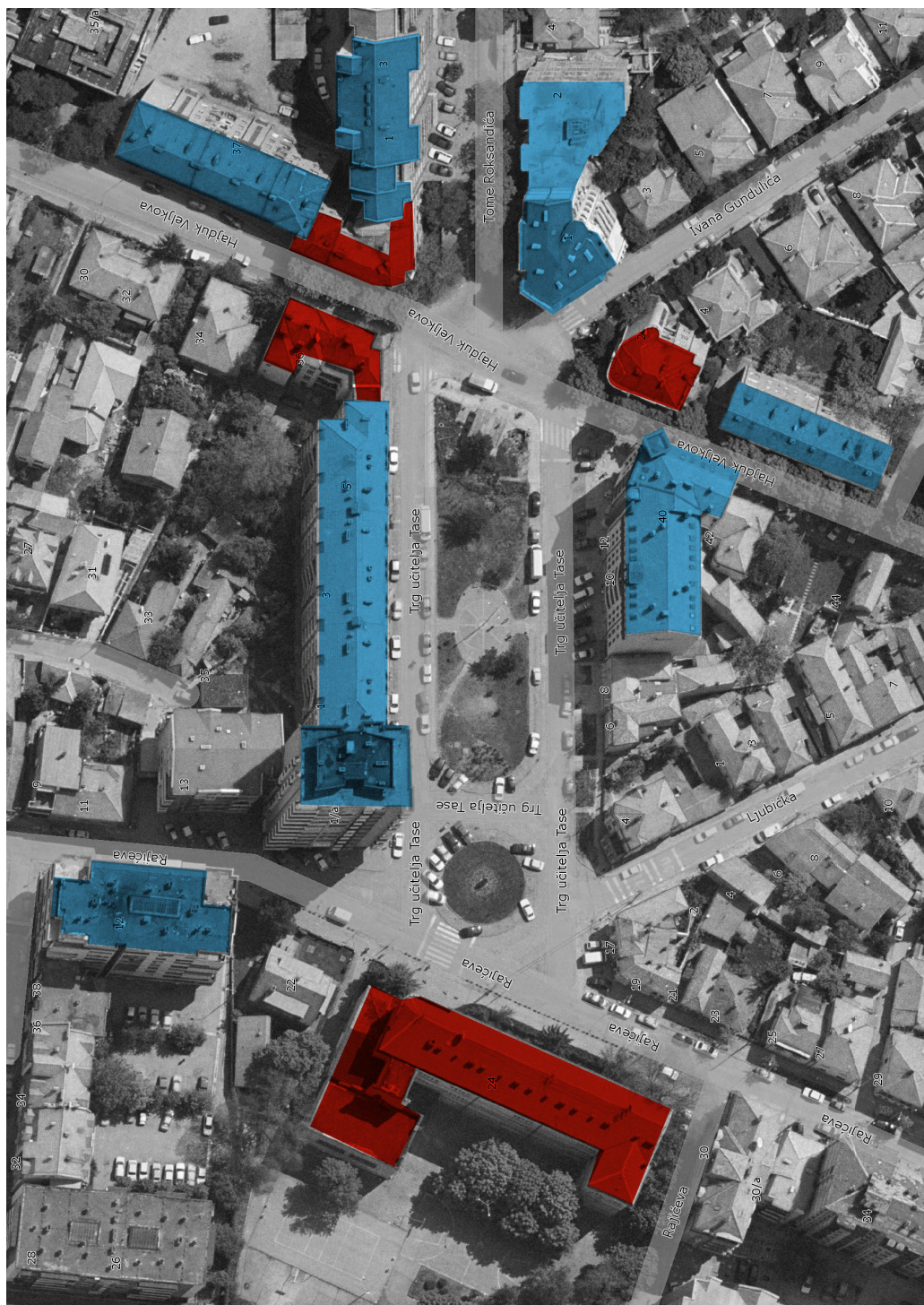
29. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша, Ниш 2006., стр.172.

“Изградњом позоришта по ободу трга у то време иницира се и градња других објеката око трга, стамбених вишеспратница које су пројектоване у духу Модерне попут “Бановинске зграде“ и стамбене зграде др Љубомира и Десе Спасић.”[29] Стамбену зграду популарно названу “Бановинска“ пројектовао је исти аутор као и зграду позоришта, арх. Весволд Татаринов, а и инвеститор за оба објекта је био исти - Моравска бановина. Из ових података претпоставља се да се желео постићи јединствен архитектонски “рукопис“ који би дао нови карактер овоме тргу. Почетак Другог светског рата прекинуо је ову замисао, али и по завршетку рата, 50-тих и 60-тих година, наставља се градити на овом простору у духу касне Модерне, где је посебно интересантан објекат Дома војске, који својом архитектуром и поставком у простору представља изванредан наставак, боље рећи завршетак формирања овог значајног трга у Нишу.(Сл.4.4)



Сл.4.4. Наставак формирања Синђелићевог трга изградњом Дома Војске

Карта 4.4. Трг Учитель Тасе



30. А. Кековић, З. Чемерикић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша, Ниш 2006., стр.193

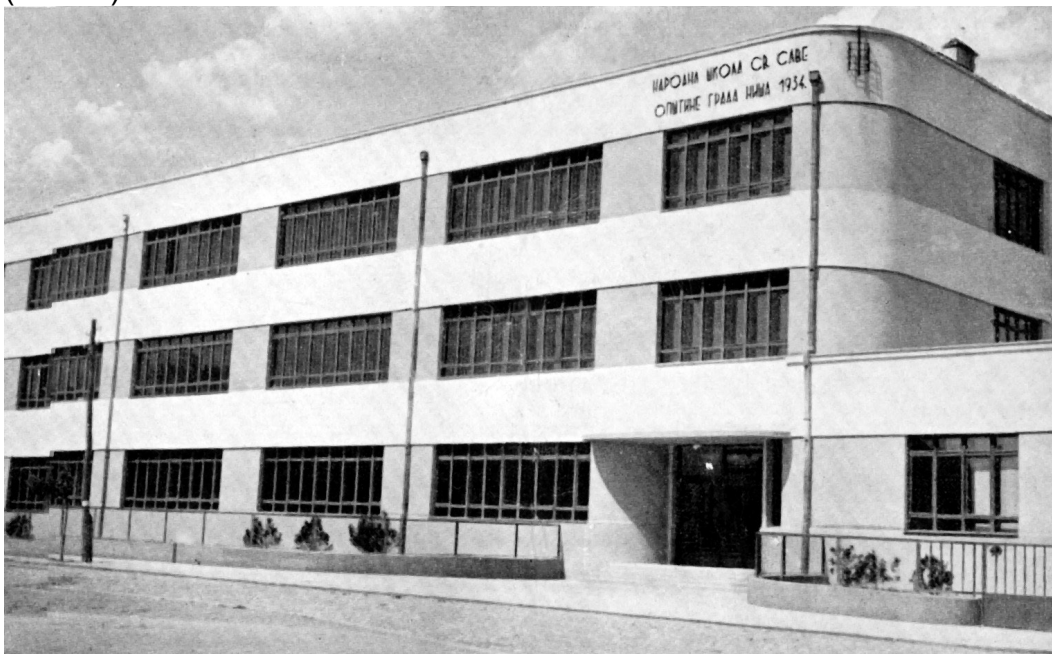
31. А. Кековић, З. Чемерикић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша, Ниш 2006., стр.132-135

Други пример стварања градског центра - трга, представља пример на данашњем Тргу учитељ Тасе. Овде сусрећемо изузетно занимљиво решење издуженог трга у чијем се центру налази мала парковска површина оивичена улицама и објектима изведеним у духу Модене (Сл.4.5) (Карта 4.4.)



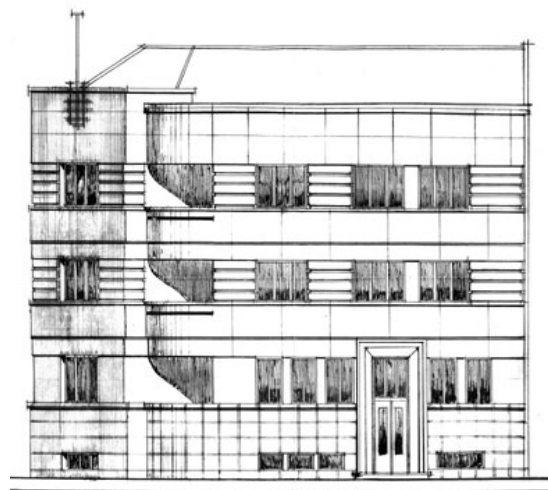
Сл.4.5. Трг оивичен објектима Модерне-Учитељ Тасина школе и станбеним објектима

“У прочељу овог трга, на западној страни налази се “Учитељ Тасина“ школа која је пројектована у духу Модерне, веома сведене архитектуре.”[30] (Сл.4.6)



Сл.4.6. Основна школа “Учитељ Таса” - реперни објекат комплекса Трга

“На супротној страни трга, са источне стране формира се низ од три угаоне зграде пројектоване и изведене у истом временском периоду, исте спратне висине П+2 као што је и била првобитна спратност поменуте основне школе, што указује да се радило о осмишљеном планирању простора и његовој реализацији.”[31] (Сл.4.7, Сл.4.8, Сл.4.8)



Сл.4.7. Угаона станбене зграда као до формирања новог градског језгра –Трга



Сл.4.8. Угаони објекат на тргу



Сл.4.9. Угаони објекат на тргу

Ове три угаоне зграде постају полазне основе за касније формирање уличних фронтава, о чему ће нешто касније бити више речи. У периоду после Другог светског рата, у фази касног модернизма, задржава се наслеђена матрица трга у основној поставци и спратности, да би тек крајем прошлог века и почетком овога, дошло до изградње објеката веће спратности и надоградње постојећих објеката. Неки од новоизведених објеката, иако веће спратности, поштовали су затечени урбанистички образац и на неки начин га употпунили, али су поједине надоградње трајно визуелно контаминирале овај изузетан градски простор - трг. Нажалост, тренд надоградње објеката на овом простору се наставља, па се и једна од поменутих угаоних стамбених зграда већ увелико надограђује са неизвесним крајњим исходом.

Карта 4.5. Трг Краља Александра



- 32. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша, Ниш 2006., стр.210
- 33. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша, Ниш 2006., стр.198
- 34. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша, Ниш 2006., стр.190-191

Трећи пример представља блок зграда који се формира у прочељу Трга краља Александра, са северне стране трга, прекопута Правног и Економског факултета. (Карта 4.5.)

“Ова војна зграда, тадашње Команде копнених снага (статус војне намене задржала је до данашњих дана), пројектована је као угаона зграда са полукружним повученим углом у односу на уличне фасадне равни и наглашеном полукружном улазном партијом са јаким стубовима. Она је представљала полазну тачку формирања блока зграда јавног и стамбеног карактера које су пројектоване у духу Модерне.“[32] (Сл.10)



Сл.4.10. Угаони објекат Команде Град као део формирања новог гратског језгра –Трга

“На њу се надовезује зграда Окружног уреда дуж улице Кнегиње Љубице, у правцу “каменог моста“ на Нишаџи.“[33] (Сл.4.11)



Сл.4.11. Наставак формирања новог гратског језгра –Трга објектима Модерне

“Ова зграда пројектована као угаона, која каснијом доградњом излази на улицу Генерала Милојка Лешјанина, ствара нови низ зграда у којем су преовлађујући објекти Модерне попут стамбене зграде Леона Хазена, познатије као “Политикина“ зграда, да би се тај улични низ наставио школом са данашњим називом “Радоје Домановић“.“[34]

У периоду 50-тих и 60-тих година прошлог века вештом интерполацијом у цео блок, али и на самом Тргу краља Александра, добија се употпуњена слика овог изванредног градског простора, чију је визуру додатно употпунила поновна изградња споменика краљу Александру, који је после Другог светског рата био порушен. Подизање споменика само је прва фаза у реализацији конкурсног решења са почетка овог века, чијом би

Карта 4.6. Раскрсница Генерала Транијеа и Светозара Марковића



- Објекти модерне између два рата
- Објекти после II светског рата

35. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша, Ниш 2006., стр.107-109

реализацијом овај, сам по себи маркантан простор добио на још већем архитектонско-урбанистичком и визуелном значају.

Сем ових изузетно атрактивних, репрезентативних и доминантних примера стварања новог визуелног идентитета града, постоји још мноштво примера малих урбаних целина – скверова - раскрсница, који су по својој локацијској поставци мање атрактивни, али по начину стварања урбане матрице и компоновању урбанистичко-архитектонских елемената Модерне и те како вредна остварења. “Један од таквих примера проналазимо на раскрсници улица Светозара Марковића и Генерала Транијеа, где се на угловима поменутих улица налази неколико угаоних стамбених објеката Модерне, сведене фасадне обликовности, у чијим се наставцима формирају низови зграда које у много чему прате задати образац, макар били урађени и са неким другим стилским катактеристикама различитим од модернистичких.”[35],(Сл.4.12, Сл.4.13) **(Карта 4.6.)**



Сл.4.12.и Сл.4.1.3. Формирања новог малог гратског језгра – сквере објектима Модерне

4.2.0.0. Формирање новог уличног фронта

Формирање уличног фронта најчешће започиње изградњом неког реперног објекта на који се наслањају други објекти стварајући силуету улице или блока, врло битне компоненте идентитета одређеног градског простора. По правилу су то угаони објекти од којих се формирају улични низови и чија спратност и начин обликовања умногоме одређују и спратност и архитектонско обликовање објеката који се на њих наслањају. У Модерни Ниша угаони објекти, било јавног или стамбеног садржаја, својом функцијом, диспозицијом и архитектонским обликовањем представљају можда и најрепрезентативније објекте, па су као такви били идеална полазна основа за формирање уличних фронтава или целих блокова који су се у каснијем временском периоду формирали. Већ смо раније поменули да се од репрезентативне угаоне зграде Команде копнених снага формирао цео један блок, претежно пројектован у духу Модерне, као и то да су се од три угаоне стамбене зграде формирали улични фронтови који сежу све до Чаирског парка. У овом делу рада ће се више говорити о објектима који су својом поставком у простору, својим архитектонско-обликовним карактеристикама и спратношћу постали нова полазишта у стварању

Карта 4.7. Улица Николе Пашића



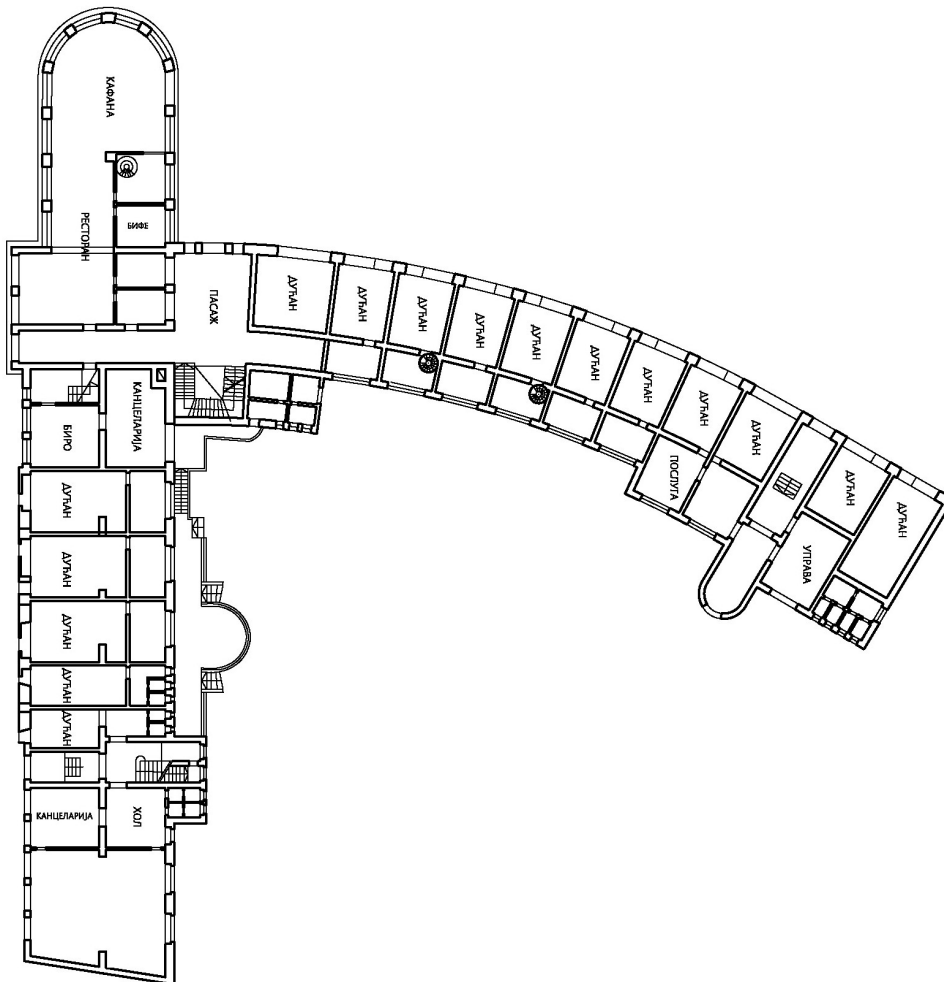
Објекти модерне између два рата
Објекти после II светског рата

36. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша, Ниш 2006., стр.200-202

савремене архитектонско-урбанистичке матрице, и који су одредили будући карактер изградње урбаног идентитета Ниша кроз дужи временски период.

“Од угаоних објеката јавног карактера, који су својом поставком у простору променили не само карактер локације на којој су настали, већ и силуету Ниша, незаобилазна је и данашња Скупштина града, која је пројектована као Шегртски дом.”[36] Ово изузетно архитектонско остварење арх. Александра Медведева, настало пред сам почетак Другог светског рата, а у потпуности завршено одмах после рата, формирало је низове зграда у улицама Цара Душана и Наде Томић. (**Карта 4.7.**)

У основи овај објекат представља спој два тракта, једног који се благо завојито повлачи од улице Цара Душана и под правим углом сустиче са другим трактом који се формира дуж улице Наде Томић и завршава специфичним полукружним завршетком у приземљу, наткриљеним јаком полукружном надстрешницом. (Сл.4.14)

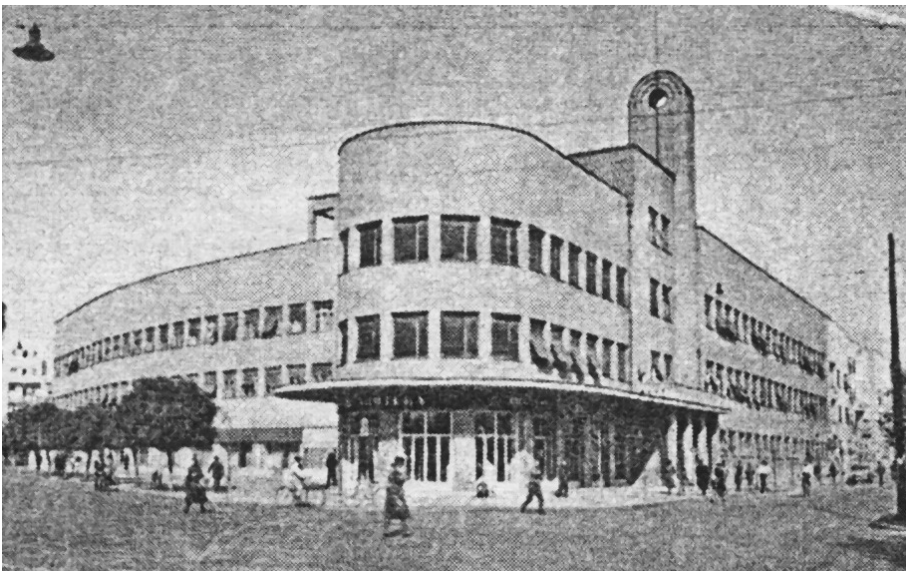


Сл.4.14. Објекат Модерне као реперна тачка који формира нове уличне фронтове

Из овог кубуса се издиже јак вертикални акценат куле са сатом, који се такође полукружно завшава. “На овом објекту примећујемо снажан утицај архитектуре коју је користио арх. Питер Оуд на својим зградама за социјално становање у Холандији.”[37] (Сл.4.15, Сл.4.16)



Сл.4.15. Зграда за социјално становање у Холандији Питера Оуда као узор решавања угла



Сл.4.16. Наглашавање споја два улична фронта новим објектом у духу Модерне

Надовезујући се на овај објекат у каснијем периоду формира се и читав низ објеката дуж ових улица, и у њиховом непосредном окружењу, који су пројектовани у духу Модерне. (Сл.4.17)

38. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша,
Ниш 2006., стр.196-197



Сл.4.17. Станбени објекат Модерне као наставак новоформираног уличног фронта

“Други пример угаоног јавног објекта који је својом архитектонско-обликовном силуетом и урбаном поставком значајно детерминисао будући развој уличних фронтава на чијим је спојевима настао, јесте Берза рада - још један у низу веома успешних објеката арх. Александра Медведева.”[38] Настао на углу Балканске улице и Кеја кола српских сестара - нишавског кеја, већ самом локацијском поставком представљао је подстицај за развој објеката дуж Нишаве. Решење увученог угла који спаја два тракта под правим углом из којег се извија вертикални акценат куле, и са наглашеном полукружном улазном партијом, представља само по себи изузетно обликовно решење. Објекат са оваквим архитектонско-обликовним карактеристикама лако постаје реперна тачка у чијим се продужецима формирају низови других објеката. (Сл.4.18)



Сл.4.18. Објекат Модерне као реперна тачка који формира нове уличне фронтове

39. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша,
Ниш 2006., стр.158-159

Код угаоних објеката стамбене архитектуре Модерне проналазимо велики број њих који су, без обзира на спратност и величину, умногоме утицали да се у окружењу у којем су настали створи другачији урбани амбијент. У овом раду издвајају се четири угаоне зграде веће спратности које су због своје велике висине (П+3 до П+4) назване “палате”. То су биле највеће зграде у Нишу тог времена, што само по себи говори колики су утицај имале на стварање окружења око њих.

“Угаона зграда Палата “Нишава“, спратности П+4, дело арх. Григорија Самојлова, руског емигранта који је живео у Београду, када је изграђена била је највиши објекат у Нишу, а уједно и први објекат у Нишу са лифтом.“[39] Лоцирана на углу улица Пријездине и Облацића Рада, поседовала је све карактеристике архитектуре нишке Модерне, како у обликовном тако и у функционалном смислу, које су у овом раду сагледане као битне и доминантне. Није ни чудо што су се у каснијем периоду, па све до данашњих дана, око овог изузетно вредног објекта стварали низови значајних објеката, јер је он својом волуминозношћу и обликовношћу постао једна од битних реперних тачака не само тог времена већ и данашњице. Да је то тако указује и чињеница да је ова зграда своје место нашла и на разгледницама из тог периода. (Сл.4.19)



Сл.4.19. Палата “Нишава” објекат Модерне који формира нове уличне фронтове

40. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша, Ниш 2006., стр.156-157

41. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша, Ниш 2006., стр. 162

“Палата Иге Димитријевића, лоцирана на углу улица Обреновићеве и Светозара Марковића у самом срцу тадашњег и данашњег Ниша, својом локацијском поставком умногоме је утицала на развој центра града и један је од незаобилазних објеката Модерне у данашњој пешачкој зони.“[40], (Сл.4.20)



Сл.4.20. Пример станбено-пословног објекат Модерне који формира нове уличне фронтоне

Функционалним решењем са пословним садржајима у приземљу битно је и тада утицала, а и сада утиче на формирање идентитета ширег окружења, а са својом обликовно-архитектонском композицијом са јаком надстрешницом која наткриљује угао зграде, као да је била претеча данашње савремене архитектуре која се запажа у делима истакнутих српских архитеката.

“Палата “Крзно“ заузима простор трију улица: Душанове, Поп Лукине и Облачића Рада.“[41] Сама поставка којом излази на три улице може се рећи да је у знатној мери утицала на формирање не само реперног угла према једној од главних комуникација у Нишу, Душановој улици, већ да је значајно утицала и на формирање мини блока оивиченог поменути улицама. Ова зграда спратности П+3+Пк, својом сведеном архитектонском обликовношћу која се заснива на односу пуног и празног и повлачењу последње етаже унутар габарита објекта, угао акцентује пуним полукружним платном малог радијуса, на чијем се завршетку налази незаобилазни елемент Модернизма, држач за заставу. (Сл.4.21)



Сл.4.21. Палата “Крзно” објекат Модерне који формира нове уличне фронтоне

42. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша,
Ниш 2006., стр.189-190

Својом поставком, волуминозношћу и обликовним карактеристикама битно детерминише поменути мини блок, као и улични фронт који се формирао дуж Душанове улице.

“Угаона палата “Јанковић“, један од бисера Модерне Ниша, дело чувеног српског модернисте архитекте Бранислава Којића, поседује све архитектонско-обликовне карактеристике чисте Модерне.“[42] Својом силуетом у простору, на углу улица Вождове и Страхињића Бана, умногоме је одредила будући изглед овог централног градског простора. Она је дуго била и остала нека врста висинске регулације поменутих улица. (Сл.4.22)



Сл.4.22. Палата «Јанковић» објекат Модерне који формира нове уличне фронтине

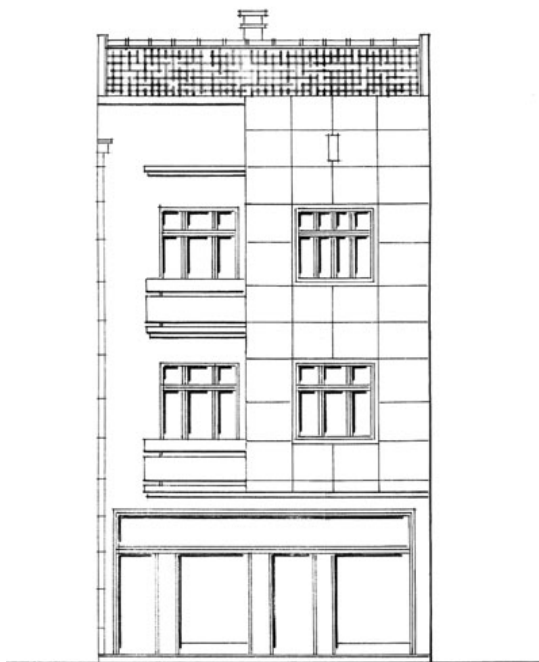
Својим сведено наглашеним углом, у којем главни акценат представљају плитке, на крајевима полукружне терасе, поставила је неку врсту стандарда у формирању уличног фронта. Ова стамбено-пословна зграда и дан данас представља један од маркантнијих објеката у целој визури Вождове улице.

4.3.0.0. Уклапање у постојећи улични фронт

Један по много чему интересантан и захтеван пројектантски изазов представља и уклапање новог објекта у затечену урбану структуру уличног фронта, који се некада назива плomba, код нас одомаћен назив интерполација. Код интерполације аутори су се увек и по правилу трудили да испоштују све наслеђене параметре, регулациона ограничења, и да се што боље уклопе у затечено стање, како у функционалном смислу, испуњавајући жеље инвеститора и правила струке, тако и у естетском изражају, настојећи да свој објекат пре свега истакну у неком вешто

осмишљеном детаљу или сегменту који ће бити препознатљив и давати карактер целом објекту. Оваква констатација, или боље рећи премиса о интерполацији, пре свега се односила на ауторе Модерног покрета који су пројектујући интерполиране објекте настојали да испуне горе наведене критеријуме, при томе често стварајући и мала ремек-дела у функционалном и архитектонско-обликовном смислу. Архитекти Модерне били су прави мајстори у “паковању” функције, поготово код интерполација са веома ограниченом - уском фасадном равни и захтевним облицима уских и неправилних парцела. Из таквог приступа проблематици интерполације произашли су и неки од најзначајнијих објеката Модернизма у Нишу, који су у значајној мери одредили и карактер уличног фронта и улице у којој су изведени. Приметно је да су најзрелија и најуспешнија дела интерполираних објеката остварена на зградама спратности од П+2 до П+4, у другој половини 40-тих година прошлог века. Стога се може констатовати да су најбоља решења ове врсте објеката настала у зрелој фази Модерне Ниша, када су аутори у потпуности сазрели као ствараоци овога покрета.

Стамбено-пословна зграда Зорана Јанковића, спратности П+2, у Обреновићевој улици, прави је пример интерполираног објекта са уским уличним фронтом. Аутор захтевну уску и издужену основу решава пословним садржајем у приземљу и по једним станом на спратовима. Максимално поштујући задату висинску регулацију он своју обликовност гради на благом смицању фасадних равни, користећи при томе још један раније поменут детаљ модерничког обликовања - уску заобљену терасу. Овај објекат који се налази у пешачкој зони Ниша у знатној мери доприноси урбаном изгледу целе улице. (Сл.4.23)



Сл.4.23. Уклапање објекат Модерне у постојећи улични фронт

Интерполирани објекат Душана Јовановића у Вождовој улици интересантан је из више разлога, а пре свега јер је инвеститор направио неку врсту конкурса између двојице архитеката, а посао поверио чувеном нишком архитекти Модерне - Медведеву. Оба аутора дају слично функционално решење, али обликовност објекта коју је постигао поменути архитекта сврстава овај објекат у сам врх Модерне у Нишу. Поштујући висинску регулацију аутор своју обликовност гради на чистој тектоници и односу пуног и празног, истичући спратне етажне са уским, на крајевима заобљеним терасама. Високу атику поткровља карактеришу три упечатљива окулуса која прате прозорске отворе на нижим етажама. Овај објекат, заједно са већ поменутом Којићевом зградом у непосредној близини, спада у ред најзначајнијих примера Модерне у Нишу који умногоме детерминишу изглед Вождове улице.(Сл.4.24)



Сл.4.24. Интерполација стамбено-пословног објекта Модерне у постојећи уски улични фронт

Код стамбеног објекта спратности П+2+Пк др Драгољуба Дикића, у Рајићевој улици, аутор решава објекат уским уличним фронтom и издуженом основом по дубини парцеле, што је у овоме раду већ констатовано као нека врста обрасца за интерполације овога типа. Оно што

представља новитет је то што аутор има за задатак да свој објект уклони између два објекта са великом висинском разликом између њихових завршних атика. Он то постиже каскадним смицањем два тракта свога објекта, савладавајући ову висинску разлику постепено. Оваквим компоновањем фасадне равни новопроектваног објекта долази до неке врсте стварања јединствене целине уличног фронта, који са поступним смањивањем висинских разлика ствара складну и јединствену слику уличног фронта.(Сл.4.25)



Сл.4.25. Интерполација као начин повезивања различитих висина постојећих објеката

Донекле сличан пример представља и стамбено-пословна зграда "Нисим", спратности П+3, у Обреновићевој улици, код које висинску разлику између два суседна објекта аутор решава скраћивањем задње етаже према нижем суседном објекту. Желећи да још више ублажи, односно добије блажи прелаз у савладавању висинске разлике и што бољу обликовну композицију, аутор последњу етажу додатно визуелно омекшава, заобљавајући је према унутрашњости габарита. Оваквим начином интерполирања објекта архитекта ствара складну целину између постојећих објеката и свог дела, значајно доприносећи јединствености и уједначености

43. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша,
Ниш 2006., стр.157-157

уличног фронта у овој изузетно значајној градској пешачкој улици Ниша.
(Сл.4.26)



Сл.4.26. Објекат Модерне као везни елемент различитих висина постојећих објеката

“Стамбено-пословна зграда “Милојковић“ у улици Светозара Марковића која се наслања на, већ у овом раду обрађену, угаону Палату Иге Димитријевића, представља изузетан пример интерполације, где се аутор трудио да у свему понови све обликовне карактеристике објекта на који се наслања, од спратне висине, преко распореда и величине прозорских отвора, стварајући утисак јединственог објекта и његовог логичног завршетка.“[43] (Сл.4.27)



Сл.4.27. Дискретна интерполација објекта Модерне у постојећу уличну структуру

44. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша,
Ниш 2006., стр.168-169

Нешто другачији пример интерполације представљају зграде са широким уличним фронтом, јер су по правилу настајале између објеката знатно ниже спратности, па се аутори нису ни трудили да постигну неку композициону везу између затечених објеката. Напротив, они су пројектовали вишеспратнице са развијеном основом и широким уличним фронтом, стварајући нове узоре и реперне тачке у простору за будуће објекте, те су ови објекти по свом карактеру и функцији у стварању урбанитета града ближи угаоним зградама. Иако су ове зграде готово нека врста слободностојећих објеката, архитекти, остављајући пуне површине забатних зидова са увученим светларницима, остављају могућност за даљу поуну уличних фронтова високим зградама, што је била потреба и неминовност тог времена интензивне градње на скупим локацијама у центру града. Нажалост, данашњи архитекти, подлежући нереалним захтевима инвеститора и показујући елементарно пројектантско незнање, код сличних примера у данашњој пракси врло ретко остављају могућност доградње објекта са бочних страна, стављајући прозорске отворе на калканске зидове.

Овде ће се приказати три карактеристична примера, за које постоје фотографије из периода њиховог настанка као и из данашњег времена, где се лако уочава да су ови објекти када су настали били доминантни у визури улице, па су неки од њих добили придев «палате», да би данас били саставни део уличног фронта који је од њих потекао и којем су они били мерило и нека врста висинске регулације.

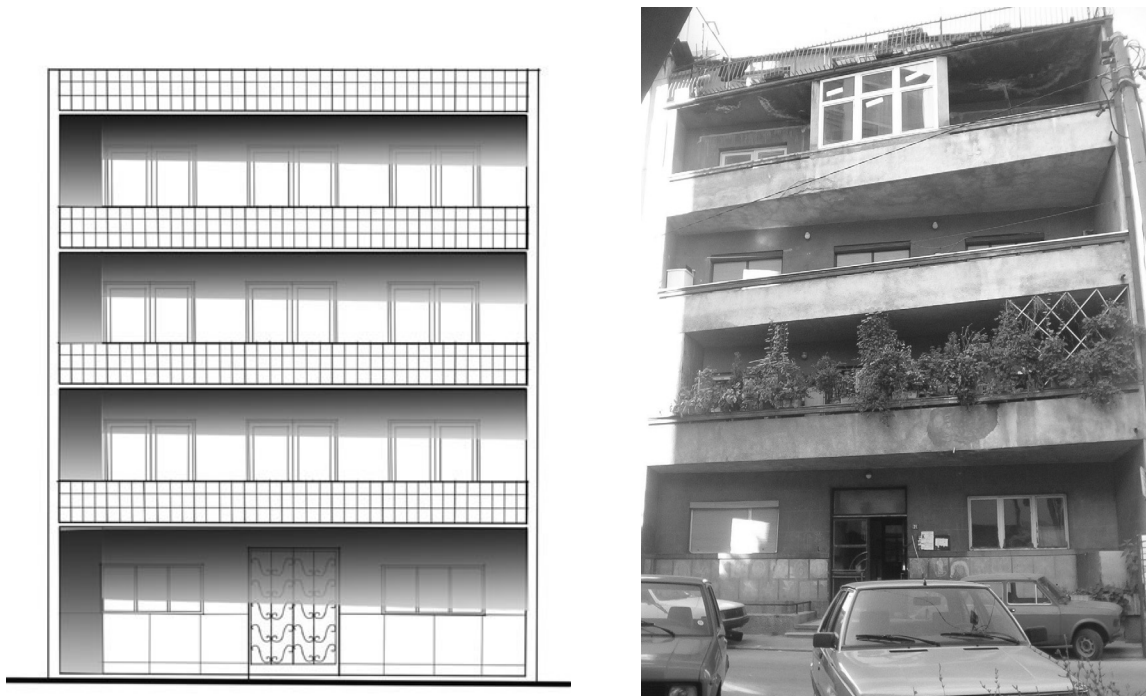
“У такве објекте неоспорно спада и палата “Тричковић“, која је својим габаритом, диспозицијом са два степенишна крака са по два стана на етажи, била нека врста претече савременог решавања стамбених зграда на сличним локацијама.“[44] Њена висинска доминација у простору у времену када је настала, потпуно се “утопила“ у садашњи изглед и контуре улице Николе Пашића, а заједно са још неколико значајних јавних и стамбено-пословних објеката Модерне Ниша, попут Скупштине Града и Палате “Крзно“ у непосредном окружењу, даје посебан печат целом овом кварту. (Сл.4.28)



Сл.4.28. Интерполација објекта Модерне широког уличног фронта у постојећу структуру

45. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитеката Ниша,
Ниш 2006., стр.27 и стр. 110

“На крају разматрања овог сегмента рада који се бави проблематиком интерполације, мора се посебно нагласити и један нетипичан пример интерполације стамбене зграде. Ради се о објекту спратности П+3 у Коларчевој улици, чији је инвеститор био Драгиша Цветковић, а пројектанти архитектонски тандем из Загребa - Драго Иблер и Драго Галић.“[45] Сама чињеница да су двојица ових веома значајних, и на архитектонској сцени тадашње Краљевине Југославије веома познатих загребачких архитеката пројектовали неки објекат у Нишу, представља куриозитет сам по себи, када се зна да ни они, ни многи други знаменити загребачки аутори нису пројектовали чак ни у престоници. Објекат сам по себи представља тип интерполације са релативно уском фасадном равни, али оно што га издваја од свих осталих објеката Модерне Ниша јесте одсуство било каквих декоративних елемената, па чак и оних који су у овом раду наведени као препознатљиви елементи обликовности српске и нишке Модерне. Сем тога, објекат има и трапезасте лође дуж целе фасаде, које служе за изједначавање разлике између два суседна објекта. Када се не би знало да је објекат изграђен 1940, стекао би се утисак да је настао 60-тих година прошлог века у ери касног Модернизма. Зато овај објекат можемо сматрати једним од оних који су настали пре свог времена у одређеној средини и били узор у архитектури Ниша у другој половини 20. века.(Сл.4.29)



Сл.4.29. Дуге траке прозора и лођа као претеча обликовања објекта зреле Модерне

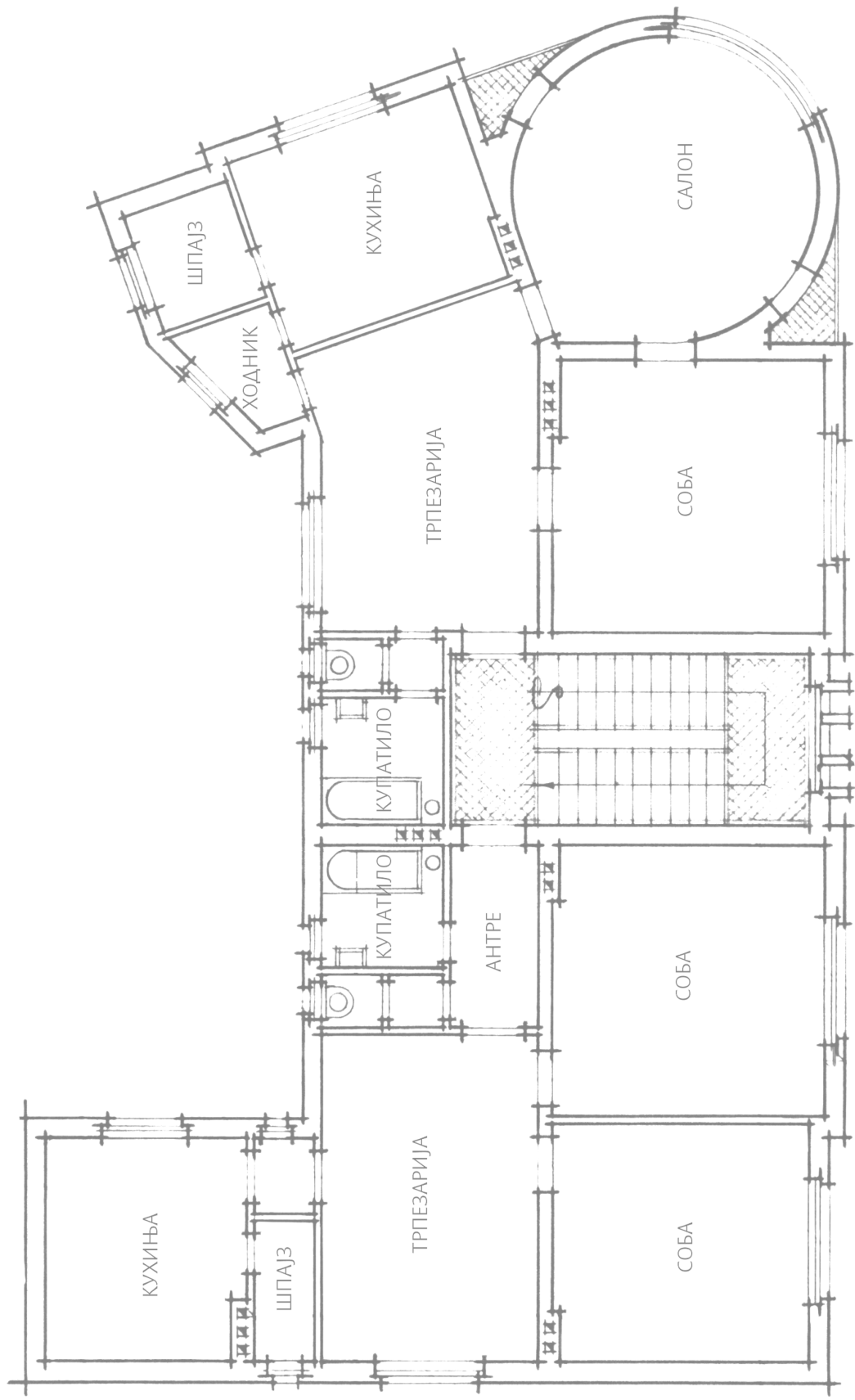
4.4.0.0. Сажетак поглавља

Урбанистичка поставка објеката Модерне у Нишу и њихов допринос стварању урбанитета града, анализирани су кроз три карактеристична случаја - модела:

Први случај - модел - представља стварање потпуно нових градских простора, са новим објектима јавне или стамбене намене пројектованим у духу Модерне, који постају нове реперне тачке око којих се формира групација објеката било јавног карактера или стамбеног садржаја где се формирају нови тргови или блокови зграда.

Други случај - модел - стварања урбанитета чине репрезентативни објекти стамбене намене који су пројектовани у духу Модерне. Овде најчешће угаоне стамбене вишеспратнице постају доминантни објекти из којих се даље стварају улични фронтови, скверови, па чак и мањи тргови.

Трећи случај - модел - стварања урбанитета, боље рећи допринос у изградњи и наставку континуитета изградње Града Ниша, представљају интерполирани објекти у улични фронт, који својим габаритом некада само употпуњују улични низ зграда, а некада бивају стожер и нека врста регулационе одреднице будућег уличног фронта



**5.0.0.0.ФУНКЦИОНАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ
СТАМБЕНЕ АРХИТЕКТУРЕ
МОДЕРНЕ НИША**

Предмет анализе у овом поглављу су функционалне карактеристике вишепородичних стамбених објеката Модерне Ниша.

Обнова ратом порушених делова земље, индустријализација, нагли прилив становништва у Ниш као новоформиран административни центар, изазвали су потребу за стамбеним простором. Држава, једним мањим делом, кроз изградњу шегртских домова и објеката социјалне намене, настоји да делимично ублажи проблем. Међутим, већи део потреба за стамбеним простором новопридошли становници градова решавају изнајмљивањем кућа или станова. И тада су да су потребе биле веће од понуде, а постојећи стамбени фонд није имао адекватну намену.

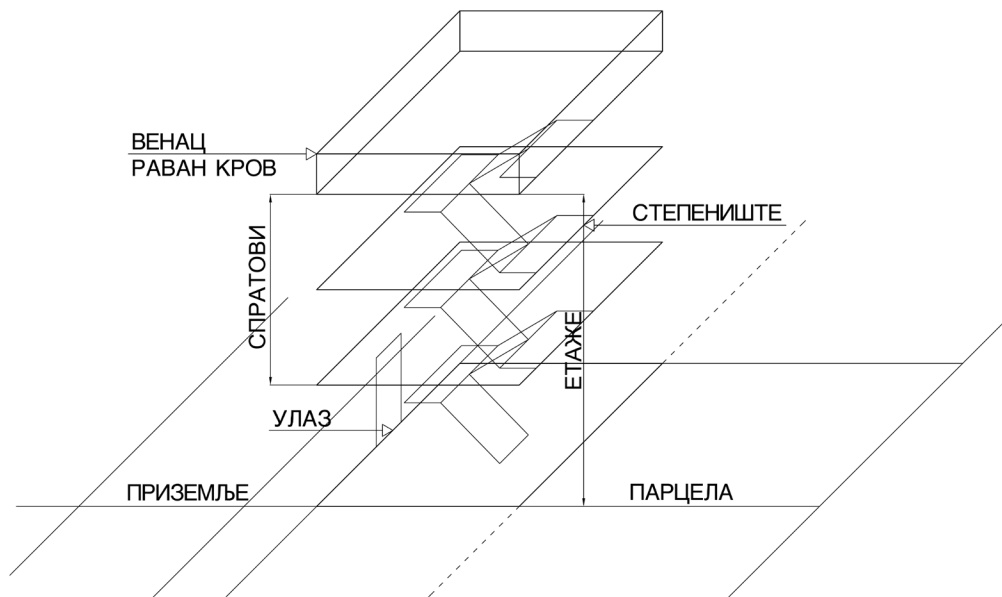
У периоду пре Првог светског рата у граду Нишу, као што је већ раније констатовано, доминантни, ако не и једини објекти стамбене намене јесу приземне породичне куће и објекти спратности П+1, код којих уочавамо две независне стамбене етаже, за које се може рећи да представљају неку врсту прелазног облика из породичног ка вишепородичном становању. То условљава интензивнију изградњу стамбених објеката са становима за рентирање. У почетку са мањим бројем стамбених јединица по етажи и мањим бројем етажа. Како се показало да мањи број станова и мали број етажа на све скупљем грађевинском земљишту не доноси велику зараду, инвеститори се одлучују на већу спратност објеката са већим бројем станова по етажи и локалима у приземљу. Грађење стамбених објеката пројектованих у духу Модерне у Нишу интензивира се од 1930, када се граде готово искључиво породични објекти спратности до П+1, а ретко П+2. Већ од половине 30-тих година 20. века почиње интензивнија градња вишепородичних стамбених објеката веће спратности са више стамбених јединица на етажи.

Функционалне шеме стамбених објеката вишепородичног становања Модерне временом се усложњавају. У овој подели уочава се више функционалних шема основа стамбених етажа.

5.1.0.0. Функционална структура стамбених објеката

У овом делу анализе у обзир је узета анализа типологије стамбених објеката из претходног дела овог рада.

Функционалну структуру типичног стамбеног објекта нишке Модерне чине етажа приземља стамбеног или нестамбеног садржаја са улазним простором, етаже спратова са стамбеним садржајем и степенишни простор као веза између етажа. (Шема 5.1)

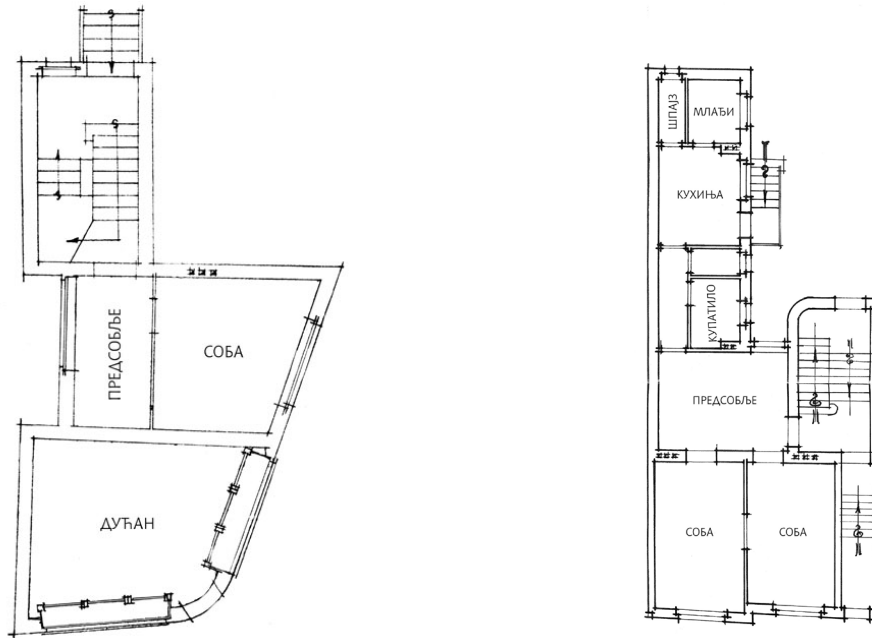


Шема 5.1. Структура склопа стамбеног објекта Модерне

5.1.1.0. Етажа приземља

Приземља стамбених зграда вишепородичног становања могу да имају или стамбену или пословну намену. Стамбени објекти који имају намену становања у приземној етажи, по правилу су ниже спратности, до П+2, налазе се на ободу тадашњег града и припадају свим типовима зграда: објектима ослоњеним на суседни објекат, интерполацијама са широким и уским уличним фронтом и угаоним зградама. Ови објекти чине већину стамбеног фонда Модерне Ниша и могу се сматрати и доминантним представником стамбене архитектуре нишке Модерне. Карактеристичност за објекте који имају стамбену намену у приземљу је и та да је приземље по правилу подигнуто од нивоа терена и представља неку врсту високог приземља. Високо приземље је некада толико подигнуто да се стиче визуелни утисак да објекат има етажу више.

Стамбени објекти са пословном наменом у приземљу знатно су ређи у стамбеном фонду тог периода и то су по правилу објекти веће спратности од П+2, лоцирани у строгом градском језгру. У типолошком смислу припадају најчешће интерполацијама са уским уличним фронтом и угаоним зградама. Код ових објеката приземна етажа је у нивоу терена ради лакше доступности пословних и трговачких садржаја корисницима. Код овог типа вишепородичних зграда за становање, приземље се у зависности од локације у граду, односно да ли се објекат налази у градском трговачком центру, често користи за неку пословну намену, најчешће за делатност власника зграде. (Сл.5.1,Сл.5.2)



Сл.5.1. Основа приземља пословне намене Сл.5.2. Основа приземља стамбене намене

5.1.1.1. Улазни простори

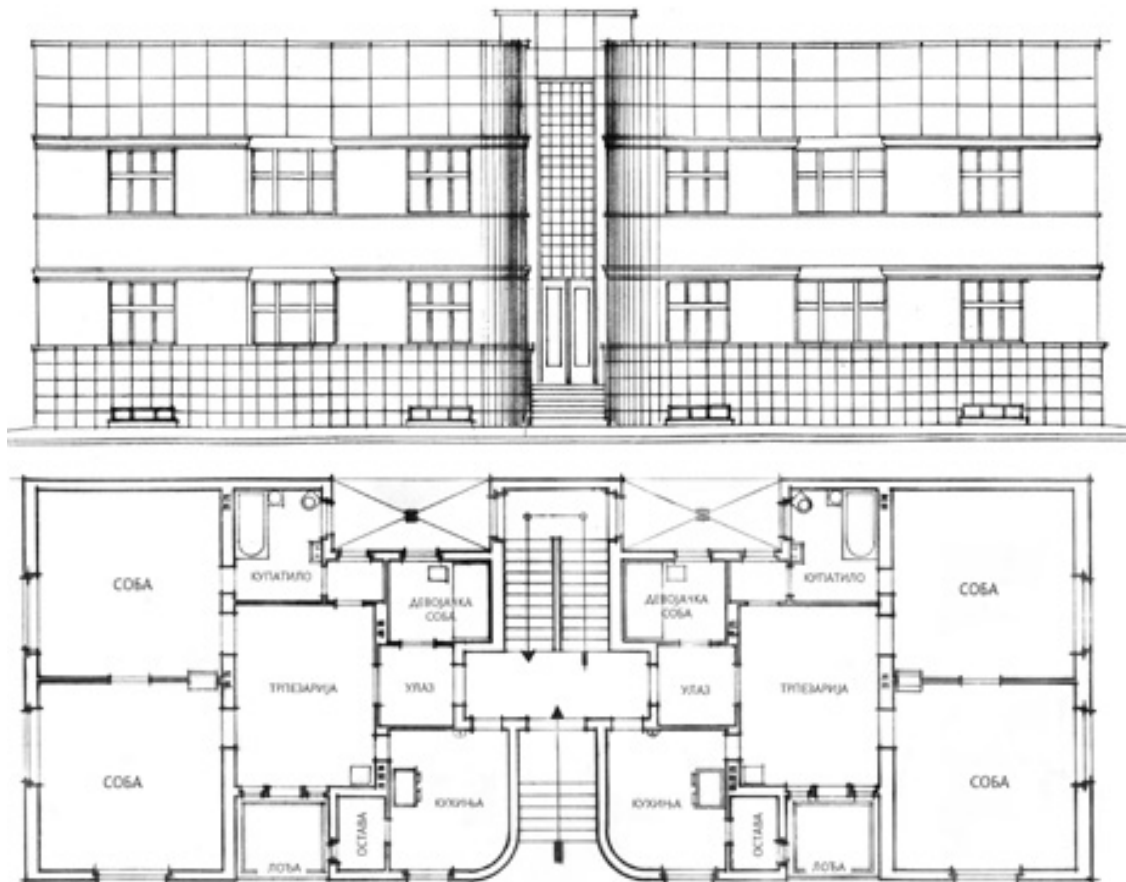
Улазни простор представља контактни простор између спољашњег окружења и унутрашњег простора објекта. Архитекти у свим епохама и свим стилским правцима улазу поклањају посебну пажњу, било у обликовном смислу посебно га истичући, или у функционалном смислу, решавајући на најадекватнији начин прелаз из јавног простора улице у приватни простор објекта. Улаз представља разделницу између спољашњег и унутрашњег простора, спољашње и унутрашње архитектуре, јавног и приватног живота. Улазни простор архитекти Модерне решавају на различите начине, тежећи да буде решен тако да превасходно задовољи функционалне потребе зграде, односно њених корисника, за што једноставнијим и рационалнијим повезивањем објекта са окружењем. Иако архитекти Модерне не придају толики значај улазу у обликовно-декоративном смислу, као архитекти у претходним епохама, наглашавање улаза остварују путем његове диспозиције. Евентуално истицање и наглашавање улазног простора постижу посебним обликовањем улаза и степенишног простора. У архитектури Модерне Ниша уочавамо два основна типа улаза, и то – периферно остављен улаз у односу на диспозицију стамбених етажа, и централни улаз који се налази у оси симетрије објекта. На одлуку пројектанта где ће улазну партију лоцирати у објекту, утицали су следећи фактори: организација стана на етажи, ширина уличног фронта објекта и број станова на етажи.

На поставку улаза мање су утицали фактори попут спратности објекта, локације на којој је објекат подигнут (центар града или периферија) поставке објекта у простору (угаона зграда или интерполација), да ли је зграда искључиво стамбене намене или је комбиноване пословно-стамбене.

5.1.1.2. Централна позиција улаза

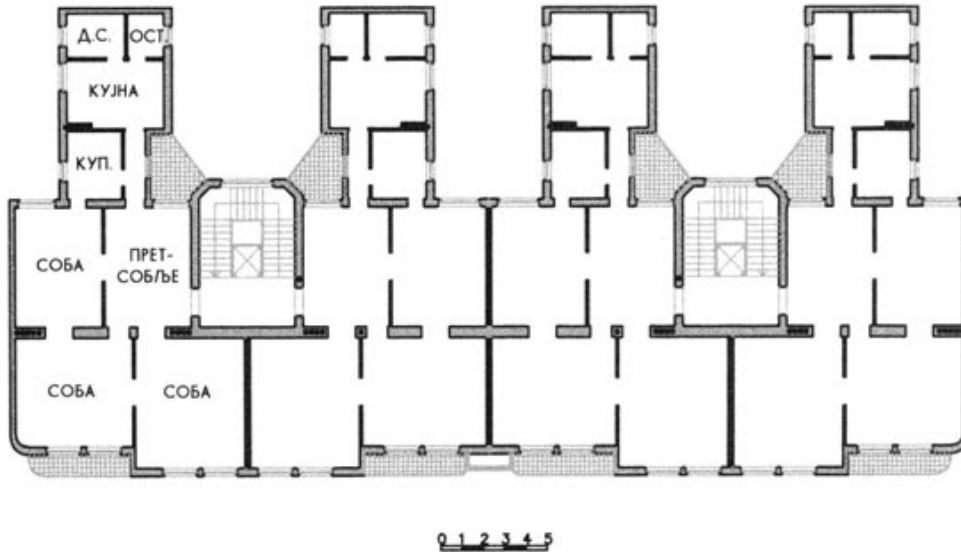
Централну позицију улаза најчешће уочавамо код интерполација широког уличног фронта, а ређе код интерполација на уском потезу уличног фронта и код угаоних зграда.

Код интерполација са широким уличним фронтом улаз се у већини случајева налази у осовини фасадне равни. Код овог типа стамбених објеката по правилу стамбену етажу чине најмање два стана, а улазна партија је у потпуности интегрисана у диспозицију објекта. Код ових објеката улаз се некада наглашава повлачењем унутар габарита објекта или посебним обликовним акцентовањем. (Сл.5.3)



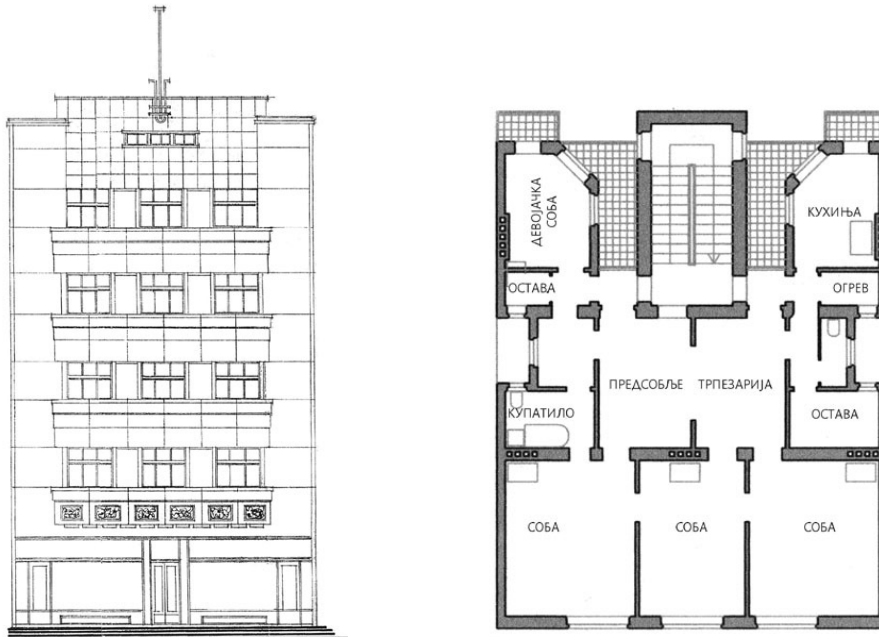
Сл.5.3. Централни положај улаза на фасади и основи

Специфична је ситуација интерполираних објеката са широким уличним фронтом, где се појављују две стамбене ламеле које чине тај објекат. Овде фактички сусрећемо два улаза који стварају утисак двоструке симетрије и у функцији и на фасади. (Сл.5.4



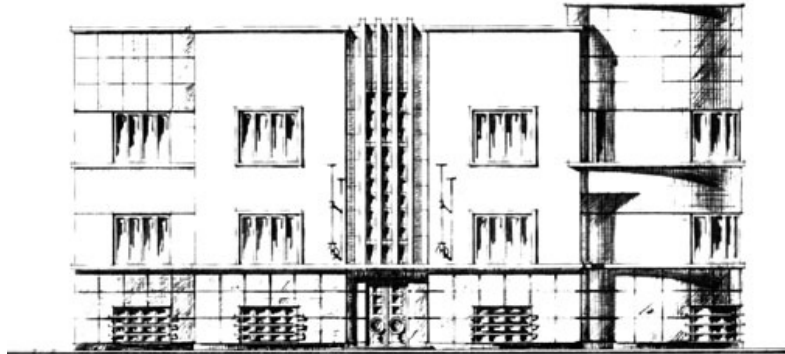
Сл.5.4. Пример двоструке симетрије улаза у основи

Ретко се може наћи да интерполирани објекат са уском уличном фасадном равни има централно постављени улаз, као код зграде “Стефановић и Шумарац” која се налази на Тргу краља Милана. (Сл.5.5)



Сл.5.5. Централни положај улаза код објекта интерполације са уском уличном фасадом

Код угаоних објеката ситуација је нешто сложенија, јер је централно постављени улаз у односу на једну од уличних фасадних равни нешто чешћа појава у нишкој Модерни, али ту нема, нити може бити симетрије у односу на цели објекат, па чак и на поједине функционалне делове објекта. (Сл.5.6)

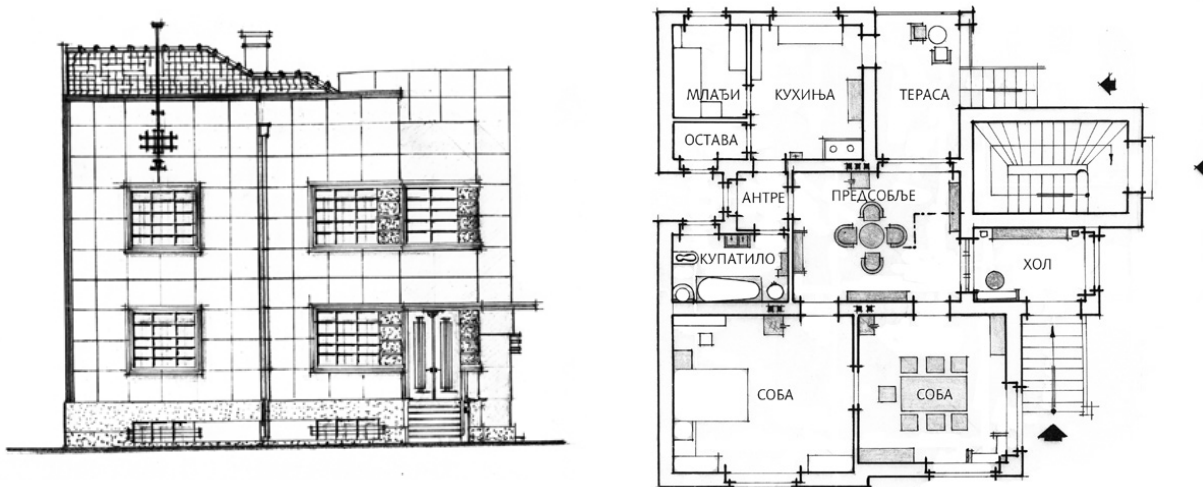


Сл.5.6. Централни положај улаза код угаоних објеката на развијенијој фасади

5.1.1.3. Периферна позиција улаза

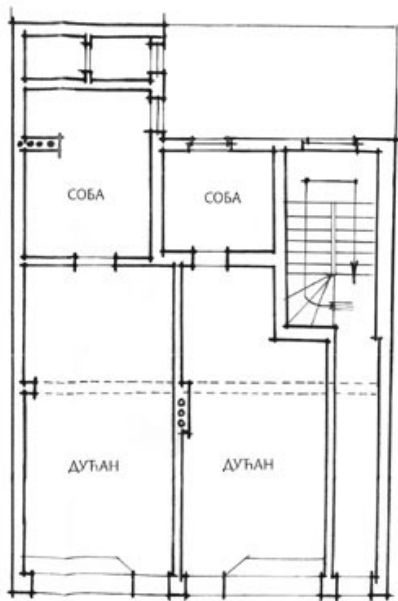
Периферне улазе у објекат по правилу затичемо код објеката ослоњених на суседни објекат, интерполација са уским уличним фронтом и код већине угаоних зграда, док централно постављену улазну партију уочавамо најчешће код интерполација са широким уличним фронтом.

Код стамбених зграда спратности до П+1, које смо раније окарактерисали као прелазни облик између породичног и вишепородичног становања, уочавамо улазни простор који је периферно постављен у односу на главну комуникацију, односно улицу. Улазну партију пројектант смешта у дворишни простор, раздвајајући посебно улаз у приземни део од спрата, иако су обе етаже у функцији становања. Овде архитекта кроз раздвајање улаза јасно жели да и у функционалном смислу нагласи да се ради о два независна корисника простора. (Сл.5.7)



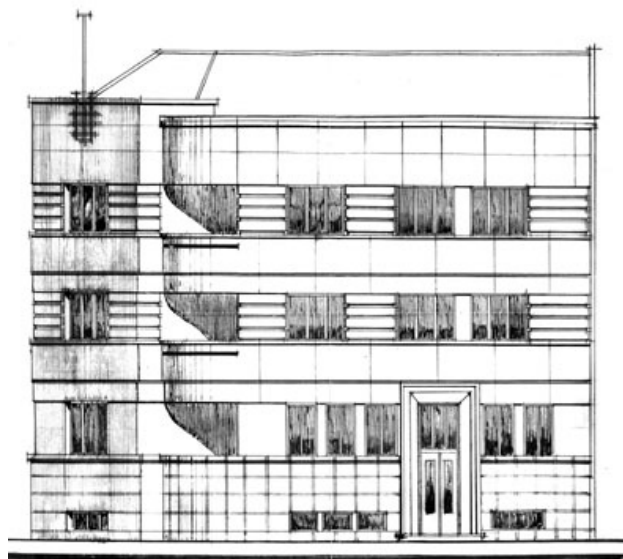
Сл.5.7. Периферни положај улаза код објеката ослоњених на суседни објекат

Ситуација коју затичемо код објеката који су са уском фасадном равни интерполирани у затечену уличну и урбану структуру града, без обзира на њихову спратност, донекле је слична, мада је улаз интегрисан у габарит објекта, али и даље периферно постављен у односу на диспозицију стамбених јединица. (Сл.5.8)



Сл.5.8. Периферни положај улаза код интерполација уске фасадне равни

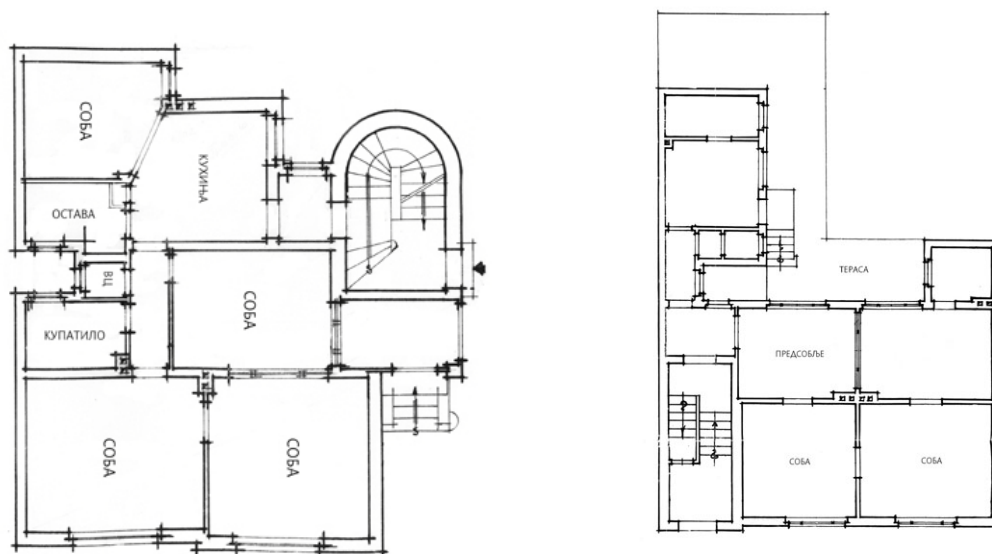
Код већине угаоних објеката улаз је периферан и у односу на цео габарит објекта и у односу на поједине фасадне равни које творе угаону зграду. (Сл.5.9)



Сл.5.9. Периферни положај улаза код угаоних објеката мањег габарита

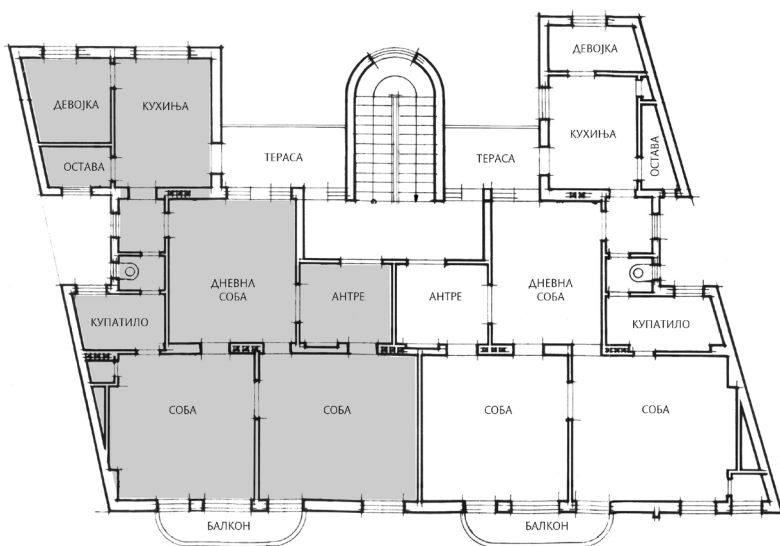
5.1.2.0. Етаже спратова

У уводном делу овога рада примећено је да развојем пројектантске мисли архитеката Модерне, потребама за новим стамбеним простором и развојем технологије, временом долази до повећања спратности објеката и усложњавања диспозиције стамбене етаже. Констатовано је да објекти ниже спратности (до П+2) по правилу имају један стан по етажи, што је најчешће случај код објеката који су ослоњени на суседни објекат и код интерполација са уским уличним фронтом. (Сл.5.10)



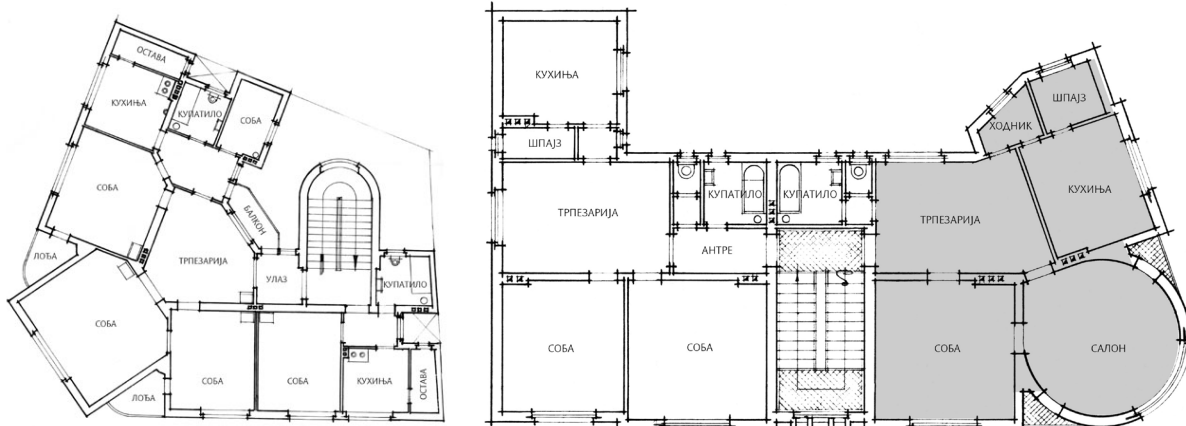
Сл.5.10. Један стан на етажи код објеката ослоњених на суседни и код уских интерполација

Интерполације са широким уличним фронтом исте спратности по правилу имају два стана на етажи. (Сл.5.11)



Сл.5.11. Два стана на етажи код интерполација широког уличног фронта

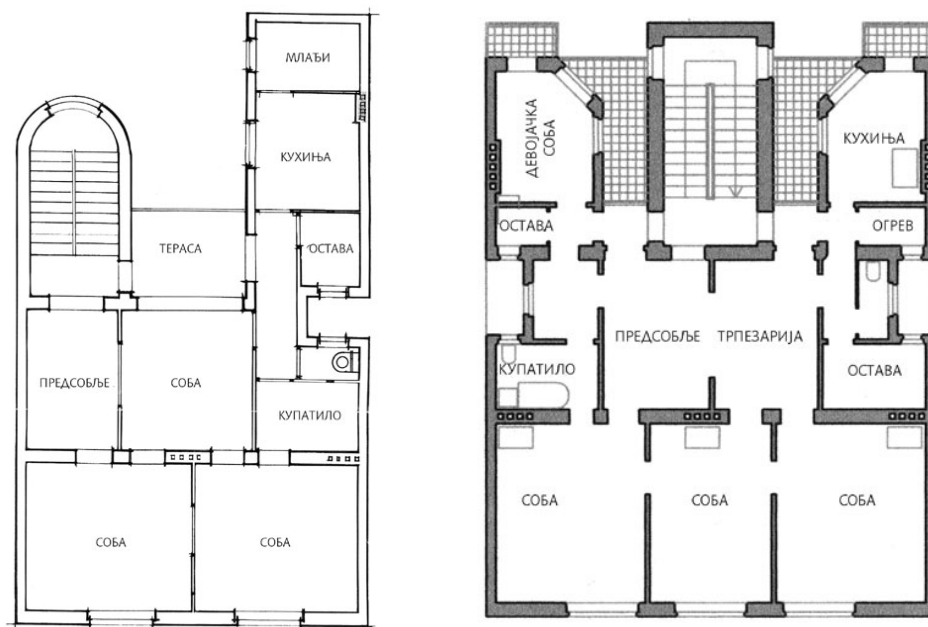
Код угаоних стамбених зграда спратности до П+2 имамо готово равномерну заступљеност примера и са једним великим станом и са два стана на етажи. (Сл.5.12)



Сл.5.12. Равномерна заступљеност угаоних објеката са једним и два стана на етажи

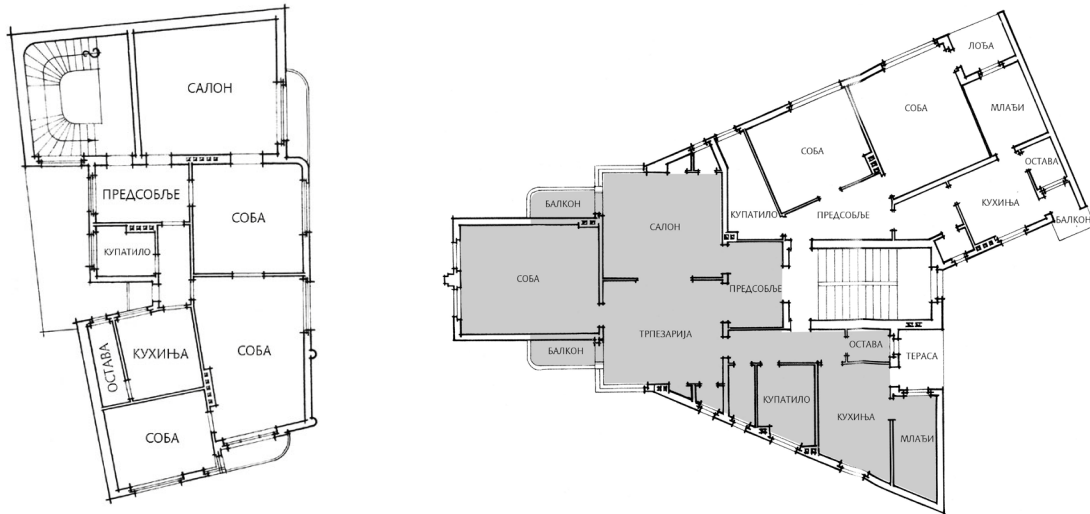
Стамбени објекти веће спратности од П+2, овог правца у архитектури Ниша, имају и даље и један и два стана на етажи, али се појављују и примери са више стамбених јединица у основама.

Интерполације уског уличног фронта и даље задржавају образац «један спрат – један стан», што је донекле логично, јер се архитекта прилагођава веома ограниченој задатој парцели на којој је и најоптималније, понекад и једино могуће решење да се испројектује један стан на етажи. (Сл.5.13)



Сл.5.13. Један стан на етажи код интерполација на уском уличном фронту

Код угаоних зграда учавамо примере и са једним и са два стана на етажи. Код угаоних зграда које су мањег габарита и које представљају неку врсту интерполације између два улична фронта, најчешће су заступљена решења са једним раскошнијим станом по етажи. Код угаоних зграда које заузимају веће површине делова сустичућих улица, чешће је у примени функционална шема са два стана на етажи. (Сл.5.14)



Сл.5.14. Равномерна заступљеноост угаоних објеката са једним и два стана на етажи

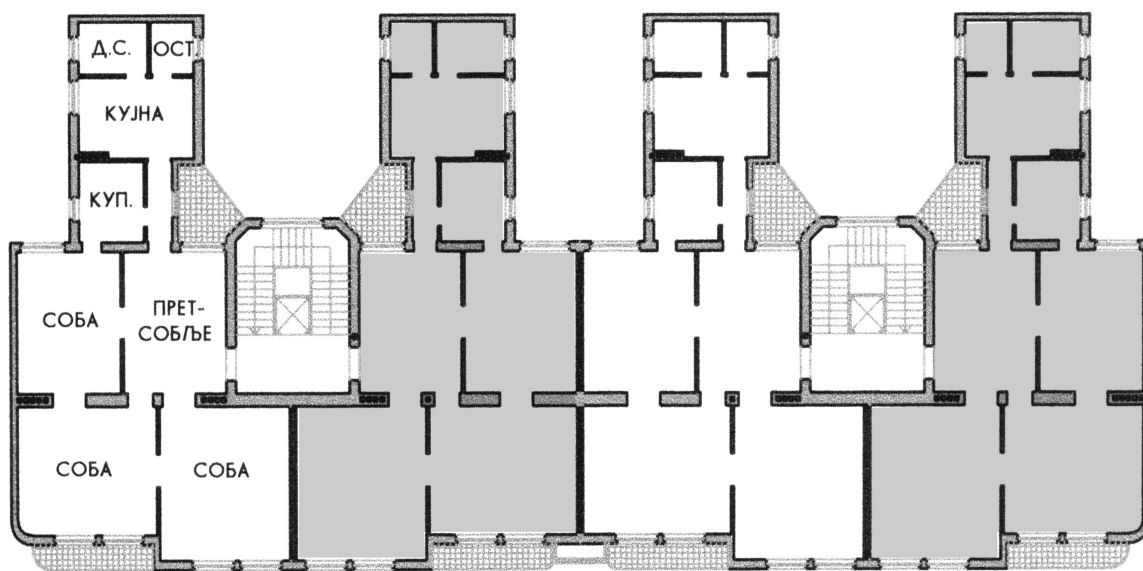
Ако је простор уличних фронта који чине угао разуђенији, пројектанти угаону зграду решавају већим бројем станова на етажи, односно пројектују два тракта са два посебна улаза из улица према којима је зграда оријентисана. На сваком од ових трактова налазе се најмање по две стамбене јединице, понекад и више станова различите структуре. (Сл5.15)



Сл.5.15. Пример угаоног објекта са више станова различите структуре на етажи

На овом примеру у тракту према главној улици имамо два већа стана на крајевима тракта, од којих је онај оријентисан на угао најрепрезентативнији, док се у средишту тракта уз степенишни простор налазе две мање стамбене јединице – гарсоњере. Ово је уједно и пример стамбено-пословне зграде Модерне у Нишу са најразвијенијом и најкомплекснијом функционалном шемом стамбене етаже. Ово не треба да чуди ако се има у виду да је објект настао у касној фази развоја модернистичког покрета у Нишу, и кад се зна да је пројектант зграде арх. Бранислав Којић из Београда, један од пионира модернизма у Србији.

Интерполације са широким уличним фронтом веће спратности имају више стамбених јединица на спратним етажама, односно ове објекте са изразито развијеним уличним фронтом чине по две ламеле са посебним улазима и степенишним просторима и са по два стана на етажи сваке ламеле. Овде се уочава примена принципа двоструке симетрије, односно да пројектанти симетрично пројектују «огледалску» симетрију једне ламеле, при чему им оса симетрије пролази кроз степенишни простор, а затим пресликавају тако добијено решење, опет по принципу огледалске симетрије, на другу ламелу. Оса симетрије ламела налази се на средини објекта и често се на фасадама посебно наглашава. (Сл.5.16)



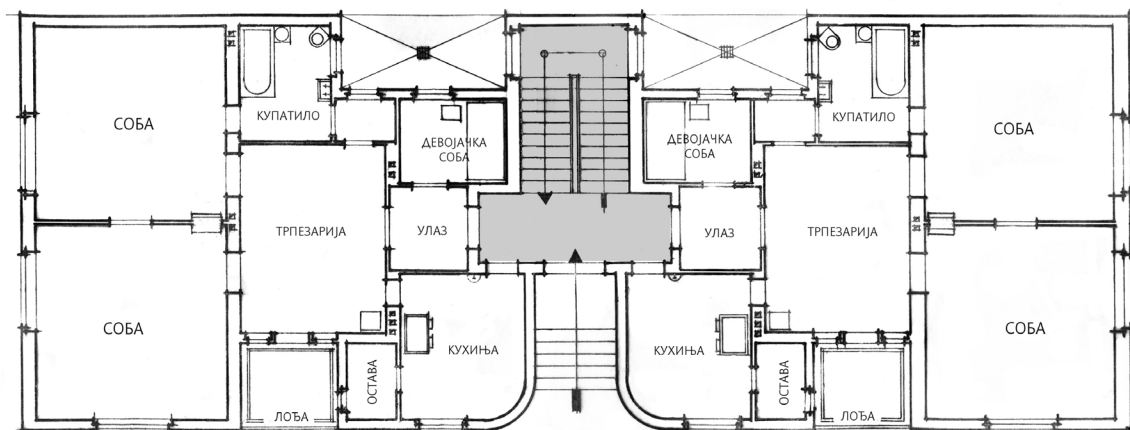
Сл.5.16. Интерполација широког уличног фронта са два улаза и више станова на етажи

5.1.3.0. Ступенишни простор

Ступенишни простор представља веома важан функционални елемент архитектуре Модерне. Он представља везивни елемент између улазне партије објекта и стамбених етажа. Ступениште је и важан конструктивни елемент, па се у пројектима тог времена појављује као обавезан део уз приказе свих основа и пресека. Ступенишни простор представља и продужетак улазне партије, његов природни функционални наставак, па га архитекти тако и третирају и у функционалном и у обликовном смислу. Иако архитекти ступениште најчешће лоцирају према фасади унутрашњег дворишта, често на главној, уличној фасади посебним елементима обликовности наглашавају његов положај у објекту. У архитектури Модерне Ниша уочавамо два основна типа ступенишног простора – тип периферно постављеног ступеништа у односу на диспозицију стамбених етажа и тип централног ступеништа који се налази у оси симетрије објекта. На одлуку пројектанта где ће ступенишни простор лоцирати у објекту, утицала је пре свега организација стамбене етаже, односно диспозиција станова, затим да ли је објекат типа интерполације уског или широког уличног фронта или је, пак, угаони објекат. Без обзира на положај у објекту или облик ступеништа, архитекти Модерне су изналазили начина да га тако поставе да је увек природно осветљено и да се може природно проветравати.

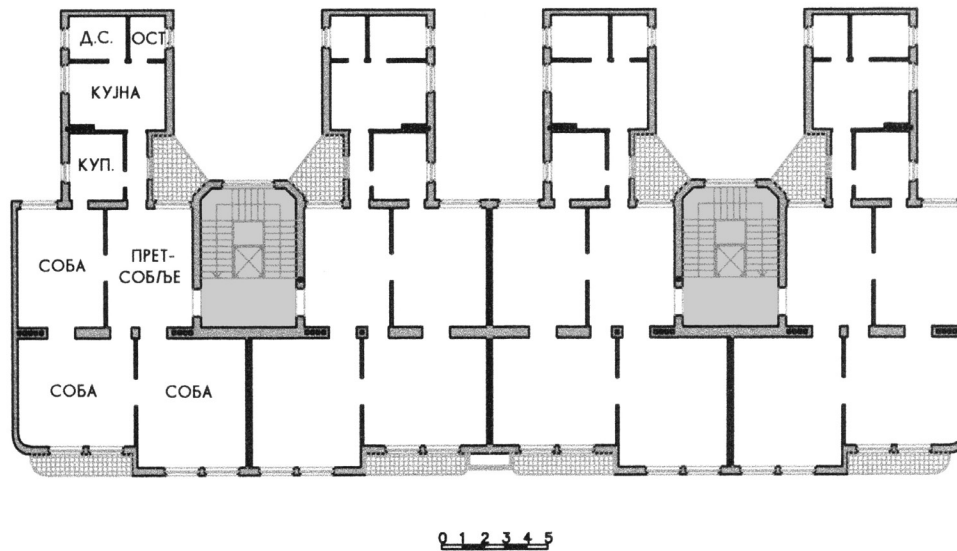
5.1.3.1. Централна позиција ступеништа

Централно позиционирање ступеништа у објекту најчешће уочавамо код интерполација са широким уличним фронтом, као и код једног броја угаоних зграда. Код објеката интерполације широког уличног фронта наглашена је оса симетрије и централно место ступенишног простора у односу на диспозицију објекта. (Сл.5.17)



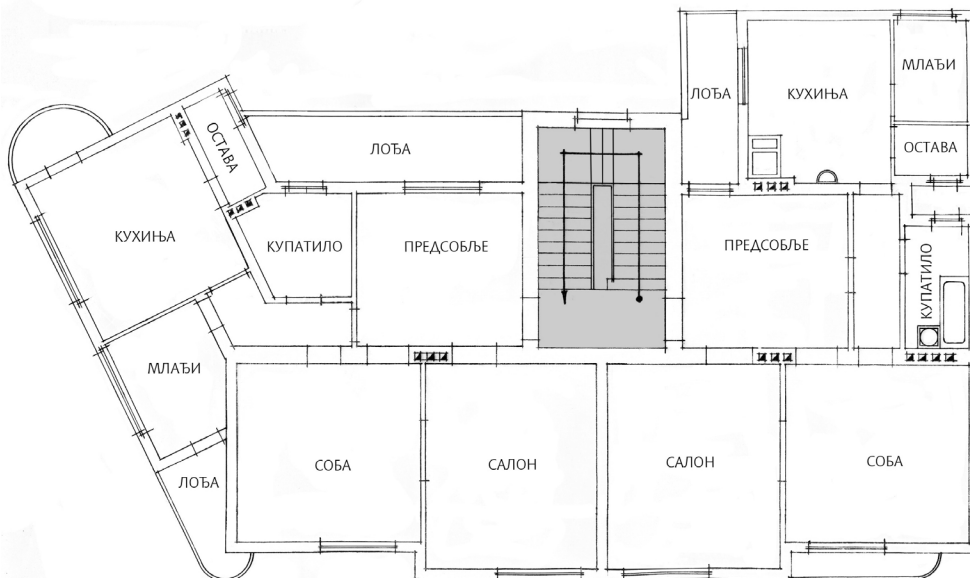
Сл.5.17. Централни положај ступеништа код интерполација широког уличног фронта

Код ових типова објеката сусрећемо и решење са две ламеле, односно са два степенишна простора. То су објекти са двоструком симетријом у чијем средишту је лоциран и улаз и степенишни простор. (Сл.5.18)



Сл.5.18. Пример двоструке симетрије степеништа у основи

Код једног дела угаоних зграда са разуђенијом осномом и наглашенијим једним од два улична фронта који стварају угао, имамо донекле сличну ситуацију као код објеката интерполације широког фронта. У ширем уличном фронту смешта се степенишни простор који је централно постављен у односу на тај фронт, али он није симетричан у односу на њега, а поготово не на цео објекат. (Сл.5.19)



Сл.5.19. Централни положај степеништа код угаоног објекта у односу на разуђенију фасаду

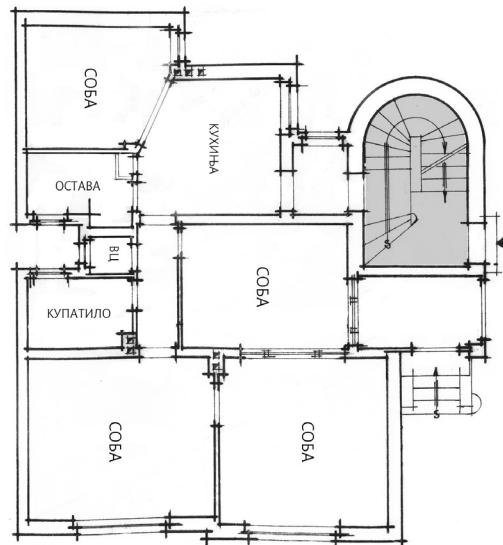
Централно постављено степениште има иста два подтипа, као и степениште које је периферно постављено у односу на диспозицију објекта. То су подтип централног степеништа као посебног функционално-обликовног елемента и подтип централног степеништа које је интегрисано у диспозициону структуру објекта.

Централно степениште као посебан функционално-обликовни елемент представља веома често битан елемент свеопште архитектуре зграде, док је други подтип централно позиционираног степенишног простора који је у потпуности интегрисан у диспозицију објекта, више у функцији решавања повезаности стамбених етажа, а његова улога у обликовности целог објекта мање значајна.

5.1.3.2. Периферна позиција степеништа

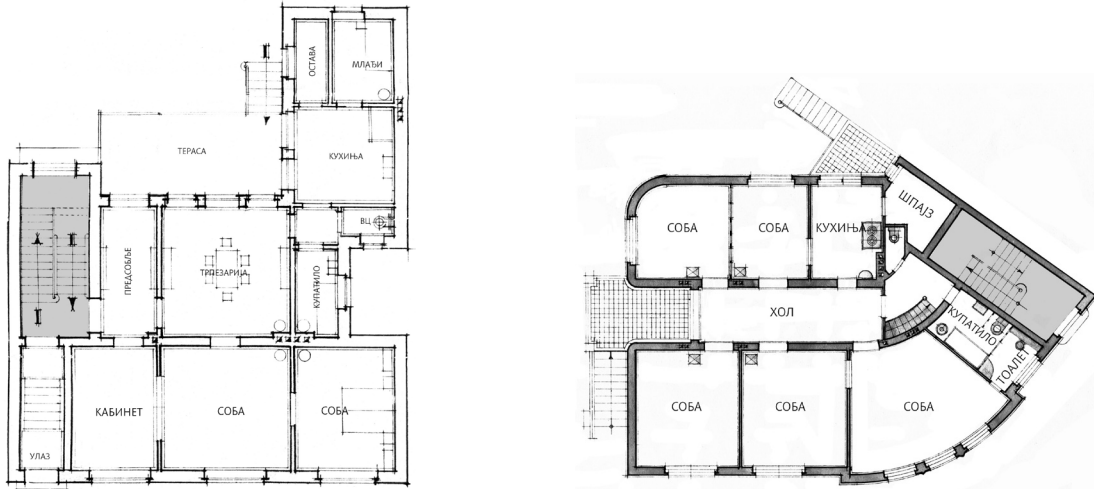
Код објеката где су улаз и степенишни простор периферно постављени уочавамо два подтипа: степениште као посебан функционално-обликовни елемент и степениште које је интегрисано у габарит основе објекта.

Објекти који су ослоњени на суседни објекат имају степениште као посебан функционално-обликовни елемент, који постаје и најдоминантнији и у функционалној шеми и у обликовности објекта. (Сл.5.20)



Сл.5.20. Периферно степениште као посебан функционално-обликовни елемент

Код стамбених зграда које су интерполиране и које имају уски улични фронт степениште је постављено најчешће као периферно, и оно је интегрисано у основу објекта без посебног наглашавања. И код једног броја угаоних зграда сличан је начин решавања степенишног простора у диспозицији објекта, као периферног елемента “чвршће” интегрисаног у основу. (Сл.5.21)



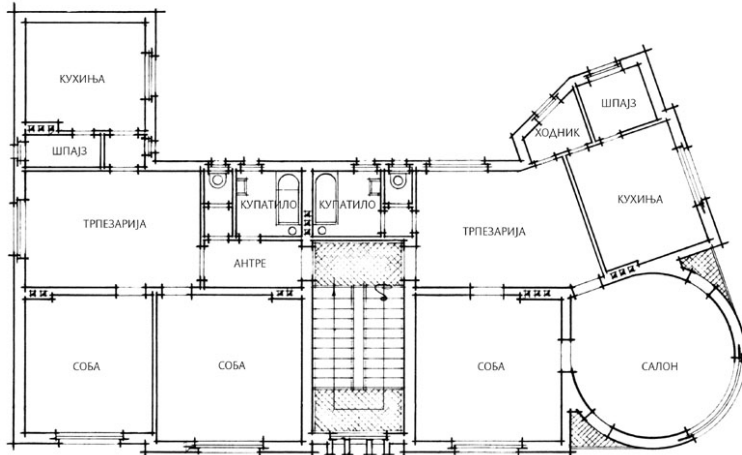
Сл.5.21. Периферно степениште интегрисано у габарит објекта

5.1.3.3. Облик степеништа

Као и у савременој архитектури, уочавамо да су архитекти Модерне пројектовали различита степеништа попут једнокраког, двокраког, трокраког па чак и четворокраког. Једнокрако степениште врло ретко срећемо, ако га и има, оно је у облику завојитог крака.

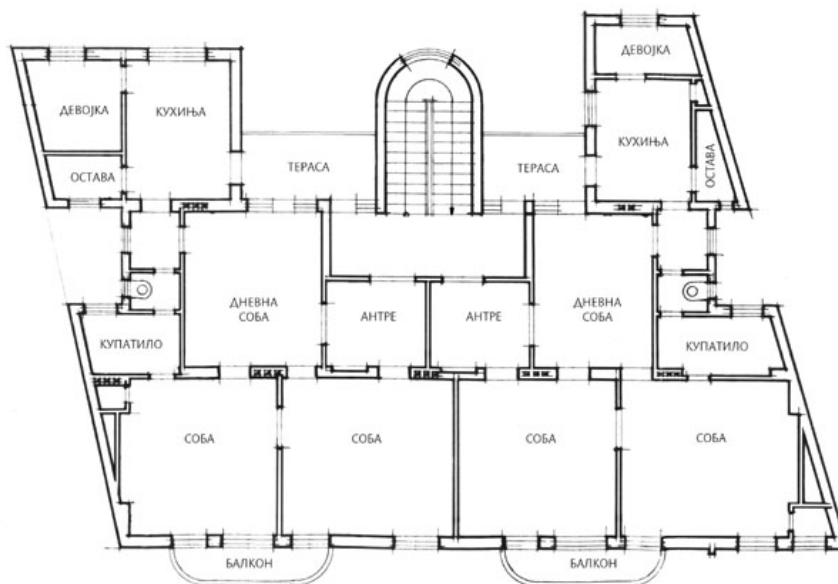
Двокрако степениште представља најзаступљенији начин решавања степенишног простора, без обзира да ли се у објекту налази периферно постављено у диспозиционој шеми или је, пак, у осовини објекта. Код двокраког степеништа разлика је само у третману међуподеста, боље рећи у његовом геометријском обликовању, јер код решавања степенишног простора најдоминантније је двокрако степениште са полукружним и правоугаоним међуподестом.

Двокрако степениште са правоугаоним међуподестом је најзаступљенији облик, како код интреполација са уским уличним фронтом код којих је степенишни простор интегрисан у основу објекта, тако и код једног дела угаоних зграда где се степениште утапа у диспозициону шему целог објекта. (Сл.5.22)



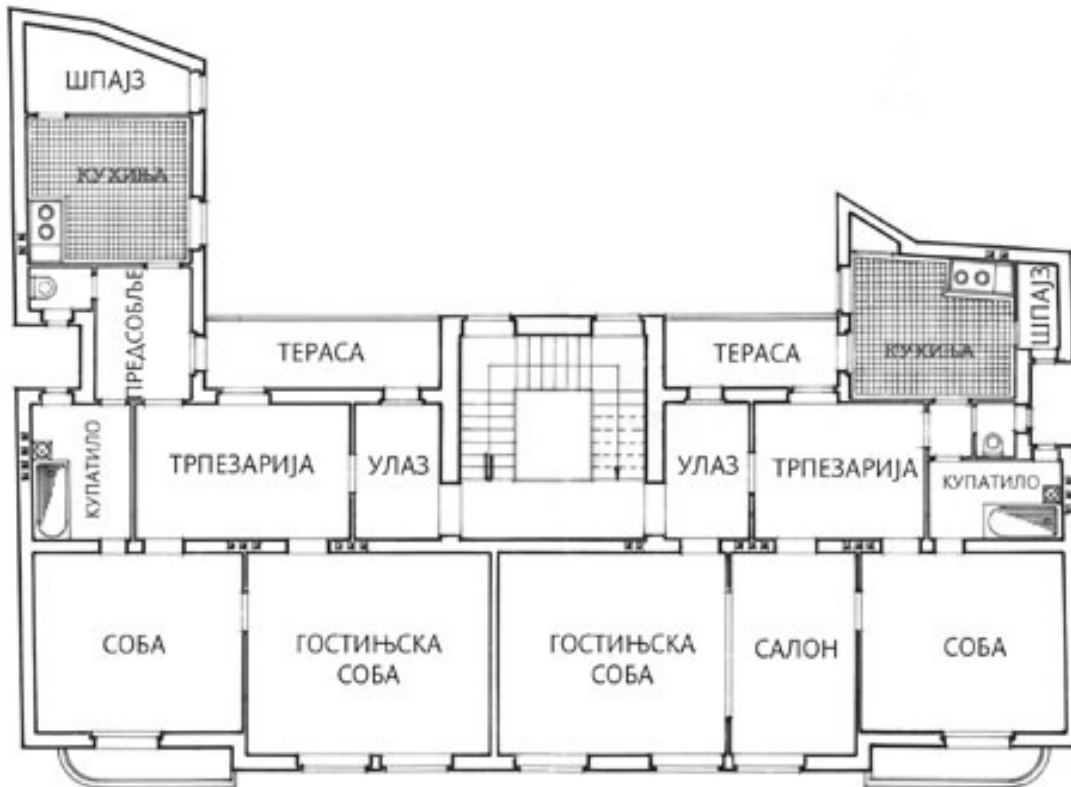
Сл.5.22. Двокрако степениште са правоугаоним подестом интегрисано у габарит објекта

Двокрако степениште са полукружним међуподестом заступљеније је код објекта који су ниже спратности. Овде степениште, иако оријентисано ка дворишној фасади, постаје важан обликовни елемент препознатљивости архитектуре Модерне у Нишу. Овај тип двокраког степеништа са полукружним међуподестом нешто чешће затичемо код интерполација са широким уличним фронтом, где степенишни простор није интегрисан у диспозицију објекта, а веома ретко код угаоних зграда. (Сл.5.23)



Сл.5.23. Двокрако степениште са полукружним подестом изван габарита објекта

Трокрако степениште је ређе заступљено као начин решавања степенишног простора и уочавамо га најчешће на примерима објеката разуђеније диспозиционе шеме широког уличног фронта, и угаоних зграда где је понекад и комбиновано са лифтовским простором. (Сл.5.24)



Сл.5.24. Пример објекта са трокраким степениште

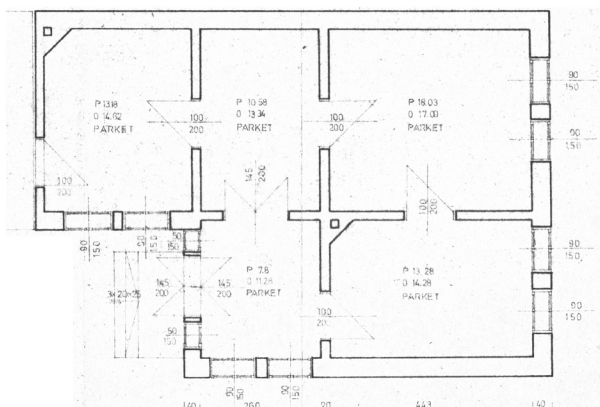
Архитекти Модерне су се трудили, без обзира за који тип, облик или број кракова у степенишном простору су се определили, да степенишни простор увек осветле природним светлом. Некада, и најчешће, то су чинили преко самог степенишног простора, некада постављајући осветљење према дворишној фасади, а некада и према главној фасади. У оба ова случаја настојали су да овај неопходан функционално-физички елемент уклопе у своју архитектонско-обликовну целину, понекад стварајући од тога и посебне обликовне елементе који су наглашавали тектонику целе архитектонске композиције. Уколико, пак, нису били у могућности да природним светлом, преко фасадних равни, осветле степенишни простор, онда су то чинили преко крова отварајући лантерне, поготово на примерима трокраког степеништа.

5.2.0.0. Организација стана

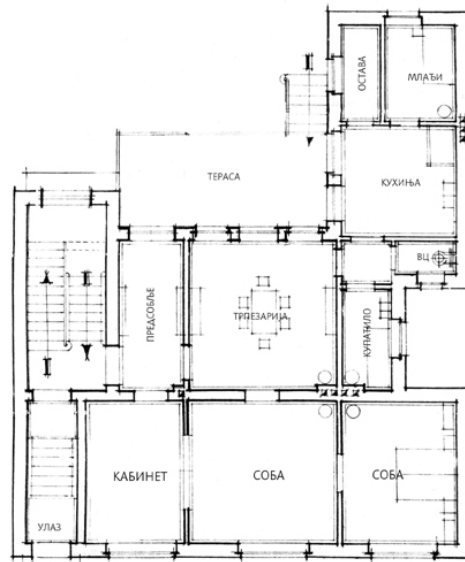
Из досадашњег истраживања, у архитектури Модерне у Нишу можемо уочити да без обзира на број спратова које зграда има или број станова на етажи, доминирају већи станови, поготово ако као мерило за одређивање величине стана узмемо савремене станове какве данас познајемо. Врло су ретки мањи станови, а тип стамбене јединице - гарсоњере уочавамо тек на по неком примеру. Структура стана Модерне у Нишу најчешће се састоји од: улазног дела (хол, антре), трпезарије као централног места за окупљање и обедовање, која је понекад и у функцији улазне партије, салона за пријем гостију, соба, стамбене кухиње већих димензија уз коју се по правилу налази остава за намирнице, девојачке собе и санитарног блока са посебним деловима за купатило и WC, као и балкона или веће терасе. У делу везаном само за станаре, уз трпезарију и салон за пријем гостију налазе се собе за спавање, по правилу већих димензија. Уз салон можемо понегде затећи и радни кабинет. Код овакве организације стана, простори кухиње, девојачке собе, санитарног блока и помоћних просторија по правилу се смештају према дворишној фасади. Репрезентативни простори салона, трпезарије, кабинета и спаваћих соба, уколико је то могуће, оријентишу се према главној, уличној фасади. Из оваквог распореда просторија можемо да закључимо да је репрезентативнији део стана по правилу оријентисан према уличној фасади или углу угаоне зграде, док су остале просторије, санитарни блокови и помоћни простори оријентисани према унутрашњости блока или споредним фасадама.

Оваквом организацијом стана подигао се квалитет становања, пре свега увођењем санитарног блока у стамбену јединицу, што није био случај у периоду пре Првог светског рата (Шема 5.2), као и повећањем броја одељења у стану, али и организацијом трпезарије као центра окупљања, што представља неки вид претече дневног боравка какав данас познајемо. Све ово представља неоспоран помак у подизању квалитета живљења и функционалне организације стана у Нишу (Шема 5.3). Међутим, ако упоредимо организацију стана Модерне Ниша са примерима организације стана отвореног простора која се у то време у Европи интензивно примењује, можемо констатовати да стан Нишке Модерне задржава карактеристике организације каква је у развијеним срединама примењивана у ранијем периоду. Разлоге можемо пронаћи у томе да је у Нишу, за разлику од других, у то време знатно развијенијих средина попут Београда, Новог Сада и других већих градова у Србији који су се раније ослободили од турске окупације, дошло до формирања грађанске класе која већ увелико формира нови начин градског живота, па тиме и нови начин становања, и сем породичног, у знатној мери преферира вишепородично становање у објектима веће спратности. Ово за последицу има да у другим срединама, а пре свих у Београду, и пре Првог светског рата затичемо стамбене објекте веће спратности, са већим бројем станова на етажи и сложенијом

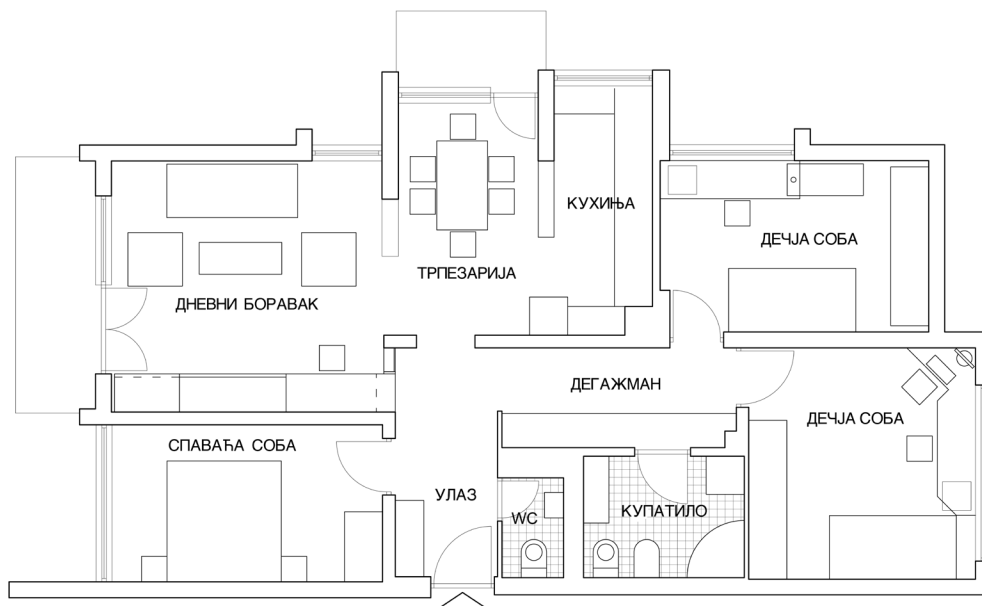
структуром стана који можемо назвати «београдски стан». Архитекти који су пројектовали у духу Модерне у Нишу преузимају образац «београдског стана» и примењују га као развијенији вид становања у својим објектима. Други разлог лежи у преузетом начину градње и зиданом конструктивном систему који није дозвољавао веће распоне и слободне површине, као и у конзервативности и инвеститора и архитеката који нису смели или нису хтели да се упусте у нове просторне организације и нове технологије попут армирано-бетонских конструкција. (Шема 5.4)



Шема 5.2. Стана пре I светског рата у Нишу



Шема 5.3. Стана Модерне у Нишу

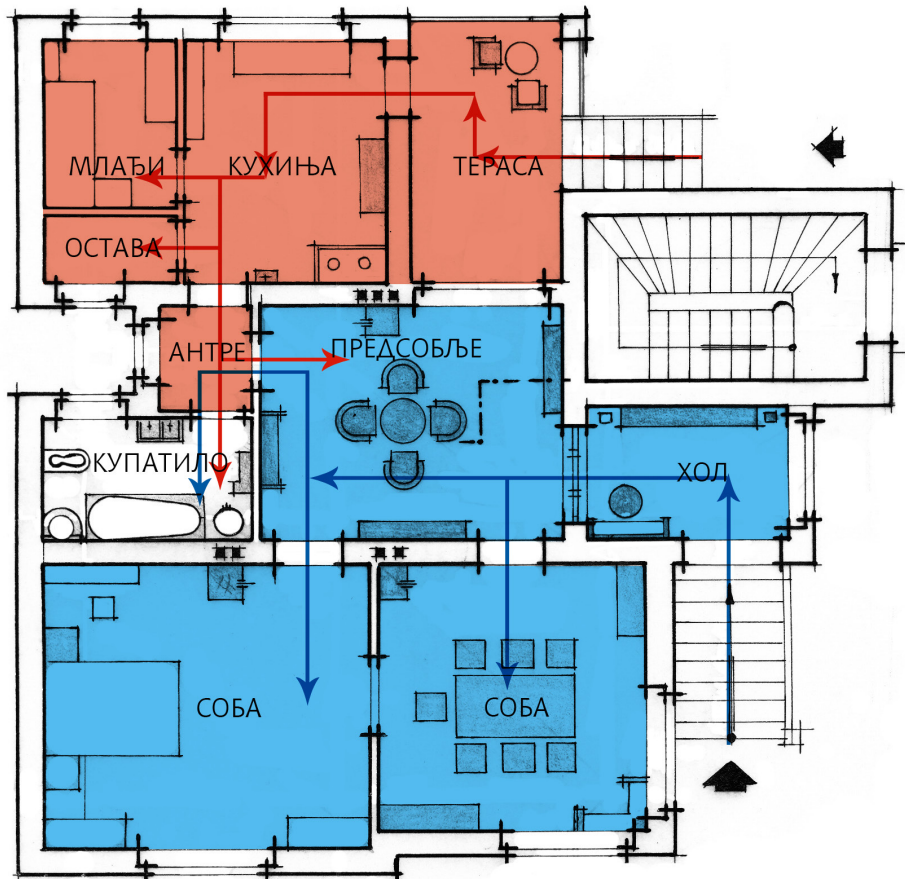


Шема 5.4. Савремена организација стана отвореног простора

5.2.1.0 Анализа станова

Врло битан сегмент у овом периоду представља и организација стана, без обзира што је већ констатовано да је образац организације преузет од модела организације «београдског стана». На неколико основних примера станова у различитим типовима организације стамбене етаже даје се приказ организације стана са свим основним карактеристикама.

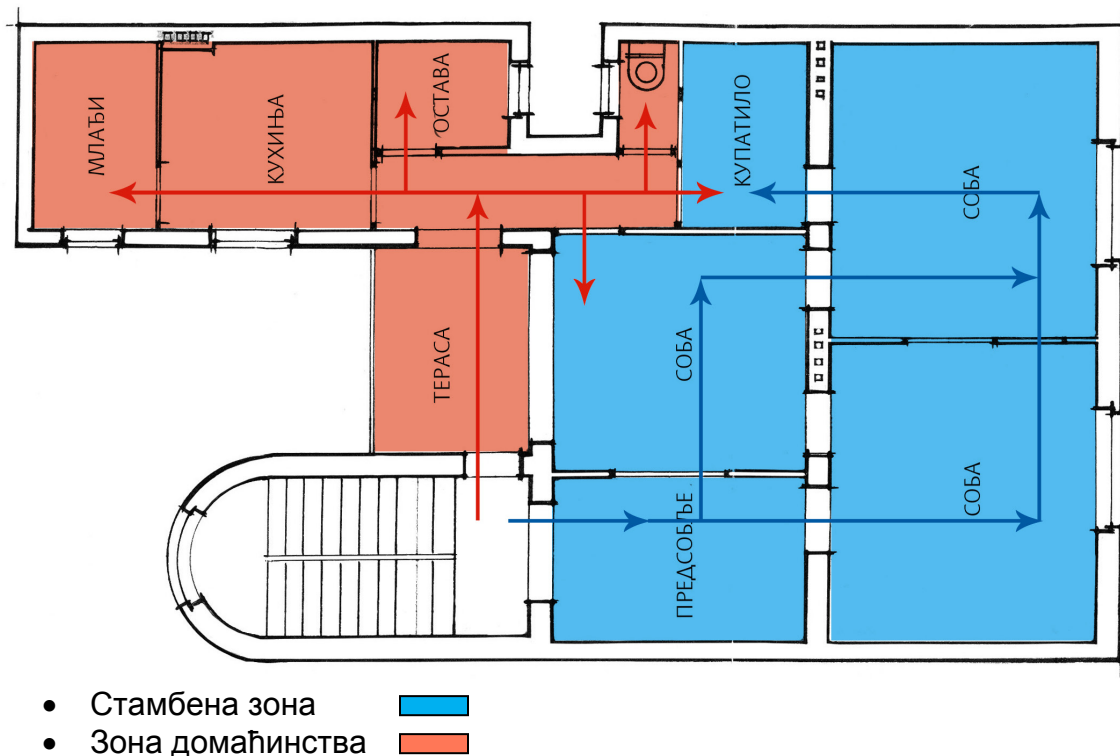
Код објеката мање спратности где је и приземље стамбена етажа, често имамо и два улаза, и то главни и помоћни - економски. Овде долази до зонирања стана, на зону стамбене функције и зону домаћинства. Уз главни улаз су везани садржаји зоне стамбене функције, попут трпезарије, салона, соба и купатила, а уз помоћни део везана је зона домаћинства, попут кухиње, девојачке собе, оставе итд. Садржаји стамбене функције и функције домаћинства повезани су преко антреа. Овде се функционалне и ходне линије две функционалне зоне не мешају. (Сл.5.25)



- Стамбена зона
- Зона домаћинства

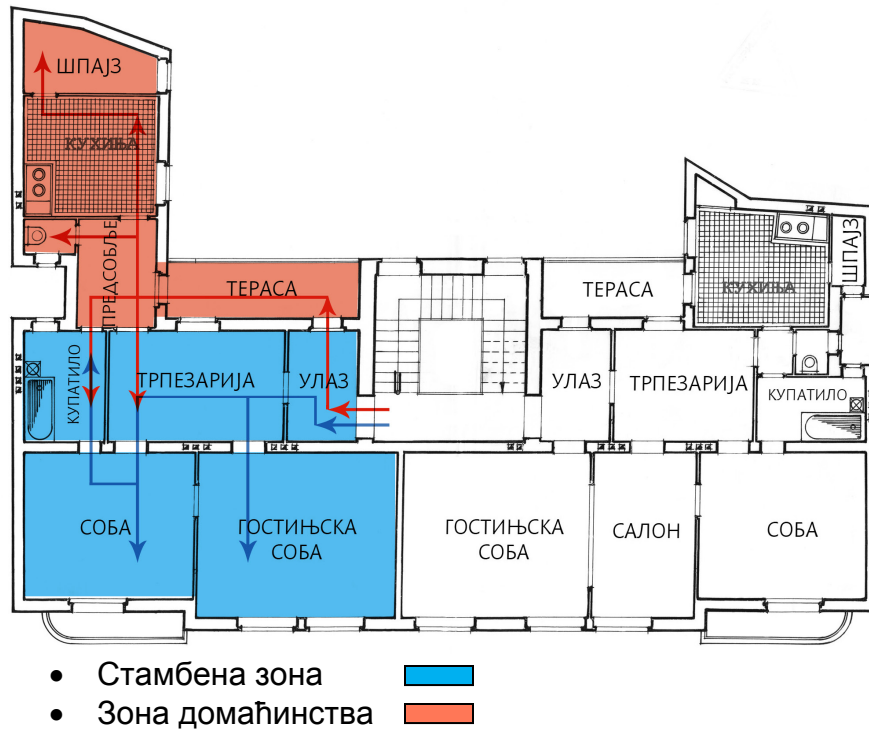
Сл.5.25. Зонирање стана са одвојеним главним и економским улазима у приземљу

У објектима веће спратности имамо примере етаже са једним станом, најчешће код објеката интерполације уског уличног фронта, где уочавамо сличан начин зонирања као и у претходном примеру. И овде се раздвајање функционалних зона врши преко главног и помоћног улаза, с тим да се зона домаћинства повезује са помоћним улазом преко терасе. Ово је чест пример раздвајања функционалних зона у нишкој Модерни. (Сл.5.26)



Сл.5.26. Зонирање стана са одвојеним главним и економским улазима на спрату

Код објеката веће спратности са интерполацијом широког уличног фронта на стамбеној етажи се налазе најчешће два стана. Ова врста стамбеног склопа етаже је на неки начин претеча савремене организације стамбене етаже какву ми познајемо. Структура станова и зонирање унутар њих слични су као и код претходног примера, с тим што се раздвајање функционалних зона врши преко улазног хола. И овде се уочавају две функционалне зоне: зона стамбене функције и зона функције домаћинства. (Сл.5.27)



Сл.5.27. Зонирање стана саједним улазом на етажи са два стана

На основу претходних анализа различитих примера станова у различитим типовима зграда, са различитим склопом станова на стамбеној етажи, уочава се следеће структура стана: стамбена зона која се најчешће састоји од улазног дела, трпезарије, салона, соба, санитарног блока и балкон, док зону домаћинства чини простор стамбене кухиње уз коју се по правилу налази остава за намирнице, девојачка соба и већа тераса која је врло често у функцији везе између помоћног улаза и просторија домаћинства. Уз салон можемо понегде затећи и радни кабинет. Код овакве организације стана, простори домаћинства (кухиња, девојачка соба и помоћне просторије) по правилу се смештају према дворишној фасади. Репрезентативни стамбени простори салона, трпезарије, кабинета и спаваћих соба, уколико је то могуће, оријентишу се према главној, уличној фасади. Из оваквог распореда просторија можемо закључити да је репрезентативнији део стана по правилу оријентисан према уличној фасади или углу угаоне зграде, док су остале просторије и помоћни простори оријентисани према унутрашњости блока или споредним фасадама. Сви простори у стану су природно осветљени и вентилисани. Нарочито је занимљиво решење санитарног блока који се по правилу поставља уз калкански зид, али тако да се на том месту прави нека врста нише која заједно са истом таквом нишом суседног објекта твори светларник за ове просторе, који је уједно и нека врста великог вентилационог канала.

5.3.0.0. Сажетак поглавља

За разлику од претходног периода, долази до значајне изградње стамбених објеката веће спратности, па се у периоду пред почетек Другог светског рата граде стамбене вишеспратнице, спратности до П+4, које су уједно и највећи објекти тог времена. Приметно је да приземље има стамбену намену код свих типова објеката мање спратности без обзира у ком делу града се налазе, док се приземље са пословном наменом јавља искључиво код објеката лоцираних у центру града који у типолошком смислу припадају интерполацији уског уличног фронта, и код угаоних зграда.

Уочавамо да са порастом стамбених етажа расте и број стамбених јединица, поготово код објеката интерполације широког уличног фронта и код већине угаоних стамбених зграда, те да се на стамбеним етажама налазе најчешће по два стана по улазу, односно степенишном простору, док се код типа интерполиране зграде уског уличног фронта задржава образац “једна етажа – један стан” због ограничености услова локације. У функционалном смислу организација стана је преузета из ранијег периода.

У раду је уочена веза између поставке улазне партије и степенишног простора и типа објекта, па тако периферно постављен улаз са степенишним простором имају готово сви типови објеката ниже спратности, као и објекти интерполације уског уличног фронта веће спратности. Централно постављену улазну партију са степенишним простором уочавамо код свих објеката интерполације широког уличног фронта и већине угаоних зграда веће спратности. Степенишни простор као издвојен функционални елемент уочавамо код готово свих објеката ниже спратности, сем код интерполација уског уличног фронта. Степенишни простор као посебан функционално-обликовни елемент уочавамо и код већине објеката интерполације широког уличног фронта и једног дела угаоних зграда веће спратности, док степенишни простор интегрисан у основни габарит у већој мери припада типу интерполације уског уличног фронта. Двокрако степениште је најзаступљеније и оријентисано је ка унутрашњости парцеле или унутрашњем дворишту блока зграда.

Структура стана Модерне у Нишу може се поделити на две зоне: зону становања и зону домаћинства.

Зона становања се састоји од улазног дела, трпезарије као централног места за окупљање, салона за пријем гостију, соба, купатила и балкона. Зону домаћинства чини стамбена кухиња већих димензија уз коју се по правилу налази остава за намирнице, девојачка соба и већа тераса.

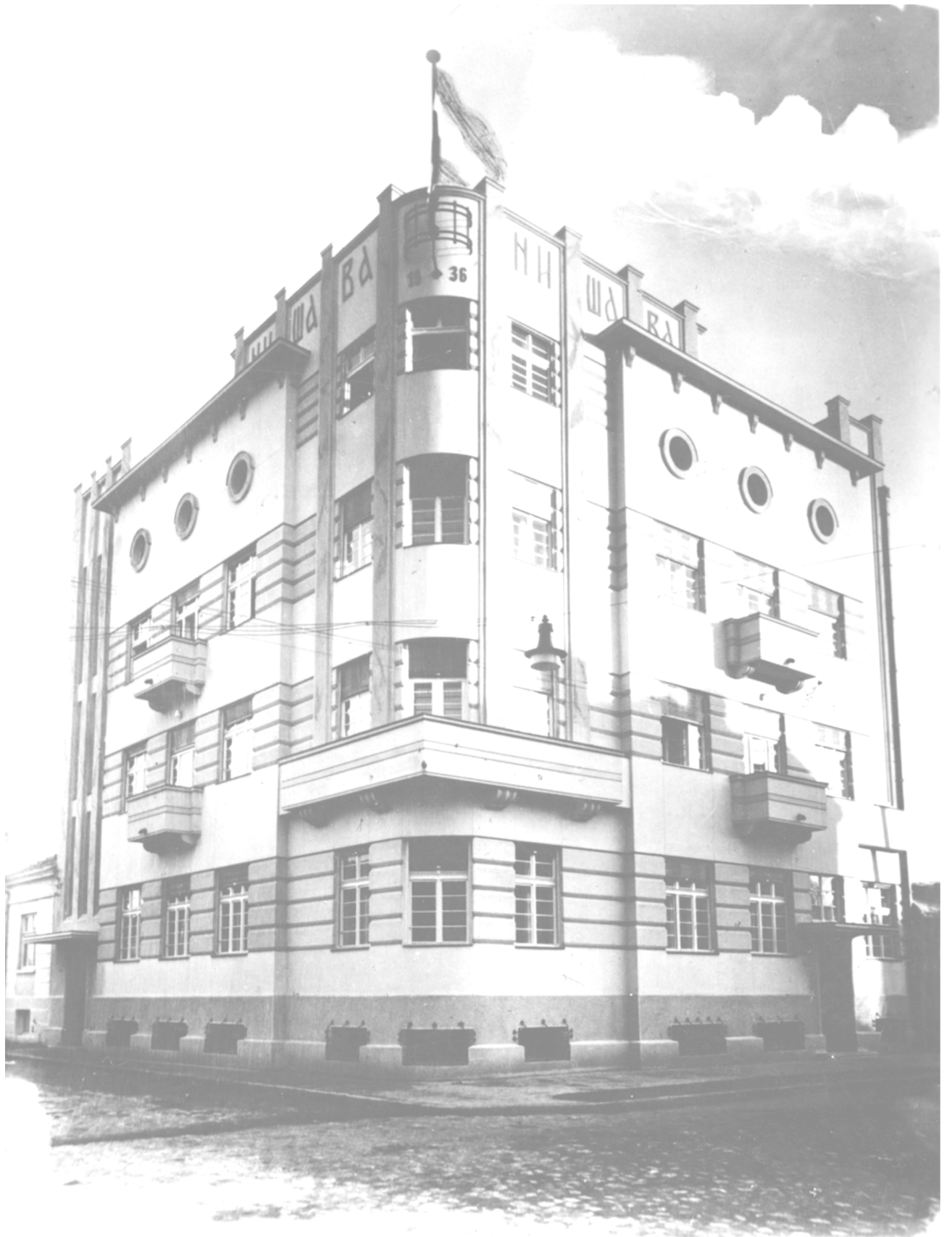
Зона домаћинства се по правилу оријентише према дворишној фасади. Зона становања, уколико је то могуће, оријентише се према главној, уличној фасади.

Оваквом организацијом стана подигао се квалитет становања, пре свега увођењем санитарног блока у стамбену јединицу, што није био случај у периоду пре Првог светског рата, као и повећањем броја одељења у стану, али и организацијом трпезарије као центра окупљања, што представља неки вид претече дневног боравака какав данас познајемо. Све

ово представља неоспоран помак у подизању квалитета живљења и функционалне организације стана. Међутим, ако упоредимо организацију стана Модерне Ниша са примерима организације стана отвореног простора која се у то време у Европи интензивно примењује, може се констатовати да стан нишке Модерне задржава карактеристике организације каква је у развијеним срединама примењивана у ранијем периоду.

Разлоге можемо пронаћи у чињеници да је у Нишу, за разлику од других, у то време знатно развијенијих средина попут Београда, Новог Сада и других већих градова у Србији који су се раније ослободили од турске окупације, дошло до формирања грађанске класе која већ увелико формира нови начин градског живота, па тиме и нови начин становања, и сем породичног, у знатној мери преферира и вишепородично становање. Ово за последицу има да у другим срединама, а пре свих у Београду, и пре Првог светског рата наилазимо на стамбене објекте веће спратности, са већим бројем станова на етажи и сложенијом структуром стана који можемо назвати «београдски стан». Архитекти који су пројектовали у духу Модерне у Нишу преузимају образац “београдског стана” и примењују га у својим објектима као развијенији вид становања.

Други разлог лежи у преузетом начину градње и зиданом конструктивном систему који није дозвољавао веће распоне и слободне површине, као и у конзервативности и инвеститора и архитеката који нису смели или нису хтели да се упусте у нове просторне организације и нове технологије попут армирано-бетонских конструкција.

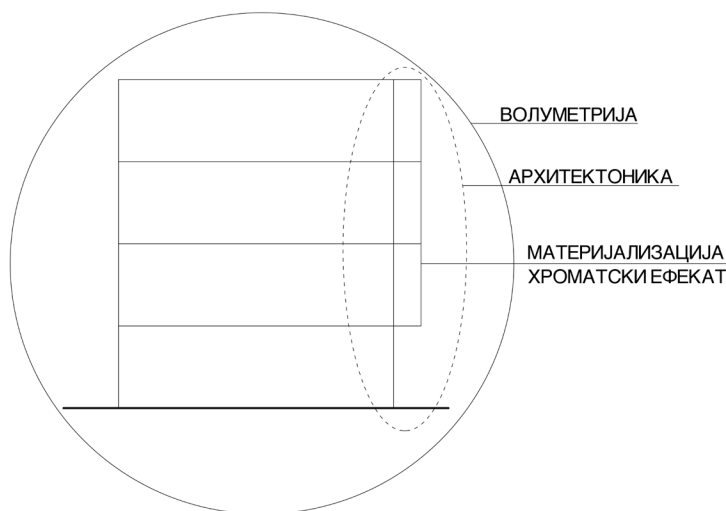


6.0.0.0. КАРАКТЕРИСТИКЕ ОБЛИКОВАЊА ОБЈЕКТА

Не може се рећи да су елементи обликовања који се користе у Модерни Ниша потпуно оригинални и јединствени, али са сигурношћу можемо тврдити да су креативном пројектантском интерпретацијом у примени, од стране аутора који су стварали Модерну у Нишу, постали елементи препознатљивости и специфичности нишке Модерне.

Архитектонско обликовање у Модернистичком покрету почива, или боље рећи произилази из функције, односно из волумена објекта, чијом се композицијом постиже волуметрија која чини основну карактеристику објекта. Може се рећи да је ова поједностављена дефиниција архитектонског обликовања у Нишкој Модерни само донекле тачна, јер су и многи други фактори утицали на обликовање и стварање Нишке Модерне. У самом уводу је речено да су све до 30-тих година прошлог века преовлађујући стилови и правци у српској Модерни, па самим тим и у Нишу, били класицистички псеудо-стилови, национална романтичарска архитектура заснована на српско-византијском стилу, као и фолклорна - народна архитектура. Многи аутори који су предводили правац Модерне у Србији и у Нишу врло често су на почетку каријере пројектовали у неком од наведених стилова или их комбиновали, тако да су се и утицаји тих стилова и праваца дуго осећали у њиховом пројектантском опусу. Често су и жеље инвеститора битно утицале да се понекад дода неки елемент на фасади како би она била «лепша и богатија», тако да већина објеката Модерне у Србији и Нишу представља неку врсту компромиса произашлог из те борбе између претходних стилова, жеља инвеститора и хтења и тежњи архитеката ка нечем новом.

Карактеристично обликовање основне форме објеката разматра се кроз анализу волуметрије, архитектонике и примене материјала. (Шема 6.1)



Шема 6.1. Основни елементи обликовања

- Волуметрија
- Архитектоника
- Материјализација и хроматски ефекат

Волуметрија подразумева обликовање основног кубуса објекта који произилази из функције и представља суштинску потврду Модернизма да форма произилази из функције. Сведене кубичне форме, без или са врло мало елемената секундарне пластике.

Архитектоника обликовања објеката Модерне у Нишу заснива се на примени примарне и секундарне пластике, које доприносе обликовности и препознатљивости тих објеката у односу на друге објекте и друге стилове и правце. Заснива се на троделној вертикалној подели кубуса објекта на базис, корпус и венац.

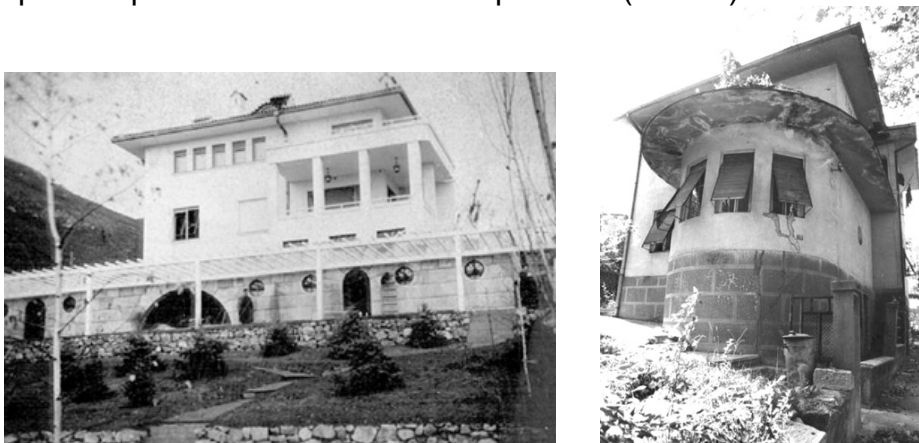
Материјализација фасада објеката Модерне Ниша у функцији је наглашавања појединих делова објекта или појединих елемената примарне и секундарне пластике.

6.1.0.0. Волуметрија стамбених објеката

Како се већ из анализе функционалних карактеристика стамбене архитектуре Модерне у Нишу могло наслутити да функција ових објеката почива углавном на обрасцу решавања преузетом из претходног периода, један од основних постулата Модернизма – да обликовање произилази из функције – овде би био тешко остварив. Можда је боље рећи де се и овде обликовност у волуменима постиже њиховим компоновањем, али да функција нема пресудан утицај на обликовност.

Основни елементи препознатљивости Модерне, попут равног крова, готово да су ретка појава, а остали елементи, попут фасада без декорације, под утицајем претходних архитектонских праваца..

Обликовање објеката у масама којима се постиже динамика најчешће запажамо код стамбених вила, где архитекти развијене форме функције наглашавају и волуметријским обликовањем које чини и основну архитектонску волуминозност, али се овде примећују и знатни утицаји фолклорне архитектуре кроз примену наглашених вишеводних, косих кровних равни са наглашеним стрехама. (Сл.6.1)



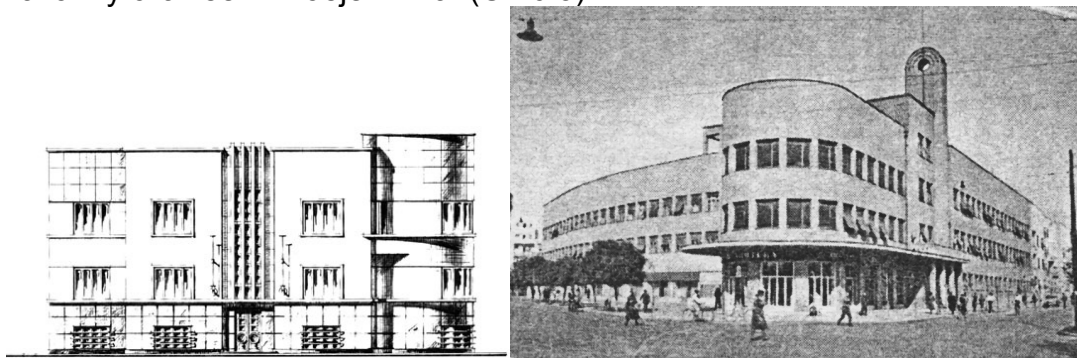
Сл.6.1. Наглашена примена стреха под утицајем народног градитељства

Ретки су примери потпуне доследности где форма, обликовање, прати функцију и где се обликовност постиже искључиво волуменима који се међусобно прожимају, попут вила Ристића и Живковића у Нишкој Бањи. (Сл.6.2)



Сл.6.2. Примери Модерне где форма произилази из функције – моделовање волуменима

Код ове две виле приметно је одсуство косог крова и било које врсте декорације. На овим примерима уочавамо и полукружне истаке, било у виду тераса, било у виду наглашене масе објекта. Код Виле «Живковић» уочавамо још неке битне карактеристике у обликовању Модерне, попут стубова у приземљу који олакшавају целу масу објекта или континуалних прозорских отвора, попут оних на Вили Савоја Ле Корбизијеа. Нажалост, оваквих примера чисте Модерне је јако мало у Нишу и овај пример је готово усамљен. Ваљкасто-цилиндрични елемент у обликовању објеката врло често сусрећемо у архитектури Модерне у Нишу и можемо рећи да он представља и једну од основних карактеристика Нишке Модерне. Можемо да претпоставимо да је овај обликовни елемент, који је био један од основних обликовних елемената архитекте Питера Оуда у Холандији (зграде за социјално становање), значајно утицао на архитекте у Нишу који су га усвојили и врло често примењивали у својим архитектонским остварењима. У овоме је предњачио архитекта Медведев који га је често користио како у јавним објектима (Шегртски дом - Скупштина Града Ниша) тако и у стамбеним објектима. (Сл.6.3)



Сл.6.3. Примери примене цилиндричне форме у обликовању објеката

Сучељавање два улична фронта и творење угла, у целој историји архитектонског стваралаштва и градитељства представља посебан изазов за сваког аутора. Архитекти Модерне су се са дужном пажњом односили према овом проблему, придајући му понекад и већи значај него другим елементима обликовања. Решавајући на различите начине угао, у зависности од локације и услова, стварали су посебан обликовно-функционални елемент који, иако већ значајно коришћен и примењиван у дугом историјском периоду, представља једну од главних одлика и карактеристика Модернистичког покрета.

У решавању угла аутори прибегавају различитим елементима споја два улична фронта, стварајући понекад врло интересантне форме које постају и доминантни елемент целог објекта. Понекад је то праћење радијуса улице односно угла, а понекад интересантан композициони елемент.

Спајање уличних фронта врло се често решава полукружним елементом чији радијус најчешће зависи од радијуса раскрснице улица. Посебно наглашавање угла постиже се истицањем по висини угаоног елемента или посебном обрадом и детаљима који акцентују угао, попут окулуса са држачем за заставу (честог елемента декоративне обликовности Модерне о којем ће касније бити више речи), додатних истака у облику тераса, малих прозорских отвора на атици или високих и издужених пиластара. (Сл.6.4)



Сл.6.4. Решавање споја фасада на углу праћењем радијуса раскрснице

Решавању угла некада се придаје и већа важност и креативност, поготово ако се ради о захтевнијем споју, компликованијој функционалној шеми објекта, а зависи од талента и креативности самог аутора. Тако имамо примере где се спој уличних равни, иако полукружног облика односно облика који прати радијус улице, смицањем маса угла повлачи унутар уличног фронта. (Сл.6.5)



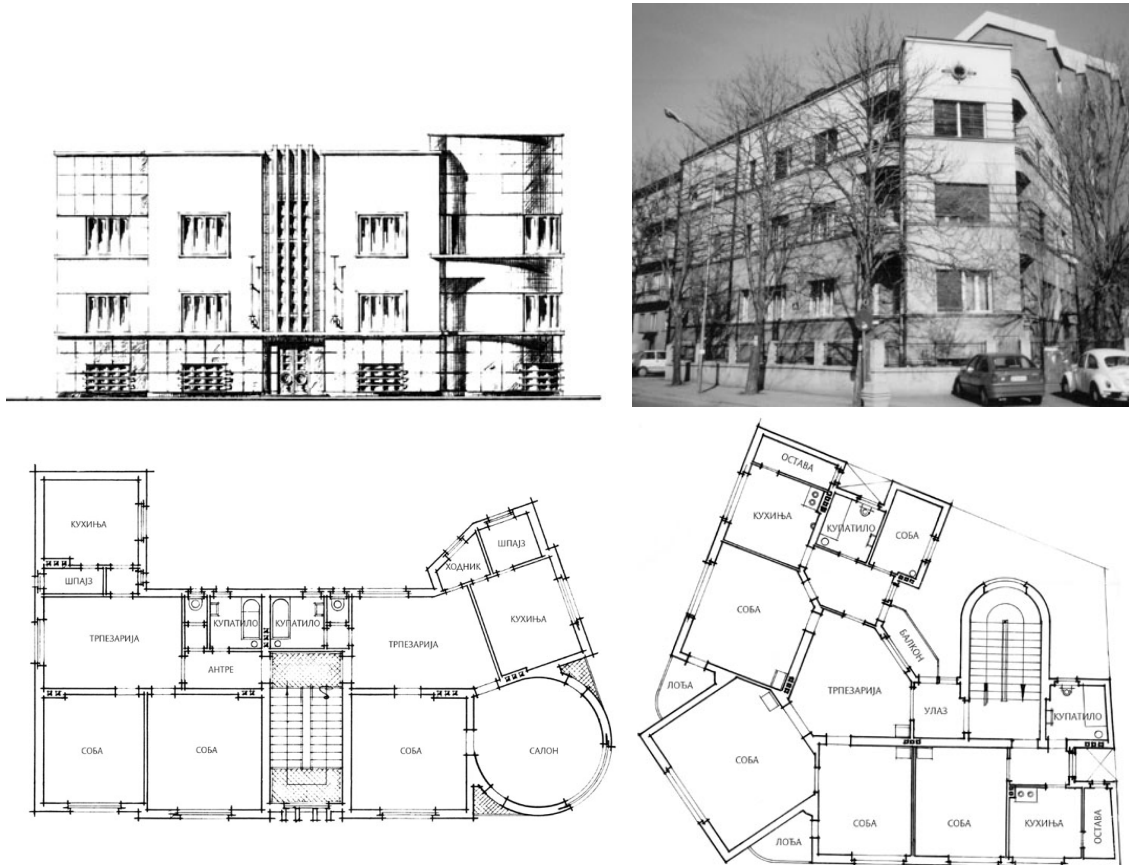
Сл.6.5. Решавање угла комбиновање различитих елемената

Врло ретко се угао третира и на другачији начин, али таквих примера на срећу има, па се може приметити да се поједини углови решавају као прожимање два улична фронта, чији се спој решава и неким другим везивним елементима попут плитких заобљених тераса, а акцентовање угла додатно наглашава јаким зидним платном које одваја спој уличне равни од угла. (Сл.6.6)



Сл.6.6. Пример решавање угла прожимањем волумена уз додатно повезивање

Посебно интересно решење угла представљају објекти код којих се између две уличне фасадне равни уводи нови обликовни елемент. Некада је он цилиндричног облика, а некада кубус квадратне или правоугаоне основе, мање или више утопљен у масу целог објекта. (Сл.6.7)

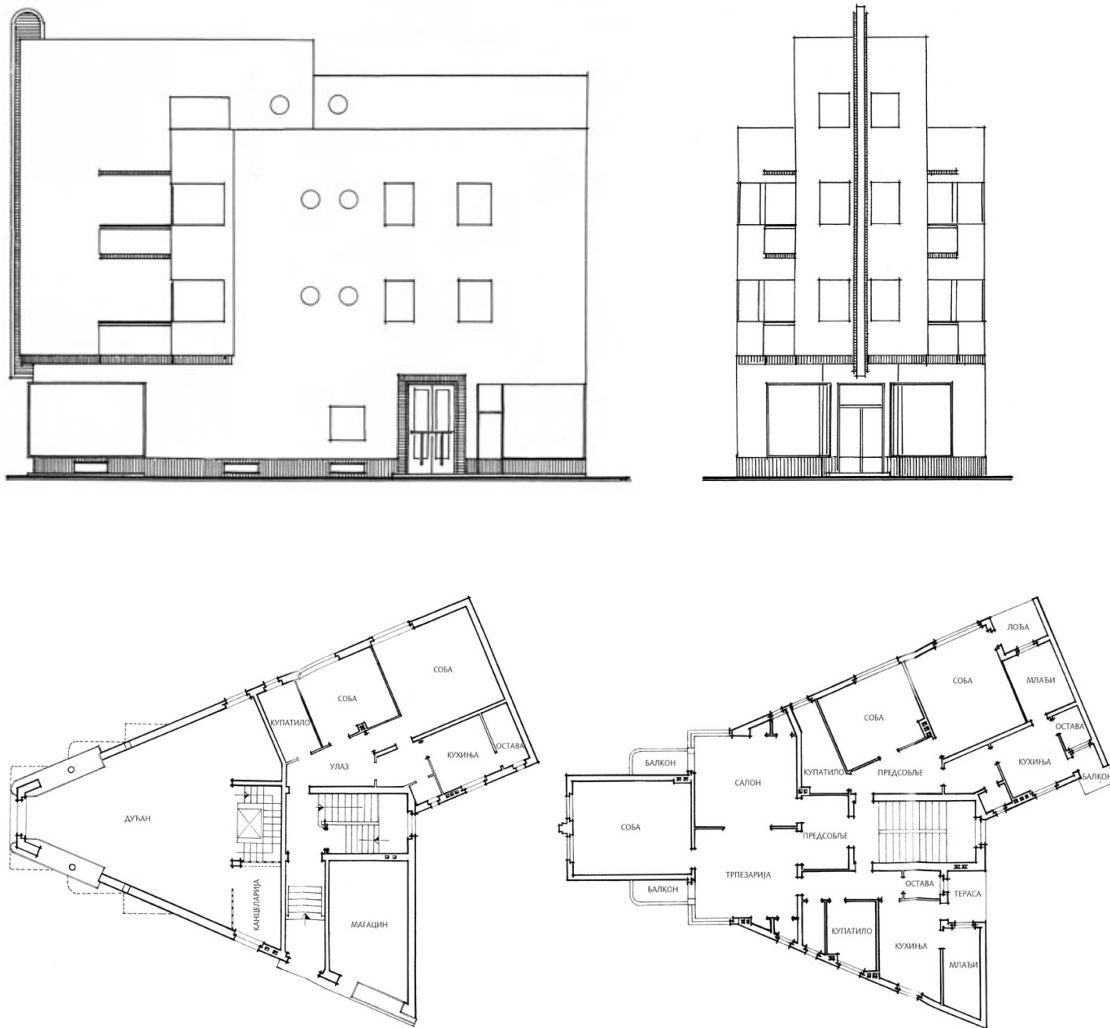


Сл.6.7. Решавање споја фасада новим елементом цилиндра или кубуса квадратичне основе

Везивање овог новог елемента некада се остварује уским и готово нефункционалним терасама, некада се овај елемент утапа у масу објекта повезан са наглашенијим и функционалнијим терасама. У оба случаја, у овај новоуведени обликовни елемент смештени су најрепрезентативнији садржаји неког од станова (попут салона за пријем гостију), тако да се може закључити да је у овом случају форма произашла из функције, односно да је најрепрезентативнији део објекта у функционалном смислу истакнут и у обликовности целе зграде.

Редак, мада веома интересантан пример решавања угла представља и архитектонско решење арх. Марка Бојића, који сустицање два улична фронта под оштрим углом не ублажава, већ га, напротив, додатно наглашава издизањем угла за једну етажу, а вертикалност целокупне композиције угла додатно наглашава уским и издуженим пиластром по целој висини угла, дајући целокупној архитектонској композицији неку врсту достојанствене елеганције. И у овом случају, који је у функционалном

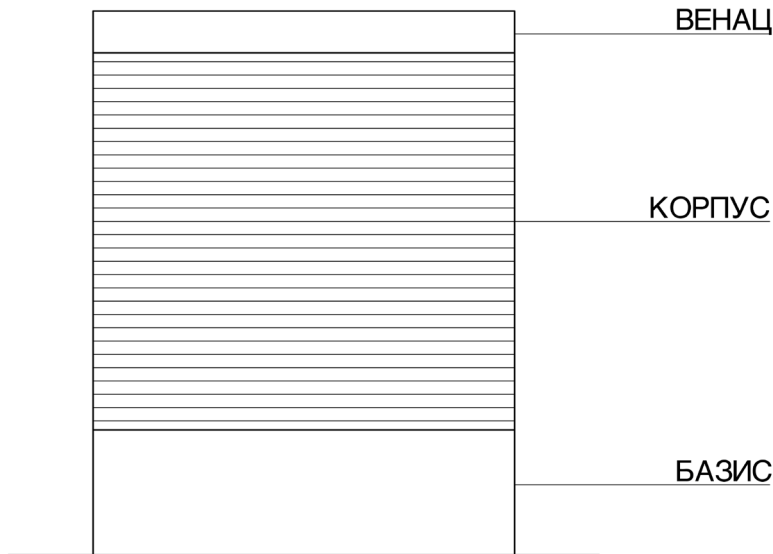
смислу нетипичан пример, где се и по вертикали и по хоризонталном нивоу прожимају пословни и стамбени садржаји, обликовност је произашла из функције, а репрезентативни садржаји пословања и становања смештени су на углу зграде. (Сл.6.8)



Сл.6.8. Решавање угла комбиновањем чистим геометриским волуменима

6.2.0.0. Архитектоника стамбених објеката

Архитектоника обликовања објеката Модерне у Нишу заснива се на троделној вертикалној подели кубуса објекта на базис, корпус и венац. (Шема 6.2)



Шема 6.2. Основни елементи архитектонике кубуса објекта

Архитектоника објекта почива на примени примарне и секундарне пластике, које доприносе обликовности и препознатљивости тих објеката у односу на друге објекте и друге стилове и правце.

- Обликовни елементи примарне пластике – елементи обликовности који су произашли из функционалне диспозиције објекта.
- Обликовни елементи секундарне пластике – елементи који допуњују обликовност фасадних равни и појединих сегмената. Ови елементи обликовности се ни у ком случају, као код претходних стилова, не могу сматрати «декорацијом ради декорације», већ су пре свега настали из потребе да се поједини делови објекта или само сегменти употпуне, како би они добили на значењу или се потцртала њихова улога и намена у објекту. Употреба секундарне пластике је више произашла из историјског наслеђа народне архитектуре која је више «Модернистичка» и која је служила многим великанима светске и домаће архитектонске сцене као инспирација у стварању Модернистичког покрета, попут Ле Корбизијеа, Рајта, Којића у свету, и Којића, Брашована, Злоковића, Дубовија и других код нас.

6.2.1.0. Обликовни елементи примарне пластике

Обликовни елементи примарне пластике – елементи обликовности који су произашли из функционалне диспозиције објекта. Примарна пластика преваходно служи истицању појединих делова објекта, наглашавајући њихов значај у објекту.

Архитекти Модерне настоје да нагласе поделу по етажама, а нарочито да нагласе разлика између приземља и осталих стамбених етажа, у односу на остале стамбене етаже. Оваква подела по етажама представља преузети образац из класицистичког обликовања фасадних равни, који своје корене има у ренесансном обликовању фасада где се свака етажа разликује од претходне у начину обраде и финоћи материјала. Аутори Модерне најчешће приземље обрађују или у другом материјалу или са другачијом обрадом истог материјала којим је обрађена и целокупна фасада. Сем различитости у обради и материјалу, разлика је уочљива и у величини прозорских отвора који су по правилу мањих димензија од оних на спратним етажама. Овакво третирање прозорских отвора у приземним етажама, своје упориште има у конструктивној изведби објекта, јер се још увек радило у зиданом систему од пуних опека, па се целокупно оптерећење са претходних етажа преносило на најнижу, што условљава да она има или пуна зидна платна или да буде са малим отворима. Оваквом поделом и посебном обрадом приземља настоји се створити утисак постамента на којем почива целокупни објекат. (Сл.6.9)



Сл.6.9. Приземље-базис - различит третман на фасади у односу на спратове

Веома битан обликовни елемент Модерне је висока атика која у изворној Модерни представља ограду равне терасе. Као што је раније у овом раду наглашено, а и у претходним истраживањима Модерне Ниша констатовано*, веома су ретки објекти код којих се у целости појављује раван кров као један од основних елемената Модернистичке архитектуре са почетка 20. века. Аутори Модерне у Нишу најчешће примењују косе вишеводне кровне равни, односно класичну кровну конструкцију. Ово своје

корене вуче из вишевековног начина градње на овим просторима и као такво може се сматрати делом наслеђеног градитељског обрасца. Били су му склони и инвеститори и архитекте, а поготово извођачи радова који су тај начин извођења крова веома добро познавали и примењивали, док је израда равног крова захтевала додатно знање, нове материјале и нову технологију за коју у том тренутку нису били спремни. Таквом утицају (сем ретких изузетака) подлегли су и аутори, најчешће грађевински инжењери који су имали иста пројектантска права као и архитекте тог времена*. Елемент високе атике веома је битан обликовни елемент у архитектури Модерне, јер осим функције скривања косих кровни равни има и улогу наглашавања завршетка целокупне архитектонске композиције. Атика најчешће прати обликовност зграде, и на деловима где је фасадна раван посебно акцентована она је и наглашенија, а код угаоних зграда, на делу зграде где је угао, атика је већа и често додатно украшена неким стилизованим декорацијама, окулусима или држачима за заставу. (Сл.6.10)



Сл.6.10. Атика-венац наглашаваа завршетак обликовне композиције објекта

Централну фасадну раван објекта између приземља и високе атике аутори су најчешће третирали као јединствену обликовну целину, па је и третман обликовности те целине био јединствен, са изузетком смицања зидних платна и дела где је смештен степенишни простор који има посебан третман на фасади (као и угао код угаоних зграда, о чему је већ раније у овом раду било речи). Однос пуног и празног представља основну карактеристику решавања фасадне равни објекта у Модерни, где празно представљају прозорски отвори разних облика и димензија, а пуно су зидна платна која су некада потпуно сведене обраде, а некада са мање или више наглашеним, било хоризонталним или вертикалним поделама у облику канелура. (Сл.6.11)



Сл.6.11. Фасада-корпус се решава као једиствена целина и композиција пуног и празног

Понекад се додатно уоквирује и цела фасадна раван између приземља и атике да би се нагласио њен централни положај у оквиру објекта и њена функционална различитост у односу на друге делове зграде. (Сл.6.12)



Сл.6.12. Наглашавање централне позиције спратова на фасади наглашено уоквиравањем

Поделе између прозорских отвора су најчешће хоризонталне, али проналазимо и примере вертикалне поделе и то у случајевима кад се жели нагласити вертикалност објекта или посебно акцентовати неки део зграде. Оно што је приметно јесте да су прозорски отвори увек постављени у вертикалном смислу један изнад другог и да су по правилу у оси симетрије. Ово је пре свега проишло из већ поменутог класичног конструктивног зиданог начина градње објекта који није дозвољавао нека већа одступања од начина преношења оптерећења, па су аутори, свесни тог ограничавајућег фактора, ово конструктивно ограничење неретко претварали у успешан архитектонски образац.

Условљеност да се прати грађевинска линија довела је до тога да нарочито код интерполираних и угаоних објекта аутор, покушавајући да на објекту постигне одређену динамику или истакне поједини сегмент, врши благо смицање фасадних зидних платна*, најчешће за дебљину самог зидног платна, како би се добио ефекат плитке пластике објекта и истакао поједини део на фасади, који је значајан и у функцији објекта. Овај елемент обликовности и у савременој архитектури је честа појава, поготово код стамбених објекта, тако да овај начин обраде фасадних равни можемо сматрати преузетим из Модерне. (Сл.6.13)



Сл.6.13. Смицање фасадних платна ради наглашавања и динамике композиције објекта

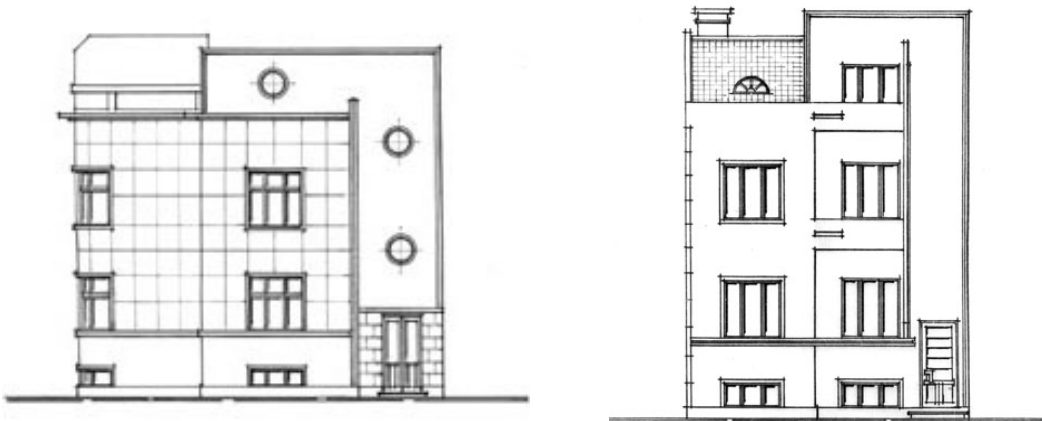
Као што је постојала потреба да се поједини делови објекта истакну и нагласе у хоризонталном погледу, односно да поједини значајни функционални сегменти добију адекватну хоризонталну обликовну компоненту, тако архитекте желе да поједине делове објекта нагласе и у вертикалном погледу. Најчешће су то посебне функционалне целине попут степеништа или улазног простора.

Степенишни простор као посебан функционални елемент, архитекте имају потребу да посебно нагласе и на главној уличној фасади. Тако код објеката који су уском фасадном равни интерполирани у улични фронт и код једног дела угаоних зграда, степенишни простор са улазним простором се истиче као посебан вертикални акценат. Утисак вертикалности додатно се појачава и уским вертикалним прозорским отворима - светларницима, који уједно служе и за проветравање степенишног простора. (Сл.6.14)



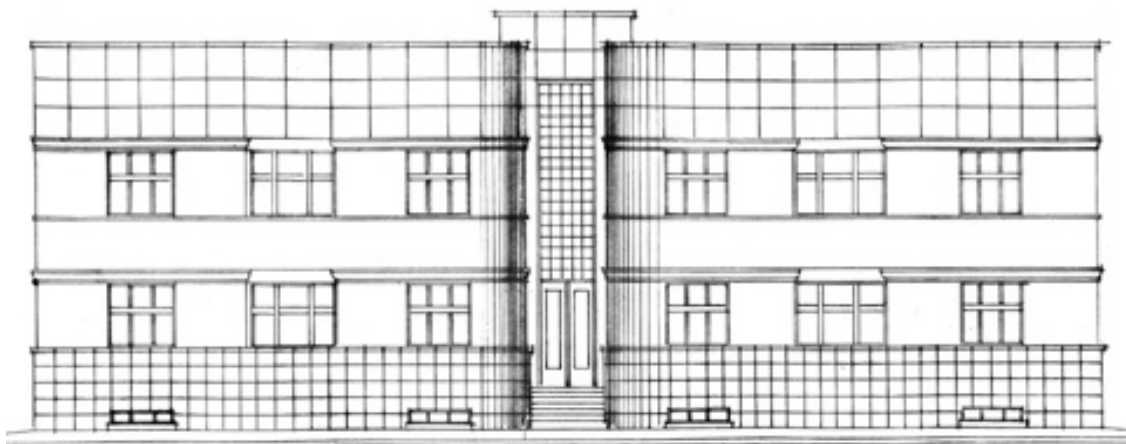
Сл.6.14. Степенишни светларник као вертикални акценат у композицији фасаде

Понекад степенишни простор “наткриљује” објекат издвајајући се из целокупне масе објекта. Аутори, додајући кружне прозоре - окулусе, који су једна од карактеристика Нишке Модерне и о којима ће нешто касније бити више речи, посебно наглашавају ову издвојеност и појачавају утисак волуминозности. (Сл.6.15)



Сл.6.15. Степенишни светларник као елемент композиције фасада

Код интерполација са широким уличним фронтом и једног дела угаоних објеката који имају развијене уличне фасаде које чине угао, улазни и степенишни простор постављени су у оси симетрије уличне фасаде. Код ових типова објеката наглашавање и истицање ових функционалних елемената постиже се на различите начине. Некада је то увлачењем улазног и степенишног простора унутар габарита објекта и његовим висинским акцентовањем, а некада другачијом обрадом прозорских отвора - светларника. (Сл.6.16)



Сл.6.16. Наглашавање симетрије објекта степенишним простором

У обликовне елементе примарне пластике можемо сврстати и плитке терасе које су на својим крајевима заобљене и које представљају једну од основних карактеристика Српске и Нишке Модерне, а које дају и посебан шарм Модерни уопште. Овај функционално-обликовни елемент представља једну од константи у Модерни Ниша, јер је нашао своју примену код свих врста и типова становања, почевши од породичних кућа и вила, па све до нишких четвороспратница – “палата” - највиших стамбених зграда тог времена. Није редак случај да се и на јавним објектима појављује поменута тераса, јер она је, просто, била и остала једна од карактеристика Модерне. (Сл.6.17)



Сл.6.17. Заобљена тераса – важан елемент обликовања и препознатљивости Модерне

6.2.2.0 Обликовни елементи секундарне пластике

Обликовни елементи секундарне пластике у Модерни ни у ком случају нису само пуки елементи декорације, и као што је већ раније речено, представљају неку врсту супституције елемената декорације какве проналазимо у неким ранијим епохама. Овде ти елементи обликовања и даље, макар у траговима, имају неку везу са функцијом објекта или је само додатно потцртавају.

Код једног дела стамбених зграда уочавамо неку врсту пиластра, односно пиластре који својом издуженошћу и вертикалношћу служе да поједине делове објекта посебно издвоје и нагласе. Некада се они постављају око улазне партије да би нагласили улаз, што представља неку врсту класицистичког наслеђа. Некада служе да би појачали значај и вертикалност степенишног простора у доминантно хоризонталној композицији објекта. Некада служе и код угаоних зграда да би јасно диференцирали и додатно нагласили угаони део зграде у односу на остале делове, или да би на равној фасади раздвојили два тракта зграде у облику неке вешто обликоване и профилисане дилатационе разделнице. Било коју намену или функцију да имају на објекту, они ни у ком случају не представљају само елемент декорације, већ пре неки елемент који потцртава неку функционалну или конструктивну намену у објекту. (Сл.6.18)



Сл.6.18. Пиластер – елемент наглашавања појединих целина или делова објекта

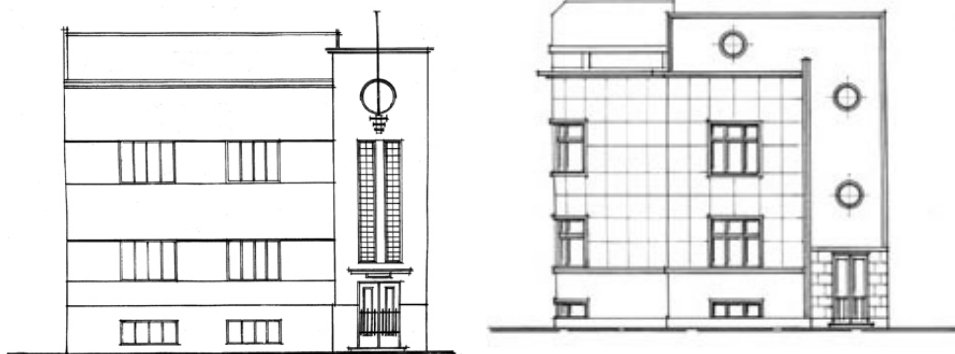
Однос пуног и празног представља основну карактеристику решавања фасадне равни објекта у Модерни, где празно представљају прозорски отвори разних облика и димензија, а пуно су зидна платна која су некада потпуно сведене обраде, а некада са мање или више наглашеним, било хоризонталним или вертикалним поделама у облику канелура. Уоквиривање прозорских отвора са међупростором по хоризонтали представља једну од карактеристика Модерне. Некада је то уоквиривање готово неприметно и постигнуто је благим повлачењем унутар фасадног зидног платна, а некада је веома наглашено са јаким бетонским оквиром и са наглашеним «арт декоовским» тестерастим канелурама. (Сл.6.19)



Сл.6.19. Уоквиривање прозорских отвора и обрада зидних платана између прозора

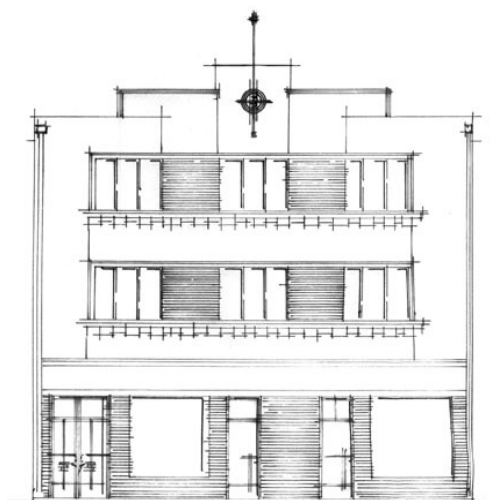
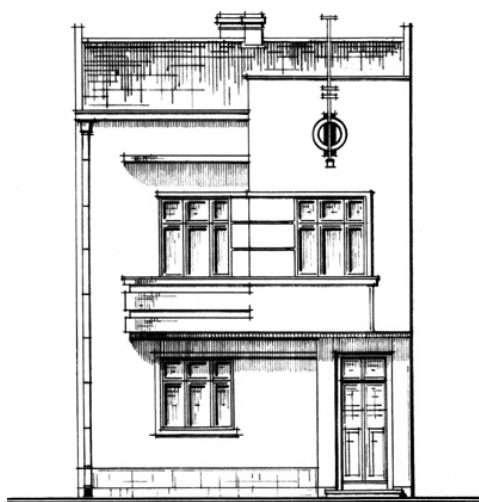
У обликовне елементе секундарне пластике можемо уврстити и неке детаље специфичне за архитектуру Модерне, попут кружног прозора - окулуса и држача за заставу.

Посебно интересантан прозорски отвор је окулус - кружни прозор мањих или већих димензија, који представља неку врсту заштитног знака и једног (и за лаике) врло јасног обликовног елемента препознатљивости Модерне у Нишу, али и у Србији. Њега уочавамо и код јавних и код стамбених објеката. Он је некада у низу са другим окулусима на атици као завршетак прозорских отвора са нижих етажа, или је, пак, почетни елемент држача за заставу, исто тако интересантног и препознатљивог елемента Модерне. Понекад се окулуси користе и као светларници за степенишни простор, али без обзира на свој положај, функцију или намену на фасади овај занимљиви обликовни елемент секундарне пластике даје посебан шарм свим објектима код којих је примењен. (Сл.6.20)



Сл.6.20. Кружни отвор-окулус важан детаљ препознатљивости објеката Модерне

На крају анализе обликовности Модерне у Нишу, не могу а да се посебно не осврнем на један обликовни елемент, боље рећи детаљ, који после већ поменутог окулуса можда представља један од, на први поглед, јасно препознатљивих елемената Модерне, не само у Нишу и Србији, већ и много шире. То је држач за заставу који уочавамо на готово свим јавним објектима и стамбеним зградама. Било да се налази изнад улазне партије у објекту, било да је у комбинацији са окурусом на надвишеној атици угла угаоне зграде или централно постављен у осовини композиције целог објекта, он јасно говори да се ради о згради која је у целости или делимично рађена у духу Модерне. Овај једноставни, по правилу од метала израђени детаљ носи у себи неку симболику Модернизма, баш као и застава коју он носи и која у својој суштини садржи извесну симболику. (Сл.6.21)



Сл.6.21. Држач за заставу важан детаљ препознатљивости објекта Модерне

6.3.0.0. Материјализација и хроматски ефекат

Обрадом фасадних равни у одређеном материјалу и боји објекат добија свој коначни изглед, па се да закључити да овај сегмент има велики значај за коначни обликовни изглед целе архитектонске композиције и нашу перцепцију и став према објекту.

У Модерни уопште, а поготово у Нишу, приметна је употреба релативно мале количине материјала, и то не скупих, који се користе за завршну обраду фасада и детаља на фасади. Узроке можемо пронаћи у већ наведеној поратној ситуацији немаштине, као и у потреби инвеститора да се што више објеката изведе у што краћем року. Примена скупљих материјала, попут природног камена, изискује већа финансијска средства и дуготрајнији и прецизнији рад на његовој уградњи.

Фасаде се најчешће малтеришу или облажу вештачким каменом који се пикује или штокује. Већина фасада стамбених објеката је малтерисана и касније бојена, а само најрепрезентативнији објекти стамбене и јавне намене имају као завршну обраду фасадних равни вештачки камен различитог начина обраде. Честа је појава да се делови фасаде попут оног на приземљу, и неких детаља, попут оквира око отвора који су наглашенији, обрађују вештачким каменом, док се сви остали делови фасаде малтеришу и боје адекватном бојом. Посебна пажња се поклања уличној фасади где се евентуално и примењују неки од наведених квалитетнијих материјала, док се унутрашња дворишна фасада по правилу само малтерише, без обзира на намену објекта или његов статус у урбаној матрици града.

Спектар боја које се примењују у обради фасада је веома мали. Најчешће се примењују светло сива, окер, беж, светло смеђа, па донекле и бела, с тим што су све загасите или тако нијансиране да је понекад тешко закључити из које су основне боје настале. Овакав приступ примени боја има корене у изворном Модернизму у којем је боја у другом плану у односу на волуметријску и архитектонску композицију, као и у нашем народном градитељству и традицији где се примењује ограничен број светлијих нијанси.

6.4.0.0. Сажетак поглавља

Карактеристично обликовање основне форме објекта разматра се кроз анализу волуметрије, архитектонике и примене материјала.

Волуметрија подразумева обликовање основног кубуса објекта који произилази из функције и представља суштинску потврду Модернизма да форма произилази из функције. Сведене кубичне форме, без или са врло мало елемената секундарне пластике.

Архитектоника обликовања објеката Модерне у Нишу заснива се на примени примарне и секундарне пластике, које доприносе обликовности и препознатљивости тих објеката у односу на друге објекте и друге стилове и правце. Заснива се на троделној вертикалној подели кубуса објекта на базис, корпус и венац.

Материјализација фасада објеката Модерне Ниша у функцији је наглашавања појединих делова објекта или појединих елемената примарне и секундарне пластике.

Основни обликовни елементи у Модерни, попут равног крова, готово да су ретка појава, а остали елементи, попут фасада без декорације, стилизовани су и са великим утицајем претходних стилова.

Обликовање целокупног волумена којим се постиже динамика најчешће затичемо код стамбених вила, где архитекти развијене форме функције наглашавају масама које чине и основну архитектонску волуминозност, али се овде примећује и утицај предходног периода.

Полукружни елемент у обликовању објеката врло често сусрећемо у архитектури Модерне у Нишу и можемо рећи да он представља и једну од основних карактеристика Нишке Модерне. Елемент цилиндра или полукружни елемент врло често затичемо и код угаоних зграда, па се и он може сматрати једном од карактеристика обликовне волуминозности Нишке Модерне.

Архитектоника обликовања објеката Модерне у Нишу заснива се на троделној вертикалној подели кубуса објекта на базис, корпус и венац.

Архитектоника објекта почива на примени примарне и секундарне пластике, које доприносе обликовности и препознатљивости тих објеката у односу на друге објекте и друге стилове и правце.

Обликовни елементи примарне пластике су елементи обликовности који су произашли из функционалне диспозиције објекта.

Обликовни елементи секундарне пластике јесу елементи који допуњују обликовност фасадних равни и појединих сегмената. Ови елементи обликовности се ни у ком случају, као код претходних стилова, не могу сматрати «декорацијом ради декорације», већ су пре свега настали из потребе са се поједини делови објекта или само сегменти употпуне, како би они добили на значењу или се потцртала њихова улога и намена у објекту.

Подела и наглашавање различитих етажа, иако преузет образац из претходног периода, представља такође и једну од карактеристика обликовања Модерне.

Елемент високе атике веома је битан обликовни елемент у архитектури Модерне, јер има и улогу наглашавања завршетка целокупне архитектонске композиције. Атика најчешће прати обликовност зграде, и на деловима где је фасадна раван посебно акцентована она је и наглашенија, а код угаоних зграда, на делу зграде где је угао, атика је већа.

Централну фасадну раван објекта између приземља и високе атике аутори су најчешће третирали као јединствену обликовну целину, па је и третман обликовности те целине био јединствен. Однос пуног и празног представља основну карактеристику решавања фасадне равни објекта.

У значајне елементе примарне пластике сврставамо плитке заобљене терасе које представљају једну од основних карактеристика Модерне.

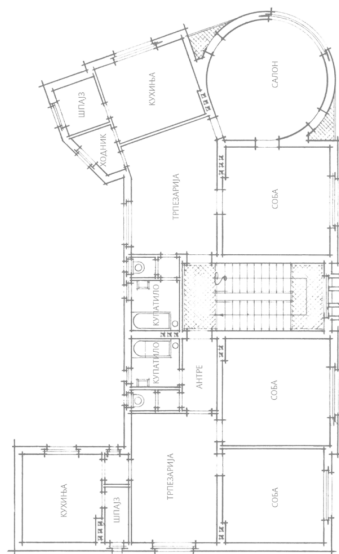
Архитекти Модерне у Нишу своју обликовност граде и другим елементима архитектонског обликовања, попут смицања зидних фасадних платна, истичући поједине делове зграда који су значајни и у функцији зграде.

Уоквиривање прозорских отвора са међупростором по хоризонтали представља једну од карактеристика Модерне. Некада је то уоквиривање готово неприметно и постигнуто је благим повлачењем унутар фасадног зидног платна, а некада је веома наглашено са јаким оквиром.

Посебно је интересантан окулус - кружни прозор који представља неку врсту заштитног знака и веома важан елемент секундарне пластике и препознатљивости Модерне у Нишу и Србији.

Код неких стамбених зграда уочавамо неку врсту пиластара који својом издуженошћу и вертикалношћу служе да поједине делове објекта посебно издвоје и нагласе.

Један елемент секундарне пластике, боље рећи детаљ, који заједно са окулузом представља један од јасно препознатљивих елемената Модерне не само у Нишу, јесте држач за заставу који уочавамо на готово свим јавним објектима и стамбеним зградама. Он јасно говори да се ради о згради која је урађена у духу Модерне. Овај једноставни детаљ носи у себи неку симболику Модернизма.



7.0.0.0. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Период између два светска рата, у светским, а нарочито у европским размерама, можемо сматрати једним од најинтензивнијих развојних периода у целокупном развоју људске цивилизације. Ова констатација се пре свега односи на интензиван развој науке и уметности, али је највидљивија у области архитектонско-градитељског стваралаштва. Модернистички покрет у архитектури, који је дао печат развоју европске цивилизације тог времена, са релативно малим закашњењем појављује се и на нашим просторима мењајући изглед наших градова, стварајући нове урбане вредности.

Прихватање Модернистичких стремљења у свим областима живота у нашим крајевима није ишло нимало лако, због историјских околности из претходног периода и конзервативности средине која је са “страхом” гледала на «новотарије». Посебно је било тешко у архитектури и градитељству да се нове архитектонско-функционалне вредности и нове технологије изградње објеката изборе за своје место, јер традиционални начин градње, као и устаљени обрасци пројектовања са јаким утицајем фолклорне - народне архитектуре, имали су своје јако упориште и код инвеститора и код архитеката.

Околност да се појава Модернизма у Европи поклопила са стварање нове државе на нашим просторима, те да је та нова држава претрпела велика разарања у Првом светском рату, ишла је донекле на руку прихватању Модерне код нас. Ако се томе дода и нагла индустријализација и велики прилив становништва у градове и бановинске центре, који су изазвали су потребу за новим стамбеним простором, било је логично да инвеститори почињу интензивније да граде стамбене зграде са становима за рентирање.

Као што је већ раније изнесено у уводу на страни 6 (*Подударом интереса инвеститора за брзом и јефтиним изградњом и архитеката за обликовно и функционално квалитетном архитектуром, дошло је до устоличења и развоја Модерне код нас, иако са малим закашњењем, можда интензивније него у другим европским земљама. Архитекти, свесни ове чињенице као и могућности које пружа Модерна као функционалан архитектонски израз без декоративних елемената, опредељују се за њу и у 30-тим годинама прошлог века, па све до Другог светског рата, њу као доминантан израз користе са мање или више успеха у обликовном и функционалном смислу.*

Ниш, поставши бановински центар, убрзано се изграђује следећи обрасце и утицаје који су стизали из Европе, али понајвише из престонице, Београда. Архитекти који су стварали Модерну Ниша са мање или више успеха примењују три основна постулата ране Модерне код нас: нови урбани статус објеката, обликовност и функцију.

7.1.0.0. Типологија стамбених објеката

На основу досадашње анализе уочава се да у типолошком смислу породични објекти и вишепородични објекти мање спратности имају већи број типова, и то: слободностојећа кућа – вила, тип двојне куће, тип објекта ослоњеног на суседни објекат, тип интерполираног објекта и угаони тип објекта.

Стамбени објекти веће спратности имају свега два основна типа: интреполиране стамбене зграде са два подтипа (интерполације уског и широког уличног фронта) и угаони тип стамбеног објекта.

7.2.0.0. Урбанистичке карактеристике објеката

Допринос квалитетном стварању урбане матрице неког објекта или групације објеката у некој средини може се сматрати посебним урбанистичко-пројектантским задатком.

У Нишу је процес стварања савремене урбане матрице почео одмах по ослобођењу Ниша од вишевековне турске окупације 1878.

По Винтеровом плану креће се у изградњу савременог европског града са трговима, скверовима и, за то време, широким улицама. После балканских ратова и Првог светског рата долази до нагле експанзије изградње која почива на планској документацији која је већ постојала, а нове друштвено-политичке и економске околности у којима Ниш постаје један од девет бановинских центара новоформиране државе, доприносе интензивирању градитељске активности.

Јавни објекти се по правилу граде у ужем градском језгру, док се мање стамбене јединице, породичне куће и мањи вишепородични објекти у почетку овог периода граде на периферији Ниша. Интензивирањем развоја и економским јачањем и државе и појединачно почетком 30-тих година прошлог века, што се поклапа са већом присутношћу објеката пројектованим у духу Модерне, интензивира се и градња јавних објеката, али и објеката вишепородичног становања који се сада локацијски смештају у централне зоне, добијајући и пословне садржаје у приземљима, што се пре свега односи на објекте изведене у најужем градском језгру.

Поставку објеката Модерне у Нишу и њихов допринос стварању урбанитета града, можемо посматрати кроз три модела.

Први модел представља стварање потпуно нових градских простора око објеката Модерне, било јавних или стамбених, који постају нове реперне тачке око којих се формирају нови тргови или блокови зграда.

Други модел стварања урбанитета чине репрезентативни објекти Модерне који стварају нове уличне фронтине. Овде најчешће угаоне стамбене вишеспратнице постају доминантни објекти из којих се даље стварају улични фронтони, скверови, па чак и мањи тргови.

Трећи модел представља наставак континуитета изградње Ниша, интерполација објеката у улични фронт који некада само употпуњују улични низ зграда, а некада бивају стожер и нека врста регулационе одреднице будућег уличног фронта.

Који год од поменутих модела стварања урбанитета сагледамо, уочавамо да је архитектура Модерне у Нишу дала изузетан допринос стварању нове урбане слике града, поштујући наслеђене објекте, претварајући Ниш из мале вароши у савремен српски и европски град, па се овај период у Нишу може сматрати једним од најзначајних периода у вишемиленијумском развоју овог града.

7.3.0.0. Функционалне карактеристике објеката

За разлику од претходног периода, долази до значајне изградње стамбених објеката веће спратности, па се у периоду пред почетек Другог светског рата граде стамбене вишеспратнице спратности до П+4, које су уједно и највећи објекти тог времена. Приметно је да приземље има стамбену намену код свих типова објеката мање спратности, без обзира у ком делу града се налазе, док се приземље са пословном наменом јавља искључиво код објеката лоцираних у центру града, који у типолошком смислу припадају интерполацији уског уличног фронта, и код угаоних зграда.

Уочавамо да са порастом стамбених етажа расте и број стамбених јединица, поготово код објеката интерполације широког уличног фронта и код већине угаоних стамбених зграда, те да се на стамбеним етажама налазе најчешће по два стана по улазу односно степенишном простору, док се код типа интерполиране зграде уског уличног фронта задржава образац «једна етажа – један стан» због ограничености услова локације. У функционалном смислу организација стана је преузета из ранијег периода.

У раду је уочена веза између поставке улазне партије и степенишног простора и типа објекта, па тако периферно постављен улаз са степенишним простором имају готово сви типови објеката ниже спратности, као и објекти интерполације уског уличног фронта веће спратности. Централно постављену улазну партију са степенишним простором уочавамо код свих објеката интерполације широког уличног фронта и већине угаоних зграда веће спратности. Степенишни простор као издвојен функционални елемент уочавамо код готово свих објеката ниже спратности, сем код интерполација уског уличног фронта. Степенишни простор као посебан функционално-обликовни елемент уочавамо и код већине објеката интерполације широког уличног фронта и код једног дела угаоних зграда веће спратности, док степенишни простор интегрисан у основни габарит у већој мери припада типу интерполације уског уличног фронта. Двокрако степениште је најзаступљеније и оријентисано је ка унутрашњости парцеле или унутрашњем дворишту блока зграда.

Структура стана Модерне у Нишу може се поделити на две зоне: зону становања и зону домаћинства.

Зона становања се састоји од: улазног дела, трпезарије као централног места за окупљање, салона за пријем гостију, соба, купатила, као и балкона. Зону домаћинства чини стамбена кухиња већих димензија уз коју се по правилу налази остава за намирнице, девојачка соба и већа тераса. Зона домаћинства се оријентише према дворишној фасади. Зона становања, уколико је то могуће, оријентише се према главној - уличној фасади.

Оваквом организацијом стана подигао се квалитет становања, пре свега увођењем санитарног блока у стамбену јединицу, што није био случај у периоду пре Првог светског рата, као и повећањем броја одељења у стану, али и организацијом трпезарије као центра окупљања, што представља неки вид претече дневног боравка какав данас познајемо. Све ово представља неоспоран помак у подизању квалитета живљења и функционалне организације стана. Међутим, ако упоредимо организацију стана Модерне Ниша са примерима организације стана отвореног простора која се у то време у Европи интензивно примењује, можемо констатовати да стан Нишке Модерне задржава карактеристике организације каква је у развијеним срединама примењивана у ранијем периоду.

Разлоге можемо пронаћи у томе да је у Нишу, за разлику од других, у то време знатно развијенијих средина попут Београда, које су се раније ослободиле од турске окупације, дошло до формирања грађанске класе која већ увелико формира нови начин градског живота, па тиме и нови начин становања, и сем породичног, у знатној мери преферира вишепородично становање у објектима веће спратности. Ово за последицу има да у другим срединама, а пре свих у Београду, и пре Првог светског рата затичемо стамбене објекте веће спратности, са већим бројем станова на етажи и сложенијом структуром стана који можемо назвати «београдски стан». Архитекти који су пројектовали у духу Модерне у Нишу преузимају образац «београдског стана» и примењују га као развијенији вид становања у својим објектима.

Други разлог лежи у преузетом начину градње и зиданом конструктивном систему који није дозвољавао веће распоне и слободне површине, као и у конзервативности и инвеститора и архитеката који нису смели или нису хтели да се упусте у нове просторне организације и нове технологије попут армирано-бетонских конструкција.

7.4.0.0. Карактеристике обликовања објеката

Архитектонско обликовање у Модернистичком покрету почива, или боље рећи произилази из функције. Може се констатовати да је ова поједностављена дефиниција архитектонског обликовања у Нишкој Модерни само донекле тачна, јер су и многи други фактори утицали на обликовање и стварање Нишке Модерне. У самом уводу је речено да су све до 30-тих година прошлог века преовлађујући стилови и правци у српској архитектури, па самим тим и у Нишу, били псеудо-стилови, национална романтичарска архитектура заснована на српско-византијском стилу, као и

фолклорна - народна архитектура. Многи аутори који су предводили правац Модерне у Србији и Нишу врло често су на почетку каријере пројектовали у неком од наведених стилова или их комбиновали, тако да су се и утицаји тих стилова дуго осећали у њиховом пројектантском опусу.

Понекад је тешко закључити да ли су елементи обликовања који се користе у Модерни Ниша потпуно оригинални и јединствени или су преузети из претходног периода, али са сигурношћу можемо тврдити да су вештим коришћењем, од стране аутора који су стварали Модерну у Нишу, постали елементи специфичности и препознатљивости Нишке Модерне.

Карактеристично обликовање основне форме објекта Модерне разматрано је кроз анализу волуметрије, архитектонике и примене материјала.

Волуметрија подразумева обликовање основног кубуса објекта који произилази из функције и који представља суштинску потврду Модернизма да форма произилази из функције. Сведене кубичне форме, без или са врло мало елемената секундарне пластике.

Архитектоника обликовања објекта Модерне у Нишу заснива се на примени примарне и секундарне пластике, које доприносе обликовности и препознатљивости тих објекта у односу на друге објекте и друге стилове и правце. Заснива се на троделној вертикалној подели кубуса објекта на базис, корпус и венац.

Материјализација фасада објекта Модерне Ниша у функцији је наглашавања појединих делова објекта или појединих елемената примарне и секундарне пластике.

Основни обликовни елементи у Модерни, попут равног крова, готово да су ретка појава, а остали елементи, попут фасада без декорације, стилизовани су и са великим утицајем претходних периода.

Обликовање целокупног волумена којим се постиже динамика најчешће затичемо код стамбених вила, где архитекти развијене форме функције наглашавају масама које чине и основну архитектонску волуминозност, али се овде примећују и знатни утицаји фолклорне архитектуре.

Полукружни елемент у обликовању објекта врло често сусрећемо у архитектури Модерне у Нишу, и можемо рећи да он представља и једну од основних карактеристика Нишке Модерне. Елемент цилиндра или полукружни елемент врло често затичемо и код угаоних зграда, па се и он може сматрати једном од карактеристика обликовне волуминозности Нишке Модерне.

Обликовни елементи примарне пластике су елементи обликовности који су произашли из функционалне диспозиције објекта.

Обликовни елементи секундарне пластике јесу елементи који допуњују обликовност фасадних равни и појединих сегмената. Ови елементи обликовности се ни у ком случају, као код претходних стилова, не могу сматрати "декорацијом ради декорације", већ су пре свега настали из потребе да се поједини делови објекта или само сегменти употпуне, како би они добили на значењу или се потцртала њихова улога и намена у објекту.

Подела и наглашавање различитих етажа, иако преузет образац из претходног периода, представља такође и једну од карактеристика обликовања Модерне.

Елемент високе атике веома је битан обликовни елемент у архитектури Модерне, јер има и улогу наглашавања завршетка целокупне архитектонске композиције. Атика најчешће прати обликовност зграде, и на деловима где је фасадна раван посебно акцентована она је и наглашенија, а код угаоних зграда, на делу зграде где је угао, атика је већа.

Централну фасадну раван објекта између приземља и високе атике аутори су најчешће третирали као јединствену обликовну целину, па је и третман обликовности те целине био јединствен. Однос пуног и празног представља основну карактеристику решавања фасадне равни објекта.

У значајне елементе примарне пластике сврставамо плитке заобљене терасе које представљају једну од основних карактеристика Модерне.

Архитекти Модерне у Нишу своју обликовност граде и другим елементима архитектонског обликовања, попут смицања зидних фасадних платна, истичући поједине делове зграда који су значајни и у функцији зграде.

Уоквиривање прозорских отвора са међупростором по хоризонтали представља једну од карактеристика Модерне. Некада је то уоквиривање готово неприметно и постигнуто је благим повлачењем унутар фасадног зидног платна, а некада је веома наглашено са jakim оквиром.

Посебно је интересантан окулус - кружни прозор који представља неку врсту заштитног знака и веома важан елемент секундарне пластике и препознатљивости Модерне у Нишу и Србији.

Код неких стамбених зграда уочавамо неку врсту пиластара који својом издуженошћу и вертикалношћу служе да поједине делове објекта посебно издвоје и нагласе.

Један елемент секундарне пластике, боље рећи детаљ, који заједно са окулусом представља један од јасно препознатљивих елемената Модерне не само у Нишу, јесте држач за заставу који уочавамо на готово свим јавним објектима и стамбеним зградама. Он јасно говори да се ради о згради која је урађена у духу Модерне. Овај једноставни детаљ носи у себи неку симболику Модернизма.

8.0.0.0. ЗАКЉУЧАК

У укупној историји архитектуре нема драматичнијих промена од оних које се догађају на пољу градитељства у 20. веку, а посебно у периоду између два светска рата. Модернистички покрет развијен у том, са историјског становишта, веома кратком временском раздобљу, како у уметности тако и у архитектури, као да нема одговарајућег такмаца. Можемо сматрати да је Модерна архитектура и модернизам, пре свега, свеобухватан покрет, а никако стил.

Период између два светска рата, у светским, а поготово у европским размерама, можемо сматрати једним од најинтензивнијих развојних периода у целокупном развоју људске цивилизације. Ова констатација се пре свега односи на интензиван развој културе и уметности, али је највидљивија у области архитектонско-градитељског стваралаштва. Модернистички покрет у архитектури, који је дао печат развоју европске цивилизације тог времена, са релативно малим закашњењем појављује се и на нашим просторима мењајући изглед наших градова, стварајући нове урбане вредности.

Временска дистанца од готово једног века од појаве првих објеката Модерне и осамдесетак година од изградње првих објеката Модернистичког покрета у Нишу, представљају довољно дуг историјски период да се изврши објективна и квалитетна валоризација доприноса и утицаја који је овај правац у архитектури извршио на стварање урбане матрице Ниша. Поставши бановински центар, град се убрзано изграђује следећи обрасце и утицаје који су стизали из Европе, али понајвише из престонице - Београда. Модерна, као функционалан архитектонски израз без декоративних елемената, односи превагу у Нишу почетком 30-тих година прошлог века, па је све до Другог светског рата она доминантан архитектонски образац који архитекти користе. На основу спроведеног истраживања у докторату наводе се битне карактеристике нишке Модерне на плану Типологије, Урбаног статуса, Функције и Обликовања.

Типологија

Установљена је следећа типологија стамбених објеката Модерне у Нишу. Код породичног становања - слободностојећа кућа, двојна кућа, објекат ослоњен на суседни објекат, а код вишепородичног становања - интерполације широког и уског фасадног уличног фронта и угаони објекти. Са порастом спратности објеката смањује се број типова који се примењују и уочавају два типа: интерполације широког и уског фасадног уличног фронта и угаони објекти.

Урбани статус

Архитекти, следбеници Модернистичког покрета у Нишу, поштујући наслеђену урбану матрицу града настојали су да је унапреде и створе нове урбане вредности. Градотворно промишљање о урбанизму следбеници Модерне у Нишу реализују кроз три модела интервенције у простору.

Први модел је стварање нових градских простора око објеката Модерне који представљају окосницу око које се формирају нови тргови или блокови зграда.

Други модел је стварање нових уличних фронтова који за полазиште имају репрезентативне објекте Модерне.

Трећи модел се огледа у наставку континуитета изградње, кроз интерполацију објеката Модерне у постојећи улични фронт.

Овакав однос према наслеђеној урбаној поставци града другачији је од односа архитеката Модернистичког правца у Београду, поготово у Европи, где се наслеђени обрасци урбаног планирања настоје негирати и створити потпуно нове вредности. Однос архитеката Модерне Ниша према наслеђеној урбаној матрици града готово је јединствен случај код нас, а нарочито у Европи, и представља једну од специфичности Модерне Ниша. Нажалост овакав градотворни приступ архитекти у Нишу напуштају 60-тих година 20 века, када долази и до разградње урбане матрице града.

Функција

У периоду између два светска рата, за разлику од ранијег периода, граде се стамбени објекти веће спратности, до П+4 и то су највећи објекти тог времена. Са порастом спратности увећава се и број станова на етажи, поготово код објеката са разуђенијом основом. У стану нишке Модерне усложњава се функција стана, који има већи број просторија груписаних у две функционалне зоне: зону становања и зону домаћинства

Зона становања се састоји од улазног дела, трпезарије, салона, соба, купатила и балкона. Ова зона је по правилу оријентисна према улици.

Зона домаћинства се састоји од кухиње, оставе девојачке собе и веће терасе. Ова зона у стану је најчешће оријентисана ка унутрашњем делу парцеле или ка унутрашњости блока. Све просторије у стану су са природним осветљењем и проветравањем.

Оваквом организацијом стана подигао се квалитет становања, пре свега увођењем санитарног блока у стамбену јединицу, што није био случај у периоду пре Првог светског рата, као и повећањем броја одељења у стану, али и организацијом трпезарије као центра окупљања, што представља неки вид претече дневног боравка какав данас познајемо. Све ово представља неоспоран помак у подизању квалитета живљења и функционалне организације стана. Међутим, ако упоредимо организацију стана Модерне Ниша са примерима организације стана отвореног простора која се у то време у Европи интензивно примењује, можемо констатовати да стан Нишке Модерне задржава карактеристике организације каква је у развијеним срединама примењивана у ранијем периоду.

Разлоге проналазимо у чињеници да је Нишу, за разлику од других, знатно развијенијих средина попут Београда, које су се раније ослободиле од турске окупације, дошло до ранијег формирања грађанске класе која већ увелико формира нови начин градског живота, па тиме и нови начин становања. Ово за последицу има да у другим срединама, а пре свих у Београду, и пре Првог светског рата имамо стамбене објекте веће

спратности, са већим бројем станова на етажи и сложенијом структуром стана који можемо назвати “београдски стан”. Архитекти Модерне у Нишу преузимају образац “београдског стана” и примењују га као развијенији вид становања у својим објектима. Други разлог лежи у преузетом начину градње и зиданом конструктивном систему који није дозвољавао веће распоне и слободне површине.

Обликовање

Архитектонско обликовање у Модернистичком покрету заснива се на односу функције и облика. Односом волумена објекта ствара се архитектонска композиција. Волуметрија подразумева обликовање основног кубуса објекта који произилази из функције и представља суштинску потврду Модернизма да форма произилази из функције. Такви примери су код нишке Модерне ретки и уочавају се код стамбених вила, где се развијене форме функције наглашавају волуменима које чине и основну архитектонску композицију.

Обликовање објеката Модерне у Нишу највише се заснива на примени примарне и секундарне пластике, које доприносе обликовности и препознатљивости тих објеката у односу на друге објекте и друге стилове и правце.

Полукружни елемент у обликовању објеката врло често сусрећемо у архитектури Модерне у Нишу, и можемо рећи да он представља и једну од основних карактеристика Нишке Модерне. Елемент цилиндра или полукружни елемент врло често затичемо и код угаоних зграда, па се и он може сматрати једном од карактеристика обликовне волуминозности Нишке Модерне.

У суштини, обликовање објеката Модерне у Нишу представља неку врсту омотача - плашта, релативно прочишћеног од непотребних украса и декорација, којим се задева цео објекат. Ипак, и сваки такав објекат, са карактеристичним елементима обликовања који су примењивани, недвосмислено нам указује да се ради о објекту који припада Модерни.

Архитекти нишке Модерне

Модерна архитектура не би никад начинила тај одлучујући корак који дели инжењерство од уметности да није било снажних уметничких индивидуалности, стваралаца који су на суптилан начин били у стању да нове технологије преведу у потпуно нов свет облика. Модерну Ниша су обележили врсни архитекти попут Александра Медведева (*Скупштина града*), Весволда Татарина (*Народно Позориште*), Марка Бојића (*Гимназија 9 мај*) из Ниша, али и архитекти из Београда; Бранислав Којић (*Палата Јанковић*), Александар Секулић (*Хотел Парк*), Миодраг Настасијевић (*Жандармеријска касарна*) и многи други. Они су у ствари, својом вештином и знањем били протагонисти и промотери Модернизма у Нишу. Својим вештинама и умећем често су креирали и мала “ремек дела” која су постала и остала реперни објекти Ниша, слике за разгледницу града који су трајно се урезала у колективно памћење нишлија.

На основу спроведеног истраживања урбаних целина и објеката Модерне Ниша, може се закључити да је примена модернистичких постулата у значајној мери допринела развоју урбане структуре Ниша, подигла квантитет и квалитет стамбеног фонда града и допринела бољем квалитету живота. Својом сведеном обликовношћу Модерна је у великој мери допринела лепшем и урбанијем изгледу Ниша. Иако нису у потпуности примењивани сви постулати Модернизма који су настали у Европи и развијенијим срединама у Србији, Модерна Ниша неоспорно припада том покрету и са својим специфичностима посебно изражених на плану урбаног статуса објеката и плану архитектонског обликовања, на основу чега се може закључити да Модерна Ниша представља посебан тип Модерне код нас.

Препоруке:

Стамбена архитектура Модерне из овог периода заслужује посебну пажњу јер са око 400 изграђених објеката представља веома обиман сегмент градитељског опуса у Нишу. У претходним истраживањима, као и у овом раду обухваћено је преко 100 најзначајнијих, претежно стамбених објеката. Нажалост велика већина њих није стављена ни под претходну заштиту споменика културе иако то неоспорно заслужује.

Сведоци смо да је велика већина ових објеката нестручном реконструкцијом и доградњом трајно девестирана и изгубила своје првобитне архитектонске-обликовне вредности.

Надам се да ће на основу овога истраживања као и на основу претходних истраживања, Завод за заштиту споменика културе Ниша наћи за сходно да већину објеката које припадају Модерни Ниша између два светска рата стави на листу заштићених објеката и да иницира поступак њихове обнове и реконструкције.

Сматрам да би и поједине урбане целине са великим бројем значајних стамбених и јавних објеката изграђених у духу ране Модерне у Нишу, попут Синђелићевог трга, Трга око учитељ Тасине школе, простора око Скупштине града Ниша или Вождове улице, требало ставити под амбијенталну заштиту како би се њихова реконструкција и обнова одвијала у складу са наслеђеном урбаном структуром и архитектонско-обликовним елементима. Наведени простори су централно језгро града и представљају део препознатљивости Ниша и ван наше средине.

ЛИТЕРАТУРА И ДРУГИ ИЗВОРИ

ЛИТЕРАТУРА И ДРУГИ ИЗВОРИ

1. А. Кековић, З. Чемериќић; МОДЕРНА НИША 1920. -1941., Друштво архитектата Ниша, Ниш 2006.
- A. A. Sarnitz; ADOLF LOOS, Taschent, Keln, 2003
2. А.Черњихов; КОНСТРУКЦИЈЕ АРХИТЕКТОНСКИХ И МАШИНСКИХ ФОРМИ,Грађевинска књига Београд, Београд,1996.
3. Б. Андрејевић; СПОМЕНИЦИ НИША, Просвета, Ниш 1996.
4. В. Митровић; АРХИТЕКТА ЂОРЂЕ ТАБАКОВИЋ, Покрајински завод за заштиту споменика културе, Нови Сад 2005.
5. Д. Милашиновић Марић; АРХИТЕКТА ЈАН ДУБОВИЋЗадужбина Андрејевић, Београд, 2001.
6. Д. Милашиновић Марић; ВОДИЧ КРОЗ МОДЕРНУ АРХИТЕКТУРУ БЕОГРАДА Друштво архитектата Београда, Београд, 2002.
7. Д. Симоновић, Ј. Ћирић; ЕНЦИКЛОПЕДИЈА НИША – природа, простор, становништво Градина Ниш, Ниш, 1995.
8. Е. Лисицки; АРХИТЕКТУРА РУСИЈЕ ДВАДЕСЕТИХ Орион арт, Београд 2000.
9. К. Frempton; МОДЕРНА АРХИТЕКТУРА – КРИТИЧКА ИСТОРИЈА Орион арт, Београд 2004.
10. L. Corbusier; КА ПРАВОЈ АРХИТЕКТУРИ Грађевинска књига Београд, Београд 1996.
11. Љ. Соколовић, В. Димитријевић; СТАРИ НИШ -фотомонографија, Ниш 2003.
12. Lj. Blagojevic; MODERNISM IN SERBIA – The exclusive Margins of Belgrade Architecture Massachusetts Institute of Technology London, London 2003.
13. Љ. Благојевић; МОДЕРНА КУЋА У БЕОГРАДУ ОД 1920.-1941.Задужбина Андрејевић, Београд, 2000.
14. М. Живковић; “ГРАДИТЕЉИ НИША”, Градина, Ниш 1993.
15. М. Ђурђевић; АРХИТЕКТИ ПЕТАР И БРАНКО КРСТИЋ Едиција Српски архитекти новијег доба Републички завод за заштиту споменика културе, Музеј науке и технике – Музеј архитектуре, Београд, 1996
16. М. Вукотић; АРХИТЕКТА МОМЧИЛО БЕЛОБРК Едиција Српски архитекти новијег доба Републички завод за заштиту споменика културе, Музеј науке и технике – Музеј архитектуре, Београд, 1996.
17. М. Перовић, С. Крунић; НИКОЛА ДОБРОВИЋ Архитектонски факултет Универзитета у Београду, Београд, 1998.
18. Милош Р. Петровић; ИСТОРИЈА МОДЕРНЕ АРХИТЕКТУРЕ 2А КРИСТАЛИЗАЦИЈА МОДЕРНЕ Архитектонски факултет, Београд, 1999.
19. М. Токарев; 100 години МОДЕРНА АРХИТЕКТУРА – придонесот на Македонија и Југославија (1918-1990) 3, самиздат, Скопје, 2006
20. Н. Певснер; ИЗВОРИ МОДЕРНЕ АРХИТЕКТУРЕ И ДИЗАЈНА, Југославија, Београд 1972.
21. Н. Добровић; САВРЕМЕНА АРХИТЕКТУРА II Грађевинска књига Издавачко предузеће Народне републике Србије, Београд
22. Н. Добровић; САВРЕМЕНА АРХИТЕКТУРА Iсамиздат, Штампарија машинске радионице Кнежево, Барања
23. P. Gesel, G. Lojthoizer, АРХИТЕКТУРА У 20.ВЕКУ, Taschen-IPS, Београд 2007.
24. П. В. Милошевић; АРХИТЕКТУРА У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ, Просвјета, Србиње 1997.

25. Р. Радовић; САВРЕМЕНА АРХИТЕКТУРА – између сталности и промена, идеја и облика Факултет техничких наука и Стилос, Нови Сад, 1998.
26. С. Тошева; АРХИТЕКТА БРАНИСЛАВ КОЈИЋ Едиција Српски архитекти новијег доба Грађевинска књига Београд, Београд 1998.
27. У. Мартиновић; МОДЕРНА БЕОГРАДА – Архитектура Србије између два рата Научна књига Београд, Београд, 1974.
28. Н. Bayer; Walter Gropius, Ise Gropius; BAUNHAUS 1919 – 1928 Martin Stark & Warburg Limited England, London, 1975.
29. Х. Р. Хичкок, Ф. Џонсон; ИНТЕРНАЦИОНАЛНИ СТИЛ Грађевинска књига Београд, Београд, 1996.
30. “ЕНЦИКЛОПЕДИЈА НИША”-Том 1, Градина, Ниш 1995.
31. “ЕНЦИКЛОПЕДИЈА МОДЕРНЕ АРХИТЕКТУРЕ”, Грађевинска књига, Београд 1970.
32. Александар Кековић, Зоран Чемерикић; МОДЕРНА У НИШКОЈ БАЊИ – ВИЛЕ И ХОТЕЛИ, Часопис «Архитектура и урбанизам» број 8, стр. 61-71, Институт за архитектуру и урбанизам Србије, Београд – Ниш, 2001.
33. Историјски архив Ниша – техничко одељење Нишке општине - Моравске бановине - 1931-1941
34. Планотека арх. Александра Медведева, власништво Михајла А. Медведева
35. Планотека арх. Миодрага Медара
36. Планотека арх. Симе Гушића
37. Приватна колекција фотографија Михајла А. Медведева
38. Приватна колекција фотографија Вукадина Димитријевића
39. Приватна колекција фотографија Љубомира Вељковића

ИЗВОРИ ИЛУСТРАЦИЈА

ИЗВОРИ ИЛУСТРАЦИЈА

Поглавље 2.0.0.0.

P.Gesel, G. Lojthojzer; АРХИТЕКТУРА У 20.БЕКУ, Taschen-IPS, Београд 2007.

Слике: 2.1.,2.2.,2.4.,2.5.,2.7.

Lj. Blagojevic; MODERNISM IN SERBIA – The exclusive Margins of Belgrade Architecture, Massachusetts Institute of Technology London, London 2003

Слике: 2.11,2.12.,2.13.,2.14.,2.16.

Д. Милашиновић Марић; ВОДИЧ КРОЗ МОДЕРНУ АРХИТЕКТУРУ БЕОГРАДА, Друштво архитектата Београда, Београд, 2002.

Слике: 2.9.,2.15.

Е. Лисицки; АРХИТЕКТУРА РУСИЈЕ ДВАДЕСЕТИХ, Орион арт, Београд 2000.

Слике: 2.6.,2.8.

A.Sarnitz; ADOLF LOOS, Taschen, Keln 2003.

Слика: 2.3.

М.Токарев; 100 години МОДЕРНА АРХИТЕКТУРА – придонесот на Македонија и Југославија (1918-1990) 3, самиздат, Скопје, 2006

Слика: 2.10.

Поглавље 3.0.0.0.

Аутор шема Александар Кековић

Шеме: 3.1,3.2.,3.3.,3.4.,3.5.,3.6.,3.7.,3.8.,3.9.,3.10.

Аутори фотографија: Александар Кековић, Зоран Чемериќиќ

Слике: 3.1,3.2.,3.3.,3.4.,3.5.,3.6.,3.7.,3.8.,3.11.,3.12.,3.14.,3.15.,3.19.,3.21.,3.24.,3.25.

Пројектна документација из Историског архива Ниша

Техничко одељење Нишке општине - Моравске бановине - 1931-1941

Слике: 3.5,3.9., 3.10.,3.16.,3.17.,3.18,3.21.

Планотека Михајла А. Медведева

Слика: 3.20.

Поглавље 4.0.0.0.

Карта 4.1. - “Енциклопедија Ниша”-Том 1, Градина, Ниш 1995.

Карта 4.2. - Планотека Михајла А. Медведева

Градска информативна служба Ниша – ГИС са обрадом Александра Кековића

Карте: 4.3.,4.4.,4.5.,4.6.,4.7.

Аутор шема Александар Кековић

Шеме: 4.1,4.2.,4.3.

Аутори фотографија: Александар Кековић, Зоран Чемериќиќ

Слике: 4.4.,4.5.,4.7.,4.8.,4.9.,4.10.,4.11.,4.12.,4.20.,4.21.,4.22.,4.23.,4.24.,4.25.,4.26.,4.27.,
4.28.,4.29.

Пројектна документација из Историског архива Ниша
Техничко одељење Нишке општине - Моравске бановине - 1931-1941
Слике: 4.1.,4.3.,4.7.,4.23.,4.29.

Планотека Михајла А. Медведева
Слике: 4.14.,4.18.

Фотографије из колекција:
Михајла А. Медведева, Вукадина Димитријевића и Љубомира Вељковића
Слике: 4.1.,4.2.,4.6.,4.10.,4.11.,4.16.,4.19.,4.22.,4.28.

P.Gesel, G. Lojthoizer; АРХИТЕКТУРА У 20.ВЕКУ, Taschen-IPS, Београд 2007.
Слике: 4.15.

Поглавље 5.0.0.0.

Шеме:

- 5.1. - Аутор шема Александар Кековић
- 5.2. - Планотека Симе Гушића
- 5.3. - Пројектна документација из Историског архива Ниша
Градско поглаварство-технички одсек 1932.-1940.
- 5.4. - Планотека Миодрага Медара

Аутори фотографија: Александар Кековић, Зоран Чемерикић
Слике: 5.8.,5.20.,

Пројектна документација из Историског архива Ниша
Техничко одељење Нишке општине - Моравске бановине - 1931-1941.
Слике:5.1.5.2.,5.3.,5.4.,5.5.,5.6.,5.7.,5.8.,5.9.,5.10.,5.11.,5.12.,5.13.,5.14.,5.15.,5.16.,5.17.,5.18.,5.19.,5.20.,5.21.,5.23.,5.24.,5.25.,5.26.,5.27.

Планотека Михајла А. Медведева
Слике: 5.6.,5.7.,5.12.,5.22.,5.25.

Поглавље 6.0.0.0.

Аутор шема Александар Кековић
Шеме: 6.1,6.2.

Аутори фотографија: Александар Кековић, Зоран Чемерикић
Слике:6.1.6.2.,6.4.,6.5.,6.6.,6.7.,6.9.,6.10.,6.11.,6.12.,6.13.,6.14.,6.17.,6.18.,6.19.,6.20.,6.21.

Пројектна документација из Историског архива Ниша
Техничко одељење Нишке општине - Моравске бановине - 1931-1941.
Слике: 6.7.,6.8.,6.9.,6.14.,6.15.,6.16.,6.20.,6.21.

Планотека Михајла А. Медведева
Слике: 6.3.,6.7.

Фотографије из колекција:
Михајла А. Медведева, Вукадина Димитријевића и Љубомира Вељковића
Слике: 6.1.,6.6.,6.17.,6.20.,6.21.



Универзитет у Нишу
Универзитетска библиотека

Овај текст је део Дигиталне библиотеке, јавно је доступан и може се слободно користити за личне потребе, у образовне и научне сврхе. Ако користите текст, наведите извор.

Комерцијална употреба текста није дозвољена.

University of Niš
University Library

This text is a part of the Digital library of public domain. Permission is granted for use for personal, educational and scientific purposes. If you do use the document, indicate the source.

No permission is granted for commercial use.

УБН © UBN

